

કાવ્યપરિચય

ભાગ ૨

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૨૧૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કાવ્ય પરિચય - ૨

વિષય ૬ : ૧૭

કાવ્યપરિચય

ભાગ ૨

સંપ્રાદીક:

રામનારાયણુ વિં પાઠક
નગીનદાસ નાં પારેખ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

કિં. ૩૧.૦-૧૦-૦

સં. ૧૯૮૪

મકારાક:

નરહરિ કારકાદાસ પરીખ
મહામાત્ર, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ,
અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૨૧૭
૬-૨૨૫
મત ૧,૧૦૦

મુદ્રક :

સ્વામી આનંદ, નવજીવન મુદ્રણાલય,
સારંગપુર સરખીગરાની વાડી, અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના

આ સંગ્રહ એ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. પહેલો ભાગ વિનય મંદિરના બીજા અને ત્રીજા ધોરણ માટે અને બીજો ભાગ ચોથા અને પાંચમા ધોરણ માટે યોજ્યો છે. આ પહેલા બધાર પહેલું 'રાયણ' વિનય મંદિરના પહેલા ધોરણમાં ચલાવાય છે અને 'ચણીબોર' તેથી નીચેની કોટિ માટે છે. વિનય મંદિરના છઠ્ઠા ધોરણમાં અને તેથી આગળ એટલે મહાવિદ્યાલયમાં 'કાવ્યસમુચ્ચય' ભાગ ૧ લો અને ૨ જો ચાલે છે. એટલે વિનય મંદિરથી સ્નાતક સુધીના અભ્યાસક્રમની વચલી એ કડીઓ પૂરવા આ કાવ્ય પરિચય તૈયાર કર્યો છે.

'કાવ્યસમુચ્ચય'માં માત્ર આધુનિક કવિઓનાં જ કાવ્યો છે. તેનું કારણ એ છે કે વિદ્યાર્થી અભ્યાસક્રમમાં 'કાવ્યસમુચ્ચય'ની સાથે પ્રાચીન કવિઓનાં લાંબાં કાવ્યો ચલાવાય છે. નીચલાં ધોરણોમાં પ્રાચીન કાવ્યો વધારે લાંબાં પહે માટે ઉપરની યોજનાને ધ્યાનમાં રાખી આ સંગ્રહોમાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન બંને કવિઓનાં કાવ્યો લીધાં છે. અધા કવિઓની સાલની ખાતરી કરી શક્યા નથી પણ કાવ્યો અને ત્યાં સુધી કવિવાર ઐતિહાસિક ક્રમે મૂક્યાં છે.

કાવ્યો પસંદ કરવામાં, આ ભૂમિકામાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે, તેમની રસવૃત્તિ ધડાય, કેળવાય, સર્વતોમુખી

અને પરિશુદ્ધ થાય એ દષ્ટિ રાખી છે. આ ઉંમરે વિદ્યાર્થીએ જે જે કવિઓનો અને જે જે કાવ્યોનો પરિચય કરી લેવો જોઈએ એમ અમને લાગ્યું તે તે કવિઓ અને તે તે કાવ્યો આમાં મૂક્યાં છે. વિદ્યાર્થીની નવી નવી ઉઘડેલી જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થતાં કંઈક વધે એટલી સામગ્રી આમાં મૂકી છે. તેમ કરતાં આ પહેલાં બહાર પડેલા સંગ્રહોમાંનાં—ખાસ કરીને ‘કાવ્યસમુચ્ચય’નાં—કેટલાંક કાવ્યો અમારે આ સંગ્રહમાં લેવાં પડ્યાં છે. ખાટી બને ત્યાં સુધી આ એક જ શ્રેણીના સંગ્રહોમાં કાવ્યો એવડાય નહિ તેની સંભાળ લીધી છે.

ઉપરના પ્રયોજનથી અંકિત થયેલા ક્ષેત્રમાં અમે દરેક કવિનાં લાક્ષણિક કાવ્યો લીધાં છે. તે ઉપરાંત સરખા વિચાર, શૈલી કે ભાવની તુલનાથી કાવ્યો અભ્યાસને ઉપકારક થાય તેની શરત રાખી છે.

આમ કરવા માટે, અમે આખ્યાન કવિઓનો પરિચય આપવા લાંબાં કાવ્યો લીધાં છે. નરસિંહ મહેતા મુખ્યત્વે આખ્યાન કવિ નથી, ભક્તકવિ છે, ભક્તિનાં ઊર્મિ કાવ્યો તેનાં ઉત્તમ છે; માટે તેનાં તેવાં કાવ્યો ઘણાં સંતોષ માન્યો છે. પણ પ્રેમાનન્દનાં જે કે કેટલાંક કરુણ કાવ્યો ટૂંકાં છે પણ તે વિશેષ રીતે આખ્યાન કવિ છે માટે તેની આખ્યાન પદ્ધતિનો પરિચય આપવા લાંબા ઉતારા લીધા છે. સામળમાંથી ઉખાળા બોધના છાંપા વગેરે જ માત્ર ઘણે ભાગે આવા સંગ્રહોમાં આવે છે, પણ તે મુખ્યત્વે વાર્તાકવિ છે; માટે તેની એ નાની વાર્તાઓ લીધી છે. બોધ, ઉખાળા વગેરેને તેની વાર્તાઓ સાથે કેવો સંબંધ છે તે આથી જ સમજાય. અખાનાં અંગોમાંથી એકાદ અંગ ઘણે ભાગે આવા સંગ્રહોમાં લેવાય છે. પણ અખાના ગમે તે અંગમાં પણ તેના વેદાન્તના વિચારો આવ્યા વિના રહેતા નથી જે આ કાટિના વિદ્યાર્થીઓ માટે ઘણા અઘરા ગણાય. માટે અખાનાં અંધાં

અંગોમાંથી છૂટક છપ્પાની પસંદગી કરી છે. ઘણે ભાગે અખાનો એક વિચાર એક છપ્પામાં પૂરો થાય છે એટલે કાવ્યની અપેક્ષાને તેથી હાનિ નહિ થાય. તેમ છતાં તેની ઉક્તિઓ એવી વક્ર છે કે શિક્ષકે તે સંબંધી ઘણું કહેવું પડશે. આપણા ઇતિહાસના કોઈ કોઈ ખનાવો કે આપણી પરિસ્થિતિ ઉપરની ટીકાનાં કાવ્યો પણ લીધાં છે. તેનો અર્થ એવો નથી કે તે ટીકા સર્વાંશે સાચી જ છે. કુશળ શિક્ષક તે પરિસ્થિતિ તેના અંગની ટીકા અને તે ઉપરાંત તે ટીકાની પણ ટીકા પોતાની મેળે કરી લેશે.

લોકસાહિત્ય આપણા સાહિત્યનો એક અગત્યનો ભાગ છે. માટે ખન્ને ભાગોમાં ઉપલબ્ધ સાહિત્યમાંથી થોડું થોડું મૂક્યું છે.

આ પ્રાચીન સાહિત્યમાં એક બે જગાએ પંક્તિઓ ખૂટે છે. ઘણી જગાએ શબ્દોનો અને પંક્તિઓનો અર્થ અસ્ફૂટ છે — કેટલીક જગાએ પાદદોષથી કદાચ એમ થતું હશે — છતાં આવાં સ્થાનો રહેલા દીધાં છે. શિક્ષક પોતે આ જગાએ પાદ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી પાદ સુધારાવે તો ઘણું સાફ. પણ એમ ન થાય અને અર્થ બેસારવાનો પ્રયત્ન કર્યા છતાં ન બેસે, તો તેમાં કશી હાનિ નથી. શિક્ષકે તે જગાએ આપણા સાહિત્યની ન્યૂનતાઓ — સંસ્કારિત આવૃત્તિઓનો અભાવ, પાદદોષો, કોશોની અપૂર્ણતા, શાસ્ત્રીય વ્યાકરણની ખોટ, વગેરે સર્વ સમન્વયવું. આપણા સાહિત્યની જે ન્યૂનતાઓ જ છે તે વિદ્યાર્થી અત્યારથી જાણે તેમાં કશું જ ખોટું નથી.

અભ્યાસની આ કોટિએ વિદ્યાર્થીઓનું માનસ, આત્મલક્ષી કરતાં પરલક્ષી કાવ્યને વધારે અનુકૂળ હોય છે. છતાં ઉપલબ્ધ સંગ્રહોનો મોટો ભાગ આત્મલક્ષી કાવ્યોનો હોય છે. ગૂજરાતી ભાષાના સાદ્યન્ત અભ્યાસનો સળંગ અભ્યાસક્રમ નહિ હોવાથી, અને તેના અભ્યાસ તરફ જોઈએ તેટલું ધ્યાન નહિ અપાવાથી પરલક્ષી કાવ્યોનો અભ્યાસ ઘણે અંશે અધૂરો રહી જાય છે.

સામાન્ય રીતે પણ આપણા જુવાનોનાં હૃદયો લાગણીના અતિ-રેકવાળાં કાવ્યોમાં જ રાચે છે. કાવ્યોમાં રહેલી વિચારની ગહનતા કે વસ્તુની વાસ્તવિકતાને સમજી તેમાં રસ લઈ શકે તેટલી હૃદય-—બુદ્ધિની તાલિમ તેમનામાં નથી હોતી. એ સર્વ ન્યૂનતાઓ ધ્યાનમાં રાખી આ સંગ્રહમાં પરલક્ષી કાવ્યો તરફ અમે કંઈક પક્ષપાત રાખેલો છે. આ ભૂમિકાએ એ કાવ્યોની રસવૃત્તિનાં બીજ નંખાઈ જવાં જોઈએ એમ અમે માનીએ છીએ.

આધુનિક કવિઓનાં કાવ્યો પણ અમે ઉપરના જ સિદ્ધાન્તોને અનુસરીને પસંદ કર્યાં છે. સામાન્ય રીતે સંગ્રહોમાં છેલ્લાં થ્રોડ વરસના લેખકોનાં કાવ્યો છોટી દેવાય છે પણ અમે કેદ ગઈ કાલ મુઢીનાં કાવ્યો લીધાં છે. એટલા માટે કે કાવ્યની નવી દિશાઓ વિદ્યાર્થીઓ જોઈ શકે. આ સંગ્રહ વિદ્યાર્થીઓને માટે કર્યો છે પણ ગૂજરાતીનો ખાસ ઊંચો અભ્યાસ ન કર્યો હોય એવા મધ્યમ વર્ગને પણ આ રસિક લાગશે. શિક્ષક વિનાના, અને ખાનગી અભ્યાસમાં પણ આ ઉપકારક થશે.

કાવ્યના અભ્યાસ માટે નોંધો કે ટિપ્પણ કર્યું નથી આપ્યું. ઘણી નોંધોથી વિદ્યાર્થીઓને પાંગળા કરી નાંખવા, અને પોતાને કર્યું નવું કહેવાનું ન રહે એવી શિક્ષકની સ્થિતિ કરી મૂકવી તે કરતાં આ સાફ છે. પણ ટુંકી સૂચક ટિપ્પણી આપી શક્યા હોત તો સાફ. પણ અમારે પરિસ્થિતિની અને સમયની અમુક મર્યાદામાં રહી કામ કરવાનું હતું તેથી તે નથી બની શક્યું. એ મર્યાદાથી બીજી પણ કેટલીક અપૂર્ણતાઓ રહેવા પામી છે તે માટે વાચકવર્ગની ક્ષમા યાચીએ છીએ.

જે જે લેખકોએ પોતાનાં કાવ્યો લેવા સંમતિ આપી છે તેમનો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ.

અનુક્રમણી

નરસિંહ મહેતા

૧-૪

૧ પ્રાતઃ સમે સુર ઉગ્યા પહેલાં	૧
૨ ભૂતળ ભક્તિ પદારથ મોટું	૨
૩ અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ	૨
૪ અલ્યા નામ પામ્યો પણ	૩
૫ વંપણુવ જન તો તેને કહીએ	૩
૬ ઘડપણુ ક્રેણુ મોકલ્યું	૪

મીરાંબાઈ

૫

૧ નહિ રે વિસાએ હરિ	૫
૨ જ્ઞાનું તો થયું રે દેવળ	૫
૩ બંસીબારો આયો ગહારે દેસ	૫

બાલણુ

૬-૧૪

૧ દ્રૌપદીની ક્રિયાદ	૬
૨ દમયન્તીનો સ્વયંવર	૭
૩ માતાને મોહન ધાવે	૧૦
૪ આજ રૂડો દહાડો	૧૦
૫ નાવિક વળતો બાલીઓ	૧૧
૬ ગોકુળિયે પધારે રે	૧૧
૭ મથુરામાં એક આહીરડી	૧૨

અખો	૧૫-૨૧
ત્રેમાનંદ	૨૨-૫૧
૧ અનિરુદ્ધનું યુદ્ધ	૨૨
૨ ઋતુપર્ણીની સવારી	૨૯
૩ ગોકુળનું સ્મરણ	૩૮
૪ માતા જસોદા	૩૯
૫ સુધન્વા વધ	૪૦
સામળ	૫૨-૬૫
નાપિકની વાર્તા	૫૨
વલ્લભ	૬૬-૬૮
મહાકાળીનો ગરબો	૬૬
પ્રીતમ	૬૯-૭૦
૧ હરિનો મારગ છે શરણો	૬૯
૨ જલલડી રે તને હરિગુણ ગાતાં	૭૦
ધીરો	૭૧-૭૪
૧ તરણા આથે હુંગર રે	૭૧
૨ કાયા રૂપી કાચબો રે	૭૨
૩ દેહ રૂપી હુંગર રે	૭૨
૪ મસ્તાનું મન મોટું રે	૭૩
૫ દુનિયા તો દિવાની રે	૭૩
બાપુ સાહેબ	૭૫
ખરા સંત	૭૫
લોખો ભગત	૭૬-૭૯
૧ ભક્તિને મોરચે ભડ કોક આંગમે	૭૬
૨ નારીને નર પરણે રે	૭૮
૩ ભેખ તો ભાવર થકી છુંડારે	૭૯
૪ મૂરખો માની રહ્યો માત્રે રે	૭૯

કૃષ્ણરામ	૮૦-૮૨
કળિકાળનું વર્ણન	૮૦
અમાનંદ	૮૩
રે શિર સાટે નટવરને વરીએ	૮૩
નિષ્કુળાનંદ	૮૪
જનની જીવો રે ગોપીચંદની	૮૪
દયારામ	૮૫-૮૮
૧ શું જાણે વ્યાકર્ણી	૮૫
૨ ગર્ભવાસ રાખ્યો રે	૮૫
૩ માંદે ઢલકતું દોર ઢલકે છે	૮૭
૪ ભટકતાં ભવમાં રે	૮૮
મીઠો	૮૯
મોરલીની અસર	૮૯
લોક સાહિત્ય	૧૦૦-૧૦૭
૧ ગેળી કા'નો	૧૦૦
૨ સોનલ ગરાસણી	૧૦૧
૩ બાળુડો જોગી	૧૦૨
૪ રાહખેંજાર અને રાણકદેવી	૧૦૪
૫ જેસલ તોરલ	૧૦૭
દલપતરામ	૧૦૮
૧ બે બાયડીનો ધણી	૧૦૮
૨ ભોળો ભાભો	૧૦૮
નર્મદાશંકર	૧૦૯-૧૧૩
૧ પ્રેમ શીર્ષ	૧૦૯
૨ હિંદુઓની પડતી	૧૧૦
૩ શરવીરનાં લક્ષણો	૧૧૩

મલભારી	૧૧૪-૧૨૩
સુરતીલાલા સ્થેલાણી	૧૧૪
કેશવરામ	૧૨૪-૧૨૬
૧ અવગણના કરશોમાં	૧૨૪
૨ કરણામૃતની યાચના	૧૨૫
૩ તણાતી દેહ હોડી	૧૨૫
૪ મેમાન	૧૨૬
નરસિંહરાવ	૧૨૭-૧૩૦
૧ સ્તુતિ	૧૨૭
૨ ભોરધાટ	૧૨૮
જમશેદજી ઉમરીગર	૧૩૧-૧૩૪
જેસલ અને તોળલનો સંવાદ	૧૩૧
કાન્ત	૧૩૫
૧ ઈશ્વર સ્તુતિ	૧૩૫
૨ મહેમાનોને	૧૩૫
બળવંતરાય ઠાકોર	૧૩૬-૧૪૧
૧ શેર-દોરો	૧૩૬
૨ ગાંડી ગુજરાતને બોધસમક	૧૪૦
હરિલાલ ધ્રુવ	૧૪૨
ડિઝેલસ્ લાઈટ	૧૪૨
રમણભાઈ	૧૪૩
પ્રભુમય જીવન	૧૪૩
કલાપી	૧૪૪-૧૭૭
૧ કુદરત અને મનુષ્ય	૧૪૪
૨ ત્યાગ	૧૪૭

૩ મહાત્મા મૂળદાસ	૧૪૮
૪ વૃદ્ધ ટેલિયો	૧૫૧
બોટાદકર	૧૭૮-૧૭૯
શરન્મેધ	૧૭૮
ખખરદાર	૧૮૦-૧૮૪
૧ પુરોહિતની રાજભક્તિ	૧૮૦
૨ અર્પણ	૧૮૪
‘ મજનુ ’	૧૮૫-૧૮૬
સ્વ. ગોખલેજીને સંબોધન	૧૮૫
કેશવ હ. શેઠ	૧૮૭
ભવાટવિ	૧૮૭
અંદ્રવદન મહેતા	૧૮૮
અર્પણ	૧૮૮
હરિહર ભટ્ટ	૧૮૯
એક આશા	૧૮૯
પરિપૂર્તિ અને નોંધ	૧૯૨

નરસિંહ મહેતો

૧

પ્રાતઃ સમે સુર ઉગ્યા પહેલાં, જોરે રસના મુખ રામ કહે;
હારે હારે કૃષ્ણને તું ભજ નામે, જગમાં તારું નામ રહે. પ્રાતઃ
રામ નામનો મહિમા મહોટો, શિવ સનકાદિક ધ્યાન ધરે;
મેરુ થકી મહોટું હોય પ્રાયશ્ચિત, નારાયણના નામે તરે. પ્રાતઃ
કેસરી ધૂરે જ્યમ મૃગજ ત્રાસે, રવિ ઉગે જ્યમ તિમિર ટળે;
પૂરણ બ્રહ્મ અકળ અવિનાશી, કુશુદ્ધિના તાપ તરત હરે. પ્રાતઃ
કોટિ કલ્યાણ ૫ળ ઉદય લાણે, પાપ બાપકું ક્યાંરે રહે;
અધમ નીર ગંગામાં ભલ્યું ત્યારે, ગંગા સરખું થઈને વહે. પ્રાતઃ
એ રસને શુકદેવજી જાણે, કોષક વિરલા સંત લહે;
ભણે નરસૈંયો તમે પ્રભુ ભજી લો, આવાગમનનો ફેરો ઢળે. પ્રાતઃ

૨

ભૂતળ ભક્તિ પદારથ મોટું બ્રહ્મલોકમાં નાંહી રે;
 પુણ્ય કરી અમરાપુરી પામ્યા, અંતે ચોરાસી માંહી રે. ભૂતળ.
 હરિના જન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મોજન્મ અવતાર રે;
 નિત્ય સેવા નિત્ય કીર્તન ઓચ્છવ, નિરખવા નંદકુમાર રે. ભૂતળ.
 ભરતખંડ ભૂતળમાં જનમી, જેણે ગોવિન્દના ગુણ ગાયા રે;
 ધન ધનરે એના માત પિતાને, સફળ કરી એણે કાયા રે. ભૂતળ.
 ધન વૃંદાવન ધન એ લીલા, ધન એ વ્રજના વાસી રે;
 અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આંગણિયેરે ઉભી, મુક્ત છે એમની દાસી રે. ભૂતળ.
 એ રસનો સ્વાદ શંકર જાણે, કે જાણે શુક જોગી રે;
 કાંઈ એક જાણે વ્રજની રે ગોપી, જાણે નરસૈંયો ભોગી રે. ભૂતળ.

૩

અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ, જૂજવે રૂપ અનંત ભાસે;
 દેહમાં દેવ તું તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં શબ્દ થઈ વેદ વાસે. ૧
 પવન તું પાણી તું, ભૂમિ તું બુધરા, વૃક્ષ ચૈ ફૂલી રહ્યો આકાશે;
 વિવિધ રચના કરી અનેક રસ લેવાને, શિવ થકી જીવ થયો એજ આશે. ૨
 વેદ તો એમ વહે શ્રુતિ સ્મૃતિ સાખ દે, કનક કુંડલ વિષે ભેદ નહોયે.
 ઘાટ ઘડિયા પછી નામ રૂપ જૂજ્યાં, અંતે તો હેમનું હેમ હોયે. ૩
 ગ્રંથ ગડગડ કરી વાત ન કરી ખરી, જેહને જે ગમે તેને પૂજે;
 મન વચન કર્મથી આપ માની લહે, સત્ય છે એજ મન એમ સૂજે. ૪
 વૃક્ષમાં ખીજ તું ખીજમાં વૃક્ષ તું, જોઈ પટંતરો એજ પાસે;
 જાણે નરસૈંયો એ મન તણી શોધના, પ્રીત કઈ પ્રેમથી પ્રગટ થાશે. ૫

૪

અલ્યા નામ પામ્યો, પણ રામને નવ લલ્યા, વૈષ્ણવ પદ કેરું
 ખિરદ જાણે;
 પુત્ર વિના જેમ ધર મધ્યે પારણું, વર વિના તે જેમ જન મલાલે. ૧
 વ્યાધિની વેદના, વિશ્વની ના ટળે, દાસો ગગનમાં મેઘ ગાજે;
 હરિને જાણ્યા વિના, હરિ કેરો જન થયો, વાત પકવાનથી ભૂખ
 ન લાગે. ૨
 તું એમ જાણે જે, હરિજન હું થયો, વિષ્ણુપદ ગામ થયો
 ભક્ત ભવમાં;
 કરણી તો કાગની, હોડ કરે હંસની, હંસને તો હસી કાઢે જવમાં. ૩
 પિંડમાં પ્રભુ પણ, પ્રગટ પેખે નહીં, ફોકટ ભમે તે દૂર લાગે;
 અગણિત બ્રહ્મનું, ગણિત લેખું કરે, દુષ્ટ ભાવે કરી માળ જાણે. ૪
 જે નિરાકારમાં જેલનું મન ગળે, ભિન્ન સંસારની બ્રાંતિ લાગે;
 દાસ નરસૈયો કહે, તેને ચરણે નમું, જ્ઞાન વિજ્ઞાનની જોત જાગે. ૫

૫

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે;
 પરદુઃખે ઉપકાર કરે તોએ, મન અભિમાન ન આણે રે. ૧
 સકળ લોકમાં સૌને વંદે, નિંદા ન કરે કેની રે;
 વાચ કાજ મન નિશ્ચળ રાખે, ધન ધન જનની તેની રે. ૨
 સમદષ્ટિ ને તૃણા લાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે;
 જિવ્ઝા થકી અસત્ય ન ખોલે, પરધન નવ જાણે લાથ રે. ૩
 મોહ માયા વ્યાપે નહિ જેને, દદ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે;
 રામનામયું તાળી લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે. ૪
 વણ લોભી ને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધ નિવાર્યા રે;
 જાણે નરસૈયો તેવું દરશન કરતાં, કુળ એકાતેર તાર્યા રે. ૫

૬

ધડપણુ કેણે મોકલ્યું, જાણ્યું જોખન રહે સૌ કાળ; ધડપણુ
 ઉમરા તો કુંગરા થયા રે, પાદર થયાં પરદેશ;
 ગોળી તો ગંગા થઇ રે, અંગે ઉજળા થયા છે કેશ. ધડપણુ
 નહોતું જોઈતું ને શીદ આવિયું રે, નહોતી જોઈ તારી વાટ;
 ધરમાંથી હળવા થયા રે, એની ખૂણે ઢળાવોને ખાટ. ધડપણુ
 નાનપણે ભાવે લાડવા રે, ધડપણે ભાવે શેવ;
 રોજને રોજ જોઈએ રાખડી રે, એવી બળીરે ધડપણુની ટેવ. ધડપણુ
 પ્રાતઃકાળે પ્રાણુ માદરા રે, અન્ન વિના અકળાય;
 ધરના કહે મરતો નથી રે, તને ખેશી રહેતાં શું થાય. ધડપણુ
 દીકરા તો જૂજવા થયા રે, વહુઓ દે છે ગાળ;
 દીકરીઓને જમાઈ લઇ ગયા રે, દવે ધડપણુના શા રે લાલ. ધડપણુ
 નવ નાડો જૂજવી પડીને, આવી પહોંચ્યો કાળ;
 બેરાં છોકરાં ૪૮૪૮ કરે રે, નાનાં બાળક દે છે ગાળ. ધડપણુ
 અંતકાળે વળી આવિયા રે, દીકરા પધાર્યા દ્વાર;
 પાંસળીએથી વાંસળીરે, પછી છોડીને આપી બા'ર. ધડપણુ
 એવું સાંભળી પ્રભુ લજ્જે રે, સાંભરજો જગનાથ;
 પરઉપકાર કીધે પામશેરે, ગુણુ ગાય નરસૈયો દાસ. ધડપણુ

भीरांआर्ध

१

नहि रे विसाई हरि, अंतरमांथी नहि रे. ध्रु०
जल जमुनानां पाणी रे जतां, शिर पर मटकी धरी.
आवतां ने जतां भारग वच्चे अभूलभ वस्तु जडी.
आवतां ने जतां वृन्दा रे वनमां यरणु तमारै पडी.
पीणां पीताभर जरकशी जभा, डेसर आउ करी.
भोर भुगट ने काने रे कुंडल, भुभ पर भोरली धरी.
आर्ध भीरां कहे प्रभु गिरिधरना गुणु विकृतवरने वरी.

२

जूनूं तो थयुं रे देवण जूनूं तो थयुं,
भारे हंसलो नानो ने देवण जूनूं तो थयुं. ध्रु०
आ रे काया रे हंसा, डोलवाने लागी रे,
पडी गया हांत मांयली रेभुं तो रयुं. भारे०
तारे ने भारे हंसा, प्रीत्युं अंधाणी रे,
छडी गयो हंस पिंजर पडी तो रयुं. भारे०
आर्ध भीरां कहे छे प्रभु, गिरिधरना गुणु,
प्रेमनो प्यालो तमने पाठिं ने पीठिं. भारे०

३

अंसीआरे आयो म्दारे देस थारो सौवरी सूरत आली ऐस.
आठिं नठिं कर गया सौवरा कर गया डोल अनेक;
गिणुते गिणुते घिस गछ डिंगली, घिस गछ डिंगली की रेभ.
मै औरागिणी आदिडी थारै म्दारे कदको सनेस;
जिन पाणी जिन साधुन सौवरा हुहा गछ घूछ सपेद.

ભાલણ

૧

દ્રૌપદીની ક્રિયાદ

હરજી, સાંભળોરે દ્રૌપદી બોલે વાણ—

હસ્તિનાપુર તલમો જાઓ છો, વાલાલા વિષ્ટિ કરવા રે;
પિયુડા માહારા કાયર થઇને, લીડે છે ઉગરવા રે. હરજી
દેશ આપશે, ધન આપશે, પાંચે સુખીઆ થાશે રે;
પણ દૈયે હોળી લાગી છે મારે, તે કહો કેમ હોલવાશે રે. હરજી
દુઃશાસને ચીર તાણીઆં, ને કર્ણ કદલુ બહુ ભાખે રે;
એ બળતું તે કયમ હોલાશે, સધળા માર્યા પાખે રે. હરજી
માહારા સમ જો મેળ કરો તલમો, માગું છું દેવ મોરારી રે;
એ કામ જો કરવું હોય તો, મુજને જાજો મારી રે. હરજી
ક્ષત્રી કોએ કાયર નો હોએ, તે માટે હું માગું રે;
યુધિષ્ઠિર બ્રાહ્મણ થયા એ તો, થડ ધ્યું વાંકું રે. હરજી
બાપ ભાઇ માહારા બલીઆ છે, તે આગળ થઇને વદશે રે;
એમ કરતાં જીતશે તો, જશ તલમને ચદશે રે. હરજી
જેણે પહેરી કાંચળી, ધનુષ બાણ તે મેહેલી રે;
તેહેની આશા શી કરો, વાત કહું છું રેલી રે. હરજી
મેળ કરીને તમે આવશે, તો છાંડીશ પ્રાણ રે;
દુર્યોધન જીવે જીવું તો, તલમારા ચર્ણની આણ રે. હરજી

સભામાં સહુ દેખતાં હું, ગાઢે સાદે રોઈ રે;
 વીર કલાવીને પાંચે બેઠા, તેહવારે સામું જોઈ રે. ૯૨૭૦
 માત તેની વાંઝણી જે, વીરવ્રત ન પાળે રે;
 પરણી હોયે નાર તેહનું, દુઃખકું તો નવ ટાળે રે. ૯૨૭૦
 કેશવજી હું થું કરું, પ્રીત પાંચથું માંડી રે;
 બોહું જોતાં માહાઈ, સુખે સુખે છે રાંડી રે. ૯૨૭૦
 વિશિ કરવા મોકલે છે, શામસુંદર તહમને રે;
 એવા જો નિર્બળ હુતા તો, શાંહાંને પરણ્યા મુજને રે. ૯૨૭૦
 રાજ્યનું કશું છે નહિ, અહમારે કાંઈ કામ રે;
 ત્યાગ કરજો ન્યમ રાવણનું, કર્યુ લાલણુ પ્રભુ શ્રીરામે રે. ૯૨૭૦

૨

દમયંતીનો સ્વયંવર

ગૃહદૃશ્વ ઋષિ એમ બોલિયા, સુણો રાય રે,
 શુભ લગ્ન મુહૂર્ત, કરી રચનાય રે.
 મોકલ્યાં આમંત્રણ જાણુ, તેડ્યા રાય રે;
 કામવાસનાવાળા સર્વ, સજ્જ સહુ થાય રે.
 દમયંતીને વરવા તણી, છે મન ઇચ્છાય રે;
 પુષ્પસાર માળા પેરી, મણિ જડિત કુંડળ શોભાય રે.
 આમંત્રણ સુણી આવિયા, જ્યાં મંડપની રચનાય રે;
 સ્થંભ સુવર્ણના મનોહર, મણિ તોરણ શોભાય રે.
 પર્વત કેરા વિવર માંહે, પેસે જિમ વનરાય રે;
 મંડપ માંહે પેઠા સર્વે, વરવાને કન્યાય રે.
 કન્યા વરવા પેઠા સર્વે, નળને વળી પંચદેવ;
 અહ્ભુત શોભા થઈ રહી, દેવ થંબ્યા તતખેવ.
 વિધ વિધ આસન ગોઠવ્યાં; બાજહનો નહિ પાર;
 તે ઉપર જઈ બેઠા ધણા, કરે સારાસાર વિચાર.

પરિધ સરખા પુષ્ટ છે, પંચ ફણાળા મુકટ;
 આકૃતિ હસ્તની છે મનોહર, મનમાં ધણો છે દર્પ.
 કેશાગ્ર શોભે શરાગ્ર ત્યાંહી, નાસિકા કીર જાણુ;
 નેત્ર પંકજ મનોહર બ્રકુટી, તણાં શા હોય વખાણુ.
 આકાશમાં નક્ષત્ર શોભે, તેવા શોભે રાય,
 દમયંતી ત્યાં સજ થઇ, સલા માંહે જાય.
 સ્વરૂપ શોભા અતિ લલી, તેણે મોઢાં સૈના મન;
 જોનાર સહુ મનમાં ધરે, નારી મળે શુભ જીવન.
 કાંઠક લીયે આખડી, જો મળે દમયંતી નાર;
 અખંડ આરાધું શિવને, કરે કંઠક શક્તિ વિચાર.
 કો વિજયની આરાધના, મન માંહે કરે ખડુ;
 કો કાલિકા અંખા આરાધે, વરવા ઈચ્છે દમયંતી સહુ.
 એવી અલૌકિક નારીએ, કર્યો મંડપ પ્રવેશ;
 દષ્ટિ સંમીલન થઇ, થયો ધણો ઉજ્જેશ.
 તૃપ્તિ થાય ન કોઇને, નર નામધારી જે;
 દમયંતીને નિરખતા, ઢળ્યા નૃપતિ પૃથ્વીએ.
 દમયંતીએ નિરખ્યા, પંચાકૃતિ નળ એક;
 વારંવાર આવલોકિયું, નવ રૂપમાં મીનમેખ.
 નળરાય ન ઓળખ્યો, નારી પામી દુઃખ;
 નળતણું ચિંતવન કરે, દેવ પમાડો સુખ.
 દેવ નળ હું કિમ લહું, એમ કરે તર્ક અપાર;
 ચિંતવન કરતી ચતુરા વળી, ગ્રહે ન સાચો સાર.
 વૃદ્ધ સાધુ મુનિથકી, સુણ્યાં સુર નરનાં ચિન્હ;
 પંચમાં તે નવ જણાયે, નવ જણાયે કોઇ લિન્ન.
 વારંવાર નિશ્વાસ મૂકી, કર્યો ધણો વિચાર;
 શરણુ જાવું દેવને ધરી, કર્યો છે નમસ્કાર.
 થર થર કંપે કામિની, દીન સ્વરે બોલી બાળ;

હે દેવના સહુ દેવ આવ્યા, દેખાડો નળ ભૂપાળ.
 હંસપક્ષીએ જે કહ્યો, હું વરી નળ નિઃસદેહ;
 મન વાણીથી ન અન્ય ધ્વજી, સત્ય કહો મનિસા જેહ.
 સ્વયંવરનું વ્રત કીધું, પામવા નળ ભૂપ;
 પૂજન કરી હું દેવ પ્રણમું, પ્રસન્ન થાઓ અનુપ.
 વ્રત કેરી પ્રાપ્તિમાં, આપો નળ નરેશ;
 નળ રાયને હું ઓળખું, એમ કરો સર્વેશ.
 સ્વરૂપ ગ્રહો સ્વય સ્વયતણાં, તો થાય મન પ્રસન્ન;
 બ્રહ્મશ્વ મુનિ ઉચરે ઇમ, મુણો ધર્મરાજન.
 દીનવાણી મુણી દેવ, થયા મન રળિયાત;
 શાસ્ત્રમાં જે વિધ કહ્યાં, તે રૂપ ધર્યા સાક્ષાત.
 પ્રસ્વેદ નહિ અંગે વસે, નહિ મિષોન્મિષ નેત્ર;
 કરમાઇ નહિ માળા ધરી, પ્રકૃષ્ટિત સુક્ષેત્ર.
 નીરજ શરીર નિઝર તણું, પૃથ્વીથી ઉંચા જાણુ;
 દેવ એવા નરખિયા, કંઈ નળ તણું વિખાણુ.
 દેહ કેરી જાંચ પડતી, કરમાયા પુષ્પની માળ;
 રજ સંયુકતે અંગ શોભે, જોઈ દરખી બાળ.
 નેત્ર મિષોન્મિષ થતાં, પ્રસ્વેદ કણ મૌકિતક;
 મનદરણુ જોયો ભૂપતિ, નળ શોભે સહસ્રાક્ષ સૌકિતક.
 દેવ ને નળરાય નિરખી, થઈ વરવા સજ;
 ઉત્તરીય સાંધ્યું નળ તણું, જેમ વર કરિણીએ વરગજ.
 કંઠમાં વરમાળ અર્પી, સ્વામી કીધો જાણુ;
 હાલાકાર ત્યાંહિ થયો, વાગ્યાં અન્ય નૃપને બાણુ.
 ઋષિવર આનંદ પામિયા, સાધુ દરખ્યા ત્યાંહી;
 સાંઈ સાંઈ મુખ વદે, ક્ષીરનીર મળિયાં આંહી.
 ભીમ નૃપ આનંદ પામિયો, સંજોગ સારો જાણી;
 બાલજી પ્રમુ રઘુનાથના, શું શું કહું વખાણી.

૩

માતાને મોહન ધાવે, અતીશે લાગે મીઠું રે;
 ચુલે પય ઉભરાવા લાગ્યું, યશોદાએ તે દીકું રે. માતાને૦
 અધ ધાવતો મૂક્યો અવની, જનની વેગે ચાલી રે;
 આંખે અતિ ખરતાં આંસુ, હરજીએ છેડલે ઝાલીરે. માતાને૦
 અતિ આકળા થઈ નીસરી, બળ કરી વછોડી રે;
 ડંસ લેધ ગોવિંદે તે વારે, મહીની ગોળા ફેડી રે. માતાને૦
 પૂર નદીની પેરે ચાલે, હરજી સુખે માખણ ખાય રે;
 જિતારીને આવે જેટલે, તેટલે કૈવુક દીકું માયરે. માતાને૦
 બાળક માંકલડાંને ખવરાવે, નાચે પ્રેમે મુદિત થાય રે;
 જનનીને આવતી જાણી, લયભીત થઈ નાસી જાય રે. માતાને૦
 કામિની કર માંહે લધ, ચીમટા પુટે થાય રે;
 સાસ ભરાયે લાલણુ પ્રભુ, લીલા બ્રહ્માદિક ગાયરે. માતાને૦

૪

આજ રૂડો દહાડો, રંગીલા રામે લીધો આડો. ટેક.
 આડો કરે છે અતિ ધણો, ને પછાડે બે પાગ;
 આકાશને ઉતરડી જનની, આદિત મુજને આપ.
 દિનકરથી આ દેહ તમારો, મહા મોહોડો સંબંધ;
 સમજાવ્યો સમજે નહિ, અર્લક વસમાં કરતો ધંધ.
 દશરથ દહાડી દુઃખ ધરતા, જે બાળ વિના બલ્યું રાજ;
 આજ તો ભૂપતિ અતિ અકળાણા, માતા આવ્યાં વાજ.
 હિરણ્ય કેરી ગુંથી ઉઢાણી, મણિ મુકતા ચોપાસ;
 કૌશલ્યાએ કરમાં આવી, હરિને આવ્યું હાસ.
 આડો જોવા આદિત થંબ્યા, વિસ્મે પામ્યા સુર;
 લાલણુ પ્રભુ રઘુનાથ ભરાણા, બ્રહ્માંડે ભરપુર.

૫

નાવિક વળતો બોલીઓ, સાંભળો માહારા સ્વામ;
 સાથ સહુ કેા નાવે બેસો, નહિ બેસાઈ રામ.
 વાર્તા મેં સાંભળી છે, ચરણ રેણુની અપાર;
 અહલ્યા તાં થઈ સ્ત્રી સહી, પાપાણુ શીટી નાર.
 આજીવિકા માહારી એહ છે, જુઓ મન વિવેક;
 સ્ત્રી થાતાં વાર ન લાગે, કાષ્ટ પાપાણુ એક.
 આજીવિકા લાગે માહારી, આગે એક સ્ત્રી છે ઘેર;
 બે મળીને શું જમે? શી કંઈ તાં પેર?
 હશી વિશ્વામિત્ર બોલિયા, ચરણ રેણુ સ્ત્રી થાય;
 તે માટે ગંગાજળ લેઈને પખાલો હરિ પાય.
 હશીને હરિ હેઠા બેઠા, રામ અશરણુ શરણુ;
 નાવિકે ગંગાજળ લઈને, પખાલ્યા તાં ચરણુ.

૬

ગોકુળિયે પધારે રે મારા નાંદજી રે, જસોદાજી જ્જેશે વાટ રે;
 ટળવળશે મારી માવડીરે, દુઃખ ધરશે મુજ માટ રે. ગો૦
 કોમળ તે હૈકું તેહનું રે, જાણીએ તે નવનીત રે;
 કાણુ વાર હે સહે નહિ રે; ધરથી વાધી પ્રીત રે. ગો૦
 મુગટ તે મયુર પુચ્છનો રે, આપ્યો છે આઘજીને લાથ રે;
 રૂડી પેરે રાખજો રે, જેમ નીરધનને ઓથ રે. ગો૦
 કળે મેં પેરોવિયો રે, ગુન્જ કેરો હાર રે;
 યત્ને તે જળવળે ધણું રે, વાંસલડી તે પ્રાણુધાર રે. ગો૦
 લાખી રંગની ઓઢણી રે, લોખડી તે લલીત શું અંગ રે;
 તેને મોંખીક રખે લાગતા રે, કોમળ લાગે અંગ રે. ગો૦
 કમળ વરણું મોળિયું રે, તે હું બાંધતો શીશ રે;
 સાથે તે લાખ્યો નથી રે, જાણ્યું જે કરશે રીસ રે. ગો૦

શીઠું સ્વહસ્તે મેં ગુંથીયું રે, પાટતણું પચરંગ રે;
 તેહ રખે વળા વિણસતું રે, લીધું નહિ મેં સંગ રે. ગો૦
 વાંસુલીડી જે વારે જડી રે, સુંદીર માઈ શૃંગ રે;
 રખે હરે તે ગોવાળીયા રે, વાળા છે તાન તુરંગ રે. ગો૦
 ગાય ચારીને મેં સાચવી રે, રખે તે દુઝળા થાય રે;
 દુધ જેનું મુને ભાવતું રે, પ્રેમે તે પાતી મારી માય રે. ગો૦
 આઘજીને કહેજો એટલું રે, તમ કને મારા પ્રાણ રે;
 એવું કો વહાલું નથી રે, સાચી કહું છું વાણ રે. ખો૦
 મારે અહીં રહેવું નથી રે, વહાલું વૃંદાવન રે;
 ચાર દહાડા રહી આવશું રે, સહનું મનાવી મન રે. ગો૦
 વેગે હવે તમે સંચોરો રે, લ્યોને સધજો સાથ રે;
 તમથી હું અળગો નથી રે, કહે ભાલણ પ્રભુ રઘુનાથ રે. ગો૦

૭

મથુરામાં એક આહીરડી, મહી વેચવા આવીજ;
 દેવકીએ તે નયણે દીડી, પ્રેમ કરી બોલાવી;
 આવો ગોવાળણી, દુધ દહી આજ આવો ગોવાળણી. ટેક૦
 મટકી ઉતારી માથથી, આપ્યું ત્યાં આસનજ;
 કુશળ પુછવા કુંવરનું તેમને કહે વચન. આવો૦
 નંદરાયજી શું કરે છે, તેહને શું સંતાનજ;
 કહેવાં છે તેનાં કામિની, સુખતણું નીધાન. આવો૦
 સંતતિ વિણ જીવવું કશું, મનુષ્યનો અવતારજ;
 અમ સરખું કોને ન હશે, વેરીડાને સંસાર. આવો૦
 વૃજમાં રીદિ કેવી છે, કેવા સુખીઆ લોકજ;
 જણે ને જીવે નહિ તેનો ક્ષણ ક્ષણ શો શોક. આવો૦
 વળતી સનમુખ થઇને શ્યામા, અમૃત વાણી બોલીજ;
 નંદજીને એક કુંવર છે, એનો ચૈદ જીવન નહિ તોલી—
 સાંભળો માતા દેવકી.

ગોરાને શું કીજીએ, વર એ છે સામળીઓજી;
 બ્રહ્મા હર ઇદ્રાદિક આવે, તોયે ન જાએ કળીઓ. સાંભ૦
 બહુ સોહે અમૃત ભરી, આંખડી અણીઆળીજી;
 કીકી અતિ જોતાં હસે, અધરજશ પરવારી. સાંભ૦
 નહાનો પણ પ્રાકમે મોટો, જેણે દમીઓ કાલીજી;
 ગોવરધન ગિરી અંગુલી ધરે, ઇદ્રતણો ભય ટાલી. સાંભ૦
 જશોદાજી હુલામણે, તેનું નામ કહે છે કહાનજી;
 કૃષ્ણ દામોદર કેા કહે કેશવ, ગિરધર કેા ભગવાન. સાંભ૦
 વૃંદાવન માંહે રહે તે, લે છે મહીનું દાણજી;
 હા ના તેને કેાણુ કહે જે, સોંપ્યાં તન મન પ્રાણ. સાંભ૦
 કંસ ભોએ ખીહે નહિ, જદપી છે તે બાળજી;
 મોટમ જોતાં મનતણી, જાણીએ કાળનો કાળ. સાંભ૦
 વન માંહે વાંસલડી વાએ, અમૃતપે અતિ મીઠીજી;
 એહને વથ આવે નહિ તેવી, સતી કેા ન દીડી. સાંભ૦
 નર એવો કેા હવો નથી, નથી ત્રીલોકની માયેજી;
 જેણે એને દીડો નહિ, તેનાં નયણાં એજે જાયે. સાંભ૦
 ધીક એ મધુપુરના વારી, જેનું મુખ નવ નિહાજેજી;
 કર્ણાનિધ કટાક્ષ કરીને, ભવના પાતિક ટાળે. સાંભ૦
 ગુણનો પાર આવે નહિ તો, કેટલું એક વખાણુંજી;
 ક્ષણું એક અળગાં થઇએ નહિ, હું એવું મનમાં જાણું. સાંભ૦
 વાત સાંભળી સુત તણી, નયણે તે ચાલ્યાં નીરજી;
 આહીરડી તે એમ કહી, થઇ રેમાંચિત શરીર. આવો૦
 ધન તે માત જશોમતી, જેણીએ ધવરાવ્યોજી;
 પુણ્ય પોતે વ્રજવાસીનું, જ્યાંહાં એ રમવા આવ્યો. આવો૦

વાત રહેવા દો એ તણી, કંસરાય સાંભળશેજી;
 વેર એ શું આણે છે, તે હૈમાં માંહે બળશે. આવોં
 શું આપું બાધ તુને, કહી મનોહર વાતજી;
 જોહને એવો દીકરો, તે ધન માત ને તાત. આવોં
 જા બાધ તું મંદીર તારે, ધન્ય જીવ્યું જે જોશેજી;
 કોટી જન્મનાં કીધાં કલ્મષ, દરશન કરતાં ઘોશો. આવોં
 મારે એવું પુણ્ય કહાંથી, જે હું તેને દેખુંજી;
 મન મનોરથ અતિ ઘણાં, કરતાં નાવે લેખું. આવોં
 સંતોષી શ્યામા વળી, ચાલી નિજ વ્યાપારજી;
 જાતાં વળતાં આવજો, પુનરપી આણે દાર. આવોં
 માતા આનંદ પામીઆં, સાંભળતાં ગુણગાનજી;
 ભાલણુ જન એ જનકીને, કથા કહી હનુમાન. આવોં

અખો

જાની થૈ કે મારે ગાલ, મુક્ત થઈ વદવાનો ખ્યાલ;
ભક્તિજ્ઞાન ત્યાં દામે લશે, એતો બેઉ લડે છે રસે;
અખા એજ નિષ્કારણ વેર, જેમ ચોટે ભેંશ ને વદવાડ ઘેર.

જ્ઞાન વિના ભક્તિ તે અશી, ભસ્તે શ્વાને જેમ ઉઠે નશી;
લારે લાર જેમ ચાલે સોર, ત્યાં કાણે દીડો તો ચોર;
જે જેણે દીકું સાંભળ્યું, અખા તે તે વળણે વળ્યું.

ખટ દર્શનના જુજવા મતા, માંહોમાહીં ખાધા ખતા;
એકનું થાપ્યું બીજે હણે, અન્યથી આપને અધકો ગણે;
અખા એજ અંધારો કુવો, ઝઘડો ભાંગી કોઈ ન મુવો.

પરદર્શન કરતા વિખવાદ, મધ્યે માયા પોષે સ્વાદ;
દાન દયા શ્રીજ કેતા જાપ, મંત્ર જાપ તીરથ મહિમાય;
અખા બાળકની પેરે થયું, બોરાં સાટે ઘરાણું ગયું.

દર્શન ભેદ દાવા મત ધણા, ગઢ બાંધી રયા આપ આપણા;
એક એકપે હુંકી રયા, અમે પામ્યા બીજા વેતા ગયા;
અખા નાટકની એવી રીત, મન લાગે છે દૈતાદૈત.

એક પરમેશ્વરને સધળા પંથ, એ તો અળગું ચાલ્યું જુથ;
જેમ અગ્નિ અગ્નિને સ્થાનક રયો, અને ધુવાડો આકાશે ગયો;
અળગો ચાલ્યો તે કચમ મળે, એમ અખા સૌ અવળા વળે.

ઉંઘ્યા બરલે પંડિત કવિ, જે મનની વૃત્ત રહ્યા અનુભવી;
એક એકને બોલ્યું નવ મળે, ખટદર્શન જુજવાં આકળે;
સૌને હું મારાનો થાપ, અખા ન સમજે આપે આપ.

સૂતર આવે તેમ તૂં રહે, જ્યમ ત્યમ કરીને હરિને લહે;
વેશ ટેક છે આઠી ગલી, પેહો તે ન સંકે નિકળી;
અખા કૃત્યનો ચઢશે કષાય, રમે તૂં કાંઈ કરવા જાય.

રાજવેષ ધરે નોય રાજ, પંથ રહે કાંઈ ન સરે કાજ;
અંત કારણુ એનું કાંઈ નથી, નિરદાવે વર્તે તે યતિ;
સેજમાંય મહાપુરુષજ રહે, બાહ્યદષ્ટિ અખા વેષને ગ્રહે.

જ્યાં જોઈએ ત્યાં ફૂટેફૂડ, સામે સામાં બેઠાં ઘૂડ,
કાંઈ આવી વાત સૂરજની કરે, તે આગળ લઈ ચાંચજ ધરે;
અમારે હજાર વર્ષ અંધારે ગયાં, તમે આવા ડાહ્યા ક્યાંથી થયાં;
અખા મોટાની તો એવી જાણુ, મૂકી હીરો ઉપાડ્યો પાણુ.

જે હરિ માર્ગે ચાલે જાત, વેશ અભિમાન શું કાઢયા દાંત;
જેમ તેમ પંથ કાપ્યાશું કામ, તો આવે હરિશ્પી ગામ;
અખા મોહો પંથે ભમ્યો, વાદ કરતાં આયુ નિર્ગમ્યો.

* * *

વણુ સમજે દાવાગિર ઘણા, વેશ વખાણે આપ આપણા;
ટળવું ઘટે ત્યાં સામો થાય, વણુ સમજે એમ વાંકો જાય;
પહેર્યો વેશને વાધી ટેક, એમ અખા કેમ થાયે એક.

* * *

આતમ સમજ્યો તે નર જાતિ, શું થયું ધોળાં ભગવાં વતી;
ખોડે તોડે જોડે વાળ, એતો સર્વ ઉપલ્યો જાંજળ;
પ્રીછીને સંકોડે વ્યાપ, તો અખા રહે આપો આપ.

* * *

કોઇ કહે મોટો શિવદેવ, કોઇ કહે વિજય મોટો અહમેવ;
કોઇ કહે આઘ લવાની સદા, બુધકલકીના કરે વાયદા;
જેન કર્મની સદા દે શીખ, યવન માને કલામે શરીર;
અખા સૌ બાંધે બાકરી, કોઇ ન જુવે પાછો ફરી.

* * *

અતિ જૂની મહા મોહની જાળ, કંડે પડ્યાં થયા બહુ કાળ;
અળગાં ઉપાસન અળગા દેવ, કરી હિંમત બાંધે અહમેવ;
અખા એહ મોટો ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત.

* * *

અજ્ઞાની ને ઉંટ બચકું, જાણ્યું મૂકે નહીં મુખથકું;
અખા અણુજાણે પેહું કાન, ચાલ્યો પંથ દરશન ને માન;
ફેને કર્તા ન જાણ્યો જોડે, વહે ઢીકે ને કટારી કોડે.

* * *

હું ટાલી અછતો થઇ રહે, હરિપ્રભામાંહે થઇ વહે;
પોતાપણેથી જે નર ટળે, અણુ આયાસે હરિમાં ભળે;
અખા વાત સમજી લે વિધે, જાંહાં છે ત્યાં આકાશજ મધ્યે.

વાળું હું તમે વળવણુદાર, તે વાળું શાને ધરે અલંકાર;
તે જોતાં સર્વ તમારાં કામ, આ અછતાનું અછતું નામ;
ધનધન વાળું ધણીકર થવે, અખા આસુરીકર તવ અવળું લવે.

નથી વાંક વિશ્વંભરતણો, જે કલિયે તે વાંક આપણો;
જેમ કોઇ ભોજન જમાડવા કરે, ત્યાં રીસાણો તે રીસે ફરે;
પૂર્ણાનંદ પીરસનારો રહે, અખા અભાગિયાને કોણુ કહે.

કાંઈ ન દીસે જીવને હાથ, થઈ બેસે તે સૈનો નાથ;
ધન તન દોલત ઉડી જાય, રહ્યો રૂવે પણ કાંઈ ન થાય;
મરડે મૂઝ પણ માંહે કલૈબ્ય, અખા એહનું લક્ષણુ જીવ.

તરણા એથે ડુંગર રહે, એવો ઉખાણો સરવે કહે;
તરણું તે જીવનો અલંકાર, તે પાછળે રહ્યો કરતાર;
અખા અલંકાર વધાર્યો ગમે, તે માટે જીવ ભવમાં ભમે.

જન કોઇ ભૂખ્યો ઉઘી ગયો, કરે આહાર સ્વપ્નવશ થયો;
ભક્ષ કરે પણ માંહે ભૂખ, ઠાલીની ઠાલી રહે કુખ;
તેમ અખા સધળો સંસાર, ત્રિગુણ ભોગનો કરતો આહાર.

સુખિયા દુખિયા દીસે બહુ, પણ માયાના કીધા છે સહુ;
સુખિયા પલમાં દુખિયા થાય, ધન તન લજ્જા શીટી જાય;
રંક હોય તે થાયે રાય, અખા એહ માયા મલિમાય.

પલકે રિંધ સિંધ આવે ધણી, જીવ જાણે હું સૌનો ધણી;
જેમ વરધોડે મળી બહુ વના, પલકે રહીને થાયે ફના;
અખા માયા કરે ફજેત, ખાતાં ખાંડ ને ચાવતાં રેત.

ધોડાપુર આવે જેમ નદી, ક્ષણમાં સંપત્તિ દીસે વધી;
પળમાં તેનો થાયે વરો, જેવો છાશ તણો આશરો;
એમ સંસાર આવે ને જાય, અખા તેહને કયાં પ્રત્યવાય.

શબ્દજ્ઞ માયાનું કુડ, ત્યાં નરપશુ પડે મતિમૂઢ;
શણગારી વાણી સૌ ગાય, ત્યાં મોહ્યા જીવ સાંભળવા જાય;
અખા શું વાંચ્યું સમજ્યો કશું, જેમ આંખનું કાજળ ગાલે ઘસ્યું.

સુકું જ્ઞાન ને વ્યંડળ મૂછ, કરખી ધન કુતરાનું પૂછ;
એ ચારેથી અર્થ ન થાય, સામું એજ ઉધાડે કાય;
અખા અમલવિન હાકમ જશે, કથ્યું જ્ઞાન પણ હરિ નવ વસે.

ધણા શબ્દ પજા જે કાન, તેને તેનું લાગ્યું ધ્યાન;
કોઇ મુસળ પર વાહે વહ્યા, કોઇ શબ્દ ને ગ્રાહે ગ્રહ્યા;
એમ ગોથાં ખાતો સંસાર, અખા વિના વસ્તુવિચાર.

ડહાપણ ભોળપણ છાંડી રહે, આજ કરે હરિ મારગ બે;
ભોળાને અસુજની આજ, વિચક્ષણ પજો ચતુરાઈની ખાજ;
અખા તરવું તેને માથે ભાર, હીરા છાર બે નાખે પાર.

રહેણી વિના કહેણી જે કથે, મહી વિના પાણી જે મથે;
જેમ કોયલ સુતને પાળે કાગ, વસંત ઋતુએ ઉડી જાય જાગ;
લક્ષ વિના કહેણી જેઠ અખે, લક્ષિ દાંલ કુતર્ક જ્ઞાન લખે.

વિતંડ નર હોએ તે અસો, પોતાને નિશ્ચય નહીં કરો;
વાદ કર્યા ઉપર બહુ હામ, લક્ષ વિના વિદ્યાની મામ;
કલેશ કરતાં કાપે કાળ, અખે વિતંડની કાઢી લાળ.

જ્ઞાન ખળને ખળતાનો થાપ, કુટિલ યુક્તિ ઉપજે બહુ આપ;
જ્ઞાન વચનને આગળ કરે, ઓથે રહી વક્ત્રમ આચરે;
વદે ખરો પણ ખળતા કાળ, અખા તે સરખો અંતર બાલ.

હવે નિંદકજ્ઞાની કહિયે સોય, પેલું દોષનું દર્શન હોય;
સંત સમાગમમાં તે શરે, લાંછન જોઈને હૃદયે ધરે;
આત્મજ્ઞાન તણી કરે વાત, પણ નિંદકની અખા એવી ધાત;

અનુભવી આગળ વાદજ વદે, ઉંટ આગળ જેમ પાળો ખદે;
ઉંટ તણાં આધાં મેલાણુ, પાળાના તો છંડે પ્રાણુ;
અખા અનુભવી ઈશ્વર રૂપ, સાગર આગળ શું દૃઢે દૂપ.

જો જો રે મહોટાના બોલ, ઉજડ ખેડે વાગ્યો ઢોલ;
અંધે અંધ અંધારે મળ્યા, જેમ તલમાં કોદરા મળ્યા;
ઘેંસ ન થાય ન થાય ધાણી, કહે અખો એ વાતો જાણી.

વ્યાસ વેશ્યાની એકજ પેર, વિદ્યા ખેડી ઉછેરી ઘેર;
વ્યાસ કથા કરે ને રડે, જાણે દ્રવ્ય અદેકડં જડે;
જો જાણે વાંચ્યાની પેર, અખા કાં ન વાંચે પોતાને ઘેર.

ભાષાને શું વળગે ભૂર, જે રણમાં જીતે તે શૂર;
સંસ્કૃત બોલ્યાથી શું થયું, શું પ્રાકૃતથી નાસી ગયું;
બાવનનો સઘળો વિસ્તાર, અખા ત્રેપનમો જાણે પાર.

કૃતને પ્રાકૃત વડે ભણે, કાઠ જેમ મધ્ય ભારા તણે;
આ વોણો નાવે અર્થ, સંસ્કૃત તો પ્રાકૃતવિણ વ્યર્થ;
ધ્યાદામ વેપારી લખે, અખા વ્યાજ નહિ છૂટચા પખે.

*

*

*

ય પ્રપંચ આળપંપાળ, પંડિતે તેનાં ગુથ્યાં જાળ;
હાંક સુભાષિત મીઠી વાણ, તેણે મોહ્યા કવિ અજાણ;
અખો મર્મ સમજ્યા પખે, સંસ્કૃતનું પ્રાકૃત કરી લખે.

*

*

*

વેએ શક્ય જણાવા કાજ, ગાજે જેમ રોહણીનો ગાજ;
ડી થવાને નવ ગડગડે, સામે અવધ્યથો પાછો પડે;
થ્યા સંસાર સાચો કવિ કવે, રખે અખા તું એવું લહે.

*

*

*

જવા મનમાં જૈ કોડ, શબ્દતણા જોડે છે જોડ;
ખ્યો નર બહુ તકજ પીએ, જાણે ઉદર ભરીને પુષ્ટી પામીએ;
ણે ધ્રાય નહીં ને વાધે રોગ, એમ અખા નોહે આતમભોગ.

*

*

*

વિ થૈને અધકું શું કવ્યું, જોતા નહીં બ્રહ્મ અણુચવ્યું;
ગદોપની પૂંજ કરી, કવિ વ્યાપાર ખેડો આદરી;
માં અખા શું પામે લાભ, વાચે ગયો જેમ સ્ત્રીનો ગાભ.

પ્રેમાનંદ

૧

અનિરુદ્ધનું યુદ્ધ

- ઓખા કહે કંથ એમ ન કીજે, બળીયાશું વહતાં બીહીજે;
એ ધણા તમે એક જાતે, સેના મોકલી મારે તાતે. ૧
- દૈત્યને વાહન ને તમે પાળા, નાથજી તમે દાલામાલા;
એને તોપ કવચ ને બખતર, તમારે અંગે સોહે પીતાંબર. ૨
- દૈત્યને સાંગ બાણ બહુ ભાલા, એ કહણુ તમે સુંવાળા;
એ તો મદોન્મત્ત બહુ બળિયા, તમે સકામળ પાતળિયા. ૩
- સ્વામી પછે અસુરને ભેદો, પહેલાં મસ્તક માફે છેદો;
તમને દેખી દેખીને રે મોહું, તમે જીલ્લ કરો તે કેમ જોજાં? ૪
- ઈચ્છા અંતરની ગદ્ય શીટી, દૈત્યે માળીયું લીધું રે વીંટી;
પ્રભુ પ્રાણ કંપે છે મારા, મુવા દૈત્ય કરે છે હોંકારા. ૫
- ધણું ક્રોધી વીરોધી છે બાણ, હાકે ઇન્દ્રનું જાએ ઓસાન;
જક્ત ભય પામે બાણની હાકે, બાણે પૃથ્વી ચઢાવી ચાકે. ૬
- જેને નાદે મેરૂ હાલે, ચક્રવર્તી સાથે નહિ ચાલે;
ક્ષત્રી સાથ રહે સર્વ બિહીતો, નાથજી તમે કઇ પેર જીતો? ૭

મંત્રી દાંત રહ્યો છે કરડી, શું જાઓ છો મૂછ રે મરડી;
 માટે પહેલાં તે મુજને મારો, પછે નાથજી રણમાં પધારો. ૮
 શશી સૂર્યવંશી નૃપ જોહ, તેની થરથર ધ્રુજે દેહ;
 પ્રધાન કોધી પાવકની જવાળ, તેથી વિશેષ બાણ બૂપાળ. ૯
 એમ કહિ ભરતી લોચન, દેખી વારે છે સ્વામીન;
 કંથ કહે ન કરું સંગ્રામ, તો નાસી જવાનો કુણુ દામ. ૧૦
 અંત્યે જીવતાં છૂટ્યું નહીં, કાં ન મરીએ સામા થઇ;
 નથી ઉગરવાનો ઉપાય, માટે ભય પામે શું થાય ? ૧૧
 નાડે લાંછન લાગે કુળમાં, પ્રતિષ્ઠા જાએ એક પળમાં;
 મૌઝર બોલે ને મણિધર ડોલે, ન ડોલે તો સર્પને તોલે. ૧૨
 ધન ગાજે કેસરિ દે શાળ, ન ઉછળે તો જાણવો શિયાળ;
 ક્ષત્રી નાસે દેખીને દળ, ન હોય પુરુષ જાણવો વ્યંડળ. ૧૩
 લાંક્યો વાધ ન માંડે કાન, શાર્દૂલ નહીં જાણવો શ્વાન;
 ધરમાં ધોળરો રહે પેશી, યુદ્ધે ચરણ વહોણો રહે બેશી. ૧૪
 એમ કહીને આખા અળગી કીધી, લડ ગાજ્યો ને ભોગળ લીધી;
 અસુર સેના પર કોપીયો, જાજે થકી દેકીને પડિયો. ૧૫
 જેમ ગ્રાહ પેસે બહુ જળમાં, તેમ અનિરુદ્ધ પેડો દળમાં;
 જેમ ધન્દુ પેસે વાદળમાં, તેમ અનિરુદ્ધ ધાયો બળમાં. ૧૬
 દૈત્યને આવ્યો મૃત્યુનો દહાડો, ગાજ્યો અનિરુદ્ધ ધન અખાડો;
 પડતામાં બહુ પડતાળ્યા, ભોગળ પ્રદારે ધરણીએ દાળ્યા. ૧૭
 કૌલાંડે સેનાને પ્રેરી, જાદવ જોદ્ધો લીધો ઘેરી;
 ગજગુથમાં લધુ કેસરી, બહુ વીંટી વળ્યા છે વેરી. ૧૮
 ચંદનને બાવળિએ ઝીટી, અસુરે અનિરુદ્ધ લીધો વીંટી;
 દાનવ કહે માનવ શૂંચ, અમે સિંહમાં મૃગબાળ તૂંચ. ૧૯
 મુગટ મંત્રીને ચરણે ધરો, તો તો મૃત્યુ થકી ઊગરો;
 મંત્રી વાયક એવાં સાંભળી, ધાયો અનિરુદ્ધ બહુ ઊકળી. ૨૦
 નાંખે દૈત્ય ભારી મુહૂર્ત, તેમ અનિરુદ્ધ બૂજ ભોગળ;

વીશ સદસ્ર અસુર ઉલટયા, એકીવારે શર બહુ છુટયા. ૨૧
 આયુધ ધારા રહી છે વરસી, પડે પરીધ પટ્ટીને ફરસી;
 દાનવ ધાયા છે ટોળેટોળાં, વરસે ભિંડીપાલ ને ગોળા. ૨૨
 થાય હુંહુભીના ગડગડાટ, થાય ખાંડાતણા ખડખડાટ;
 હાકયા હસ્તી દે હલકાર, થાય ખડ્ગતણા ચળકાર. ૨૩
 મંત્ર અગ્નીના ક્ષુધવાટ, બોલે બાણ તણા સુસવાટ;
 રથ ચક્ર ગાળે ગડગડાટ, હોય હય તણા હણહણાટ. ૨૪
 છૂટે બાણો સણસણાટ, થાય ગગને ધગ્ગ ફડકડાટ;
 દેખિ દોહલો નાથનો ઘાટ, થાય ઓખાને ઉચાટ. ૨૫
 દાનવનો વાળ્યો દાટ, અનિરુદ્ધ મુકાવે વાટ;
 કોઇને ઝીકયા ઝાલીને કેશે, કોઇને ઉડાડયા પગની ઠેશે. ૨૬
 કોઇને હણ્યા ભોગળને ભડાકે, કોનાં મુખ ભાગ્યાં લપડાકે;
 કોઇ અધસસ્તા કોઈ પૂરા, એમ સેના કરી ચક ચૂરા. ૨૭
 તે રણ ભયાનક ભાસે, બળ દેખીને ઓખા ઉલ્લાસે;
 મેં તો આવડું નહોતું જાણ્યું, ચિત્રલેહાએ રત્ન જ આણ્યું. ૨૮
 શોણિત સ્પર્શ થયો છે દીલે, નાથજી રણ રુધીર ઝીલે;
 ભડ ગાળ્યો ને પડ્યું ભંગાણ, નાઠો કૌભાંડ લઇને પ્રાણ. ૨૯
 હવું બાણાસુરને જાણુ, એક પુરુષે વાળ્યો ધાણુ;
 અસુરેશને ચઢિયો કાપ, સળ્યાં કવચ આયુધને ટોપ. ૩૦
 સર્વ સૈન્ય તે તત્પર કીધું, ચઢ્યો રાય દદામું દીધું;
 પ્રલય અગ્નિ જેવો જળજવલ્ય, બાણરૂપ થયું મદતુલ્ય. ૩૧
 ચઢ્યો રાય ક્રોધે ગડગડીયો, જાણ્યું ઓખાએ રણ તાત ચઢિયો;
 સૈન્યના લોક આગળ ચાલ્યા, કરમાં બહુ ભાલા ઝાલ્યા;
 વાગી હાકને ચઢિયો બાણ, તે તો થયું ઓખાને જાણ. ૩૨

વલણ

જાણુ થયું જે તાત ચઢિયો, કુણ જીતશે સદસ્ર હાથ રે;
 આંસૂડાં ભરતી ને શોક ધરતી, ઓખા સાદ કરતી નાથ રે. ૩૩

રાગ રામઝી

આવી સેના અસુરની, અનિરુદ્ધ લીધો ઘેરી;
 કામકુંવરને મધ્યે આણી, વીંટી લીધો ચોફેરી. ૩૪
 અમર કહે શું નીપજશે, ઇચ્છા તે પરમેશ્વરી;
 રીપૂ ગજના યૂથમાં, અનિરુદ્ધ લધુ કેસરી. ૫૩
 બાણરાયને શું કરે, ભોગળ લીધી ફેકટ;
 વેરી વાયસ કોટી મળ્યા, ત્યાં કેમ જીવે પોપટ. ૩૬
 બાણસુરે સુભટ વાર્યા, કોઈ ન કરશે ધાત;
 છે વીર થોડી વયતણો, હું પૃથું એને વાત. ૩૭
 માળીએથી એખા નિરખે, રુદન મૂક્યું છોડી;
 એ જીવન પુકે ચોક્કા ઊભા, રહ્યા બેઠૂ કર નેડી. ૩૮
 બળવંત બહેકે અતિ ઘણું, સેના છે ખીલામણી;
 એ પવનવેગી પાખરા, હય આવ્યા હણહણી. ૩૯
 એ સુભટે ભાથા ભીડીયા, હીંડીયા સ્વામી ભણી;
 એ ખડ્ગ ખેડાં ઝળકતાં, ચળકતાં ભાલાંનાં અણી. ૪૦
 એ ગજ આવ્યા સામટા, હય હીસંતા હણહણી;
 ટોપટોડર પહેર્યાં બાજર, છે સેના ખીલામણી. ૪૧
 આ દળ બળનું કેમ સહેશે, સ્વામી સંક્રામણ;
 પ્રાણનાથને પીડશે, પ્રગટ્યાં તે કર્મનાં ફળ. ૪૨
 જૈવના દીધા જૈત્યને, દયા નહીં લવલેશ;
 લધુ વયમાં છો કંથજી, નથી આવ્યા મૂછે કેશ. ૪૩
 ચાર દિવસનું ચાંદરણું, સુખકું ગયું તે વહી;
 પાપી પીડે છે પ્રભૂને, કરમડાં નાઉં કચહીં. ૪૪
 કંથજી મારો એકલો, વીંટી વળ્યા અસૂર;
 એવું નાણીને સલાય કરજો, શામળિયા સ્વસૂર. ૪૫
 કષ્ટ નિવારણ કૃષ્ણજી, હું થઈ તમારી વધુ;
 જો આશા અમારી ભાંગશે, લાજશે જદુકુળ બધું. ૪૬

પ્રજા પ્રતિપાલન કરે છે, પનોતા શ્રી મોરારી;
 સંભાળ સર્વની કીજીએ, ન મૂકીએ વીસારી. ૪૭
 અમને આશા તમ તણી છે, અમો તમારાં છોરું;
 લાજ લાગે વૃદ્ધને, કોઈ કહેશે કાળું ગોરું. ૪૮
 એવું જાણી આવજો, છો દામોદરજી દલ;
 પક્ષી પલાણો પ્રભૂજી, પુત્રની કરવા પક્ષ. ૪૯
 ભગવંત ભજતી ભામની, ભરતાર રિપુદલ મધ્ય;
 કોઈ કહે પિતા બાણને, એ બાળક ને તું વૃદ્ધ. ૫૦
 ગદગદ કંઠે ગોરડી, ગતિ ભંગ જાણે ઘેલી;
 એવું ઇચ્છું છું જે પ્રાણ જ કાઢું, મરું તે સંત્રામ પહેલી. ૫૧
 મુખ વક બિલામણાં છે, મૂઝ મ્હોટી મ્હોટી;
 એવા અસુર આવી મળ્યા, સંખ્યા થઈ સપ્ત કોટી. ૫૨
 દળ વાદળ સૈન્ય ઉલટયું, મધ્ય આણ્યો અનિરુદ્ધ;
 વીર વીંટયો વેરીએ, જેમ મક્ષીકાએ મધ. ૫૩
 ધનુષ ધરિયાં પાંચશે, બાણે ચઢાવ્યાં બાણ;
 રાગ મારુ ગાય ગુણીજન, ગડગડિયાં નીશાન. ૫૪
 ગગને આલ જ ઢાંકીયો, શોભિયો જેમ ઈંદ્ર;
 ઉપમા તે ઉડુગણ તણી, લલાટે સ્વેદનાં બિંદુ. ૫૫
 લઘુ કુંજરની સૂંદ સરખા, શોભિતા એ ભૂજ;
 શરાસન સરીખી બ્રુકુટીને, નેત્ર એ અંબૂજ. ૫૬
 તૃણ માત્ર ત્રેવડતો નથી, બાણને તે મદા બાહ;
 અસુર સાથે શોભિયો, જેમ ચંદ્રમા ને રાહ. ૫૭
 જાદવે જોયું વક દાંટે, રાતાં કીધાં ચક્ષ;
 વપુ શોભે ભુજ ફૂંડ્યું, જેમ અરણ્યનું વૃક્ષ. ૫૮
 આ સમે જો હોત કુહાડો, અથવા ભોગજે ધાર;
 અસુરને હળવો કરત, ઉતારત ભૂજનો ભાર. ૫૯
 શૂં વચ્ચું બાણનું દિલ છે, તેમાં વસે સર્પનો સાથ;

પંડમાં પૂર્વ જ રહ્યા, પિંડ લેવા કાઢે હાથ. ૬૦
 કાષ્ટના કે લાખના, શું મીણુના ચોહોડ્યા કર; ૬૧
 અથવા કોઈ પક્ષી દીસે છે, વિશ્રાવ્યા છે પર? ૬૨
 તવ હાસ્ય આવ્યું બાણને, બાળક કેવળ બાળ; ૬૩
 કૌભાંડ કહે અજ્ઞાન નથી; રાય તમને દે છે ગાળ. ૬૪
 બળી સુત અંતર બળ્યો બોલ્યો બાળક બળવાન; ૬૫
 શું કરું જે લાંછન લાગે, નહિ તો દેત કન્યાદાન. ૬૬
 સુભટ નિકટ રાય સર્વે, બોલિયા બહુ ગર્વ; ૬૭
 નિપટ લંપટ નથી બ્હીતો, ધાયા હણવા સર્વ. ૬૮
 કુલ લળમણો કુણ છે, તસ્કર નર નિર્લજ્જ; ૬૯
 અપરાધ કરી કેમ ઉગરશે, સિંહના મુખથી અજ. ૭૦
 ગમ નહિ અમરને, તો કેમ આવતાં ફાવ્યું; ૭૧
 અજ્ઞાને આવી ચડ્યો, કે ભૂતે મનકું લમાવ્યું? ૭૨
 શકે સ્વર્ગથી નાંખીયો, કાંઈ કારણ સરખું ભાસે; ૭૩
 સાચું કહીશ તો નહિ હણું, બાળ રહેજે વિશ્વાસે. ૭૪
 કોણ કુળમાં અવતર્યો, કોણ માત તાત ને ગામ; ૭૫
 અનિરુદ્ધ કહે વિહીવા મળ્યો, હવે ન્યાત કુળનું શું કામ? ૭૬
 પિતુ પિતામહ માદરા, તે પ્રસિદ્ધ છે સંસાર; ૭૭
 ચોરી છત્રપતીની કરી, તૂં ચતુર હોય તો વિચાર. ૭૮
 જાદવ કુળ છે મુજતાણું, મુજ નામ છે અનિરુદ્ધ; ૭૯
 જે છેડશે તો સમુદ્ર માંહી, નાખીશ નગરી બદ્ધ. ૮૦
 બાણ સામું જોઇને, કૌભાંડ વળતું ભાખે; ૮૧
 ચોરી કરી કન્યા વરે, કુણ વિના જાદવ પાખે. ૮૨
 પૌત્ર જાણી કૃષ્ણનો, બાણે તે ધસિયા કર; ૮૩
 નીચ વરે કન્યા વરી, કરમડા બેઠું ધર. ૮૪
 રીશે તે અંતર પરજળ્યો, ધનુષ ધરિયાં બાણ; ૮૫
 મંત્રીને મહારાજ કહે છે, જોદ્દા મોટો જાણ. ૮૬

હાકીને અનિરુદ્ધ વકાર્યો, થયો તે દારુણ શૌર;
 ઓખા નેત્રે નીર ભરે જે, કંથને પહોંચે જોર. ૭૪
 અસુર બળિયા પ્રાક્રમી, ઉછળતા દે ક્ષાણ;
 દશો દિશાથી વછુટ્યા, કહે ન જાય જીવતો બાળ. ૭૫
 પરીધ પટ્ટી ગુરજ ગદા ત્રિશુલ ને તોમર;
 મોઘરી મૂસળ સરસ કાંતી, ઢાંકી લીધો કુંવર. ૭૬
 અંધકાર માયા આસુરી, વરસે શલ્યા શિખર;
 પડે હય હસ્તીને ચંમર, વહે માંસ રુધીર. ૭૭
 હય ગજ રથ લથબથ અટકે, લટકે છે વાહન;
 દુંદુભી ગડગડે, ખેડાં ખડખડે, રણમાં પડ્યા બહુ જન. ૭૮
 સાંગ સળકે ખડ્ગ ચળકે, ઝળકે ભાલાની અણી;
 રીપૂલાખની લાખમાં, અનિરુદ્ધ જડીયો છે મણી. ૭૯
 ફેરવી ભોગળ બળ કરી, રિપૂહલ દળ્યું જહુજોદ્ધ;
 તાજ્યા પછાજ્યા આડા પાજ્યા, કરી કામકુંવરે ક્રોધ. ૮૦
 અંગ રાતાં શીશ ફાટ્યાં, શરા ધરણીએ પાજ્યા;
 પલવટ વાળી પ્રાક્રમી, બહુ જોદ્ધાને નસાજ્યા. ૮૧
 ભુજ વિષે ભોગળ ધરી, દેતો અનિરુદ્ધ માર;
 હય ગજ રથ પાળા સર્વ નાદા, હવો તે હાહાકાર. ૮૨
 પ્રહાર પૂરણુ રથ ચૂરણુ, ગજ અશ્વ પાછા વળ્યા;
 શોણિત પૂર ભણી ચાલિયા, વીર ધરણી ઉપર ઢળ્યા. ૮૩
 રણમાં તે રોળી મૂકતો, અનિરુદ્ધ ઇંદ્ર સમાન;
 અસુર સુરથી નાસતા, શાર્દૂલથી જેમ શ્વાન. ૮૪
 હૈહુ તે હરખ્યું નારનું, સુણી નાથનો હોકાર;
 અનિરુદ્ધ તારણી દેખતાં, કીધું સૈન્ય તારે તાર. ૮૫
 દશ સહસ્ર જોદ્ધા બાણના, મારી કીધા ચકચૂર;
 સમુદ્રમાં સંગમ હવો, વહ્યું તે શોણિત પૂર. ૮૬
 બુંબાણ પડીયું રણ વિષે, કરે અસુર નાસનાસ;

શુ દેખી બાણુ ધસિયો, સંજ્યો તે નાગપાશ. ૮૭
 ૧ છેદી ભુજ તણી મૂક્યા તે સહસ્ર જ સર્પ;
 કુંવરને બાંધીયો, પછે ગાજ્યો છે નૃપ. ૮૮

વલણુ

ગાજ્યો મેઘની પેરે, ઉતરાવી ઓખાય રે;
 ન્યા બંધન કરી, પછે બાણુ મંદિર જાય રે. ૮૯
 (ઓખાહરણુ)

૨

ઋતુપર્ણની સવારી

વ સભામાં આવિયો જ્યાં, ખેડો છે ઋતુપર્ણ;
 માંહે આપી કંકાતરી, ઉપર લખ્યું નિમંત્રણ. ૧
 ૧ વિશેષે પત્ર લીધું, કીધું અવિલોકન;
 સ્તિ શ્રી અયોધ્યાપુરી, ઋતુપર્ણ રાય પાવન. ૨
 હર્ષ દેશથી લખીતંગ ભીમક, નળે દમયંતી પરહરી;
 તે દેવનું વરદન છે માટે, સ્વયંવર કીજે ફરી. ૩
 વીના ભૂપતિ આવશે, તમે આવજો ખપ કરી;
 જ વંશીને વરવો નિશ્ચે, કુંવરીએ ઇચ્છા ધરી. ૪
 તિ આનંદે ભર્યો, સભામાંહે એમ ભાષે;
 ઈ વેદવાણી દમયંતી, કોને નહીં વરે મુજ પાષે. ૫
 ૫ વર હસે કર ધસે, વિપ્ર ઉપર આંખ કહાડે;
 કોતરીયો નિર્માત્ય દીસે, આવ્યો લગ્નને દહાડે. ૬
 વ કહે હું ક્યમ કરું, વેગળું તમારું ગામ;
 ૬ હામ થાતાં આવવું, કંકાતરીનું કામ. ૭
 ૭ ગયા સર્વ ભૂપ જે, પ્રથમ રૂપના પળકા;
 તુપર્ણ આસનથી ઉઠે એસે, થાય પરણવાના સળકા. ૮
 ૮ હા ગઈ દમયંતી હાથથી, કંકાતરી આવી મોડી;

- એક નિશાનો આંતરો હોત તો, જાત જેમ તેમ દોડી. ૯
- ત્રાહે ત્રાહે બોલે મસ્તક ડોલે, નિસાસા મૂકે જાંડા;
વૈદરભી વરતાં વેર વાળ્યું, અરે બ્રાહ્મણ ભુંડા. ૧૦
- સાંઢ તો સાંપડી નહીં, નહીં પવન વેગી ઘોડા;
કંસાર દમયંતીના કરનો, નહીં જન્મે આ મહોડાં. ૧૧
- સલામાં બેઠો નિરાશ થઈ, પ્રધાન બોલ્યો વચન;
પેલો બાહુકીઓ શે અર્થ આવશે, બેઠો વણસાડે અંન. ૧૨
- ઋતુપર્ણુ આનંદ પામ્યો, મોકલ્યો સેવક;
લાવ તેડી બાહુકીઆને, જે જાણે ગયાની તક. ૧૩
- શ્વાસ ભરાયો દાસ આવ્યો, અશ્વપાલકની પાસ;
ઉઠો ભાઈ ભૂપ તેડે છે, ગ્રહો પરણો રાસ. ૧૪
- બાહુક ચાલ્યો, ચાબક ઝાલ્યો, મુખે તે બડબડતો;
આવ્યો નીચી નાડે નરખતો, નાકે તે સરડકાં ભરતો. ૧૫
- સલા મધ્યે સર્વ દસ્યા, આ રત્ન રથખેડણ;
ઋતુપર્ણુ બોલ્યો માન દેઈ, આવો દુઃખદેડણ. ૧૬
- ઘણે દિવસે કારજ પડ્યું છે, રાખો અમારી લાજ;
તમે પરણાવો વૈદરભીને, વિદ્રભા જાવું આજ. ૧૭
- સમુદ્ર સેવ્યો રત્ન આપે, મેં સેવ્યા એમ જાણી;
આજ વિદલાં લેઈ જાઓ, ગ્રહ દમયંતીનો પાણી. ૧૮
- બાહુક વળતો બોલિયો, ફૂલાવિને નાસા;
આ લિયા પરણશે દમયંતીને, અરે પાપિણી આશા. ૧૯
- લંસ કેન્ધા કેમ કરે, વાયસસું સંકેત;
નિર્લજ્જની સાથે અમે આવું, તો પછે થાઉં દુઝેત. ૨૦
- છછારા ન થઈએ રાયજી, પરપત્નીસું તલખાં;
કેમ વરે વર જીવતે તો, મિથ્યા મારવાં વલખાં. ૨૧
- પુણ્યશ્લોકની પ્રેમદા ને, ભીમક રાજકુમારી;
તમે વિષયીને લજ્જા શાની, થાય દુઝેતી મારી. ૨૨

રાય કહે હયપતિ, મારી વતી હયને હાંકો;	
મારે તો સર્વસ્વ ગયું રે, તમે જે વારે ના કોહો.	૨૩
માહુક વળતો બોલિયો, જ્યાં હોયે સ્વયંવર;	
અંતર નહીં સેવક સ્વામીમાં, આપણુ અન્યો વર.	૨૪
કાસ્ય કરીને કહે રાય, વર તમે પરથમ;	
માગ્ય ભડશે કન્યા જડશે, ત્યાં જઈએ જ્યમ ત્યમ.	૨૫
દુખળા ઘોડા ચાર જોડ્યા, રથ કયો સાવધાન;	
શીઘ્રે ત્યાં શણગાર સજવા, સાંચર્યો રાજન.	૨૬
રાણી કહે ઋતુપર્ણને, પરહરી હું પર પ્રેમ;	
હત્રી થઈને કરે ધધરણું, નવ હોયે અંતે ક્ષેમ.	૨૭
પતિએ તથા તે અણછતી, કાંઈ એક ગોરી ગૂધ;	
માહુક વડે પરણવી રાય, થયું ઉજળું દૂધ.	૨૮
પૂરજ વંશતણી એ શોભા, તમથી અંખી હોય;	
રીસ ચડી ઋતુપર્ણને, પછી ધણીઆણીને ધોય.	૨૯
અમે ભ્રમર કોટિ કુસુમ સેવું, તું શું ચલાવીશ ચાલ;	
ચીજળી સરખી લાવું વૈદરબી, કંઈ સોડ્યનું સાલ.	૩૦
એમ કહી સલામાં આવ્યો, દુંદુલિ રહ્યાં છે ગાથ;	
રીસ કરી કહ્યું આહુકને, કાં દુર્બળ જોડ્યા વાથ.	૩૧
કરણ લૂલા ને ચરણ રાંટા, બગાધ બહુ ગણગણ;	
અસ્થિ નિસર્યાં તપ્યા ગાદી, ભયાનક હણહણે.	૩૨
ચારે નોહે ચાલવાના, આગળ નીચા પાછળ ઊંચા;	
ખુંધા ને ખોડે ભર્યાં, એ કરડકણા બે ખૂચા.	૩૩
ઋતુપર્ણ જોઈ શીશ ધુણાવીને, બોલ્યો વળતી ખીથ;	
એ જોડી શું કુરૂપ લાવ્યા, જોડ ધણી છે ખીથ.	૩૪
પવનવેગે પાણીપંથા, શત જોજન હીડે ઠેઠ;	
એવા ઘોડા મૂકીને કાં, જોડ્યા દૈવની વેઠ.	૩૫
માહુક કહે શી ચેષ્ટા માંડી, શું ઓળખો અશ્વતી જાત;	

જો પુષ્ટ હયને જોડશે તો, હું ન આવું સાથ.	૩૬
એ અશ્વ રાખવો ને રથ હાંકવો, ચડી બેઠો ભૂપાળ;	
રાસ પરોણો પછાડીયો, બાહુકને ચઢ્યો કાળ.	૩૭
આટલી વાર લગે લજ્જા રાખી, બોલ્યો નહીં મા મૂચ;	
તું આગળથી રથે કેમ બેઠો, હુંપે તું શું ઉંચ.	૩૮
ઋતુપર્ણ હેઠો ઉતર્યો, વિવિધ વિનય કરતો;	
જન્ય રાય પાસે બાહુક નાસે, તે રથ પૂઠે ફરતો.	૩૯
પ્રણિપત્ય કીધું ઋતુપર્ણે, હયપતિ હક મૂકો;	
ઉપકારી જન અપરાધ મારો, બેઠો તે હું ચૂકો.	૪૦
બાહુક કહે યદ્યપિ રાસ જાહું, બેસીએ ખંન્યો જોડે;	
તુંને હરખ પરણાં તણો ત્યમ, હુંએ ભર્યો છાં કોડે.	૪૧
સામસામા ચક્ર ધરીને, ખંને સાથે ચઢ્યા;	
એડી દીધી બાહુકે ત્યારે અશ્વ ઢળીને પડ્યા.	૪૨
મુગટ ખસી ગયો રાયજીનો, માન શુકન હુઆ;	
બાહુકે અશ્વ ઉઠાડિયા, હાંકે ને કહે ધણી મુઆ.	૪૩
અંન એવા અશ્વ નિર્જળ, ખાંચે ખીજ ખીજ	
રાય કહે લોક સાંભળે, એ વિના ગાળ ઘો ખીજ.	૪૪
સુદેવ તાણી બેસાડીઓ, રાય કહાડે છે ડોળા;	
શેરીએ શેરીએ જન જોવા, ઉભાં લોકનાં ટોળાં.	૪૫
દુર્બળ ઘોડા દરિદ્ર આત્મણુ, જોગ સારથિનો જોડો;	
વૈદર્ભને વરવા ચાલ્યા, ભલો ભજ્યો વરઘોડો.	૪૬
હાંકે ને હીડે પાછા પાછા, ઝુંસરી કહાડી નાંખે;	
તાણી દોડે ધરભણી, ઉભા રહે વણુ રાખે.	૪૭
પૃષ્ઠ ઉપર પડે પરોણા, કરડવા પાછા ફરે;	
પોહોળે પગે રહે ઉભા, વારે વારે મળમૂત્ર કરે.	૪૮
રાય કહે હો હયપતિ, નથી વાત એકો સરની;	
બાહુક કહે ચિંતા ધણી છે, મારે દમચંતી વરવી.	૪૯

ઘણે દોહેલે ગામ મૂક્યું, રાયે નિસાસા મૂક્યા;	
પુણ્યસ્થોકે હેઠા ઉતરી, કાન અશ્વના કૂંક્યા.	૫૦
અશ્વમંત્ર લણ્યો ભૂપતિએ, ઈંદ્રનું ધર્મુ ધ્યાન;	
અશ્વ ચારે ઉતપત્યા, ઉચ્ચૈઃશ્રવા સમાન.	૫૧
અવનિએ અડકે નહીં, રથ અંતરિક્ષ જાય;	
દોટ મૂકા બેઠો બાહુક, રખે પડતા રાય.	૫૨
માંહેમાંહે વળગીને બેઠા, ભૂપ ને આત્મણ;	
રાય વિમાસે વરે કન્યા, વરુઆમાં વશીકર્ણ.	૫૩
કામણગારો કાળિયો, એના ગુણ રસાળ;	
ત્રણ કોડીનાં ટટુઆં, એણે કર્યા પંખાળ.	૫૪
હસી રાજ બોલિયા, થાબડી બાહુકની ખંધ;	
તારે પુણ્યે મારે થાશે, વૈદર્ભસિંહ સંખંધ.	૫૫
વાજી વિદ્યા વાસવની, તુંજ કને પરિપૂર્ણ;	
નાની વાત નોહે ભાઈ, રહે વિદ્યાનું સ્મરણ.	૫૬
ઐરાવતને ઉચ્ચૈઃશ્રવા, હાર્યો ગરુડનો વેગ;	
તારે હાંકવે હમણાં થઈયું, વિદર્ભ ભેગાભેગ.	૫૭
વિખાણે પોતાનાં ભાગ્યને, ભૂપ કહાડે ઘેલાં;	
જે દમયંતી મુજને વરે તો, બાહુક પૂજું પહેલાં.	૫૮
ભીમક સુતાસું હસ્ત મેળાપક, જે આશે હયપતિ;	
બાહુક કહે વિલંબ શો છે, પ્રખળ તારી રતિ.	૫૯
વાટ એસરે વાત કરતાં, ઉડતા ચાલે અશ્વ;	
રાય વિદ્યાને વખાણે, ન જાણે મનનું રહસ્ય.	૬૦
તાણ્યા ન રહે ત્રહેકતા, દે દોઢ ઉપર દોટો;	
એક ઝાંખરે વળગી રહ્યો, રાયની પાંમરીનો જોટો.	૬૧
હાં હાં રાખ કહેતાં હય દોડ્યા, રથ ગયો જોજનન;	
બાહુકે રથ રાખ્યો, કહે લખ આવો રાજનન.	૬૨
રાય વળતો બોલિયો, શ્રમ મન વિચારી;	

- દમયંતીના નામ ઉપર, નાખી પામરી ઓવારી. ૬૩
 જ લાવ આહુક તુંને આપી, પામરી બેહુ જોડ;
 આહુક કહે દમયંતી ઉપર, તું સરખા ઓવાઈ કોડ. ૬૪
 રાય મોટા દાનેશ્વરી બોલ્યા, આહુક જાયક તું થા;
 પરણવા જાઉં દમયંતી, લેઉં તારી પામરીના ચુંથા. ૬૫
 એવું કહી રથ બેઠીએને, રાય મન વિમાસે;
 રંક હોય તો સઘ લાવે, મોટા કેમ વરાંસે. ૬૬
 હયપતિ તમમાં મોટી વિદ્યા, ગુણે વળિયો છેક;
 તારે પ્રતાપે મુજ કને છે, અક્ષ વિદ્યા એક. ૬૭
 ગણિત શાસ્ત્રને હું જાણું છઉં, કહો તો દેખાડું કરી;
 એક બેહુડાનું વૃક્ષ આવ્યું, આહુક પડ્યો ઉતરી. ૬૮
 રાય પ્રત્યે કહે રે આહુક, ગર્વ વચન શાં આવડાં;
 બેહુડાની જમણી ડાળે, કેટલાં છે પાંદડાં. ૬૯
 રાયે વિચારીને કહ્યું, સદસ ત્રણ ને શત ત્રણ;
 આહુકે જાણ વૃક્ષ છેદી, ડાળ પાડી ધરણ. ૭૦
 ગણી જોયાં આહુકે, ઉતર્યા તંતોતંત;
 ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા દેખીને, હરખ્યું નળનું ચંત. ૭૧
 ફરી આવ્યો રથ પાસે, કહ્યું રાય તમો ધન્ય;
 ભૂપ કહે જો મન મળે તો, વિદ્યા લીજો અન્યોન્ય. ૭૨
 માંહોમાંહે મંત્ર આપ્યા, મને મન ગયાં મળી;
 પરીક્ષા કરવા વિદ્યાની નજે ડાળ છેદી વળી. ૭૩
 કલ્પ્યાં તેટલાં પત્ર ઉતર્યા ગણિત સંખ્યા મળી.
 ખીજી વિદ્યાને પ્રતાપે, દેહમાંથી નિસર્યો કળી. ૭૪
 પાડાનું ચર્મ પહેરીયું, ઉંટ ચર્મનાં ઉપરણાં,
 ટુંકડા ચરણ ને સ્યામ વરણ, કેશ છે પંચવરણા. ૭૫
 કરમાં કાતી આંખ રાતી, મુખે રુધિરના ઓધરાણા;
 ભર્યો રીસે સગદી શીશે, ઉડે અગ્નિની જવાણા. ૭૬

નિસરી નાહો ભયે ત્રાહો, ઉઠ્યો નળ નરેશ;
 લપડાક મારી સગડી પાડી, ગ્રહા કળીના કેશ. ૭૭
 વિજળી સરખું ખડ્ગ કહાડયું, નળય જીવતો પાપી;
 રાજબ્રજ કીધો દુઃખ દીધું, રહ્યો દેહમાં વ્યાપી. ૭૮
 રગદોળ્યો રેણુમાંહે રોળ્યો, કેમ પડ્યો હુતો પૂરે;
 આંખ તરડે દાંત કરડે, મારે ખડ્ગની મૂડે. ૭૯
 ઉઠે અડવડે અવની પડે, અકળાવ્યો અક્ષેમે;
 બાહુકના હસ્ત કળીનાં અસ્થ, ઋતુપર્ણુ નવ દેમે. ૮૦
 રુદન કરતો આંખ ભરતો, કળી પાગે લાગે;
 પુણ્યશ્લોકજી ઉગારીએ, નવ મારીએ ધણું વાગે. ૮૧
 અરે અધર્મનાં મૂળિયાં, તુંને જીવતો કેમ મૂકું;
 અમો ધણું તેં રવડાવ્યાં, નથી નેત્રનું જળ સૂકયું. ૮૨
 અરે પાપી ધર્મછેદન, વિશ્વ વેદનાકારી;
 વિજ્ઞેગદાતા છેદન શાતા, તેં તજવી નારી. ૮૩
 અવગુણ કહેવા કરાવી, સેવા પારકે મંદિર;
 વદે દીન વાણી મરણુ જાણી, નેત્ર ભરિયાં નીર. ૮૪
 મહારાજ વળતી મારજો, જીણુ અવગુણ એ જોઈ;
 નળ કહે અવગુણ ભાજન, તેં સૃષ્ટિ સર્વ વગોઈ. ૮૫
 સ્વામી એ ગુણ મોટા મુજમાં, અવગુણના છેદન;
 નળ કહે ગુણુ અવગુણુ તું ખેડિનું કર વર્ણન. ૮૬
 સ્વામી પ્રથમ અવગુણુ વરણવું, માંડે જે આચરણુ;
 જ્યાં હું ગયો ત્યાં ધર્મ નહીં, ને બ્રજ ચારે વર્ણ. ૮૭
 દંભી લોભી ને લલૂતા, પ્રાત્નણુને કડં બ્રજ;
 અદ્વ આયુષ ને અદ્વ વિદ્યા, અદ્વ મેધની વૃષ્ટ. ૮૮
 અનાચાર ને અપરાધ બહુ, અનંત આભડછેટ;
 સિદ્ધ હોય સંન્યાસી શીળિયો, બ્રજ કરું હું નેટ. ૮૯
 મર્યાદા ભાજને મૂકાવું, ઉન્માર્ગ મંડાવું;

- જપ તપ તીરથ ને જત્રા, દાન દયા છંડાવું. ૯૦
- ધ્વંસ કરું હું ધ્યાનમાં, તાપસને ડોલાવું;
- અભક્ષાભક્ષ અસ્પર્શાસ્પર્શ, અસત્ય વાક્ય બોલાવું. ૯૧
- સ્વજન વૈર ને પરશું મૈત્રી, હોય નીચ સંગત્ય;
- વૈષ્ણવતા ફેડી વિષય સ્થાપું, એવી મારી મત્ય. ૯૨
- માતપિતાને પુત્ર જીવેએ, દેએ શ્યામામાં સાર;
- ક્રીડા કામે આઠે જામે, સ્ત્રીમાં તદાકાર. ૯૩
- વિખવાદ કરતાં જન્મ જાય, ગાય ગોરીના ગુણગ્રામ;
- લંપટ નિર્લજ થઈ અતિ, જપે નારીનું નામ. ૯૪
- હેલામાં અભચર્ય મૂકાવું, જતિ પડે મોહમાં જ;
- પાખંડી લાંઠ સુએ જીવે, એવું મારું રાજ. ૯૫
- હું વ્યાપું ત્યાં હરિહર નહીં, નહિ દેવ દેવસ્થળ;
- જ્ઞાન ગોષ્ઠિ કથા નહીં, એવું મારું બળ. ૯૬
- સ્વામીદ્રોહી ને મિત્રદ્રોહી, ગુરુદ્રોહી નર ધણા;
- વચનદ્રોહી ને અભદ્રોહી, એ સહિ ગુણ આપણા. ૯૭
- પ્રજા ખોટી રાજા લોભી, નિરંકુશ લંપટ નાર;
- વ્યભિચારિણી દ્રોહકારિણી, લમતી હીડે બહાર. ૯૮
- ભરથાર પહેલી કરે ભોજન, સૂએ સ્વામી પહેલી;
- થાકે નહીં તે વાત કરતાં, વટકણી મન મેલી. ૯૯
- ક્રોધમુખી ને ચોરડી, લોભણી ને લહતી;
- સાચી વાત મળે નહીં ને, આઠે પહોર બડબડતી. ૧૦૦
- થોડા બોલી સાધુ મુખી તે, સુતો સ્વામીને વેચે;
- પૂછ્યો ઉત્તર આપે નહીં ને, બોલે પેચે પેચે. ૧૦૧
- અભડાવે રસોઘ અન્ન ચાખે, જણાય પરમ પવિત્ર;
- કળિ કહે છે મારે પ્રતાપે, એવાં સ્ત્રીનાં ચરિત્ર. ૧૦૨
- પંડિત દુઃખિયા ને મૂર્ખ મુખિયા, ભોગી રોગે ભરિયા;
- અસાધુ સુએ અન્ન પામે, સાધુ ઘડિયે નહિ દરિયા. ૧૦૩

દાતાર જ્યાં ત્યાં ધન નહીં, દાતાર નહીં ત્યાં ધન;	
ખાનાર જ્યાં ત્યાં અન્ન નહીં, ખાનાર નહીં ત્યાં અન્ન.	૧૦૪
રુપ હોય ત્યાં ગુણ નહીં, ને ગુણ ત્યાં નહીં રુપ;	
શા શા અવગુણ વરણુવું, છે પ્રતાપ મારે અનૂપ.	૧૦૫
શિષ્યની સેવા ગુરુ કરે, સાધુ અસાધુનું આચરણ;	
સ્ત્રીની સેવા કરે સ્વામી, શૂદ્રને સેવે બ્રાહ્મણ.	૧૦૬
છળ છળભેદ આધક આધકારી, અધટિત કરે અન્યાય;	
અન્ન વિક્રય હય વિક્રય, કરે વિક્રય ગાય.	૧૦૭
પરપતિસંગ ને પરનિંદા, ધૃષ્ટિ અપલક્ષણ;	
ઉપવીત અન્ન સીમંત અન્ન, ક્રિયા અન્ન ભક્ષણ.	૧૦૮
કન્યાવિક્રય ભૂમિવિક્રય, કરે અકરાનું કામ;	
શય્યા લે ને ગોદાન લે, ને બેળે બાપનું નામ.	૧૦૯
વાટ પડાવે વિશ્વાસઘાતી, માંહેમાંહે વૈર સાધે;	
પંચ દેવનું પૂજન તજીને, અસુરને આરાધે.	૧૧૦
વૈરાગી વિષયી ને જોગી તે ભોગી, ખોટા વણજ વેપારી;	
વિપય સેવન કરે ને ગર્ભ ધરે, નવ વરસની નારી.	૧૧૧
સુરભિ દૂધ થોડું કરે ને, દુકાળ ને દુર્ભક્ષ;	
શોક રોગ વિન્નેગ ઘેર ઘેર, સદા ભરે જળ ચક્ષ.	૧૧૨
કોનું રુકું નવ દેખી શકું, મારે કો સાથે નહિ રનેહ;	
કળિ કહે નળ રાયજી, છે અવગુણ મારા એહ.	૧૧૩
વિશેષ કેશ આમળી ઝાલ્યો, ચઢી રાયને રીસ;	
હવે ન મૃકું અધર્મી, હું છેહું તારું શીશ.	૧૧૪
અધર્મી અવનિ વિષે, આવડો તારો ઉન્માદ;	
તારો વધ જાણી મને, સહુ દેશે આશીર્વાદ.	૧૧૫
ભયને ધરતો રુદન કરતો, રાયને કહે કળિ;	
પછે મુજને મારજો, બે ગુણ મારા સાંભળી.	૧૧૬
કૃત ત્રેતા દ્વાપરે, શત વર્ષ તાપસ તાપે;	

તોય તેને હરિહર બ્રહ્મા, દર્શન કોય ન આપે. ૧૧૭
 કળી કહે મારા રાજ્ય માંહે, ધ્યાન ધરે વિશ્વાસે;
 તો તેને ઇષ્ટ દેવતા તે, આવી મળે ખટ માસે. ૧૧૮
 એ ગુણ છે એક માહરો, હવે બીજો કહું વિસ્તારી;
 શત વાર દાન કરે ત્રણ યુગે, એક વાર પામે શ્રી. ૧૧૯
 ભાવે કલાવે મારા વારામાં, જે હેતે નર નાર;
 પુણ્ય કરે જો એક વારે, તો પામે શત વાર. ૧૨૦
 નળ કહે જા નહિ હણું, ઉપજી મુજને માયા;
 અનંત અવગુણ તાહરા, તે બે ગુણે ઢંકાયા. ૧૨૧
 મારા રાજ્યમાં તું નહિ, જો હોય જીવ્યાનું કામ;
 કળિ કહે હું કયાં વસું, વસવાનો આપો હામ. ૧૨૨
 જ્યાં જાઉં ત્યાં નામ તમારું, તો કયાં રહું હું દાસ;
 નળ કહે બેઝાના દુમમાંહે, સદા તારો વાસ. ૧૨૩
 જ્યાં કથા હોય માહરી, અથવા હરિકીર્તન;
 એવે સ્થાનક તું નહીં, તેનું લીધું વચન. ૧૨૪
 રાય બેઠો રથ ઉપર, ઋતુપર્ણ સમજ્યો નહીં;
 હર્ષ પૂર્ણસું હય લાંકચા, જાણે પ્રેમસરિતા વહી. ૧૨૫

વલણ

વહી ચાલ્યો પ્રેમરસ, રથ ગાજતો ગડગડાટરે;
 કહે ભટ પ્રેમાનંદ નાથની, વૈદરબી જીએ વાટરે. ૧૨૬
 (નળાખ્યાન)

૩

ગોકુળનું સ્મરણ

પ્રભુજી બોલ્યા હો, નયણે જળ ભરી;
 કહું માહારા અંતરગતનું દુઃખ હો વીરાજી.
 કંઈ ન ફરી દેખું હો આણી આણી આંખડિયે;

રાંકડી જશોદાનું મૂખ હો વીરાજ.
 મુને મથુરાનું રાજ ગમતું નથી;
 વાહાલો મુને ગોકુળિયાનો વાસ હો વીરાજ.
 દેવકીનું ખટરસઅન્ન ભાવે નહીં;
 વહાવી મુને વ્રજનારીની જાસ હો વીરાજ.
 ગજ રથ અશ્વ હો મુને અળખામણા;
 ગમે મુને ગોકુળિયાની ગાય હો વીરાજ.
 મુને કૃતધ્ની લોક કેહેતા હશે;
 ભાઈ મેં હાંકી કાઢ્યા નંદરાય હો વીરાજ.
 વૃંદાવન ગોવર્ધન ગાવડી;
 વાંસળી મોરલી જમુનાવાર હો વીરાજ.
 અહર્નિશ મુને સહુ સાંભરે;
 પલક ન વિસરે વ્રજની નાર હો વીરાજ.
 બ્રાતા માતા પિતાની ચોરી કીજીયે;
 પણ મિત્રને કહીયે મનની વાત હો વીરાજ.
 ગોપીને ગુપ્ત સંદેસડો;
 ઉદ્ધવ સાથે કહાવે ગોકુળનાથ હો વીરાજ.

૪

માતા જસોદા

માત જસોદા બોલીયાં, ઉદ્ધવ સાંભળો રે;
 અમો અજ્ઞાનીને મન, કાળો કામળો રે.
 તેને ન ચડે દૂબ્ધે રંગ, પહેલીની શ્યામતા રે;
 ગુણુહીણ ગોવાળા લોક, જ્ઞાન નથી પામતા રે.
 તમો કહો છો બ્રહ્મ, બ્રહ્માદિક નવ કળે રે;
 હું કેમ કરી આણું વિશ્વાસ, બાંધ્યો મેં બિખળે રે.
 પ્રસવ સમેનો દિન, જ્ઞાને હોયે ઢોહોલો રે;

ઉદરમાં દશ માસ, વહો મેં સામળો રે.
 પેણાડચો મેં પાલણે, ગાયાં હાલરૂં રે,
 તે સુખ સંભારી જોઇ, રોઇ રોઇ મરૂં રે.
 મુખ ઉપર આવતા કેશ, આંખડી મીંચતો રે;
 સોને મઢ્યો સંહીનો નખ, હઠીંડે હીંચતો રે.
 કુંડળનાં પ્રતિબિંબ, ગોરા ગાલમાં રે;
 દુંકડે પાગે ચાલતો, આ પરસાળમાં રે.
 જળમાં ભરતો મૂઠ, દેખી ચંદ્ર ચળકતો રે;
 વઢતાં બે મંજર, માહારી કાટે વળગતો રે.
 ગોવિંદ બોલે ગુંગણું, મુખ ભર્યું માટિયે રે;
 તે સુખ સંભારી જોઇ, અમો નવ ફાટિયે રે.
 ધુધરીઆળા ગોફણી, લટકે નાકે મોતી રે;
 હમક હમકડે ચાલતો, હું પૂઠે જોતી રે.
 રોતો ખુંચતા ધુધરા, પાગની પાંનીયે રે;
 તમો કોહો એ બલ્લ, અમો કેમ માનીયે રે.
 તણુ ભોવનનો નાથ, ચારે કેમ ગાવડી રે;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુની, હું તો માવડી રે.

૫

સુધન્વા વધ

રાગ રામગ્રી

કહે સારથીને કર્ણુ કુમારજી, સુધન્વા સામો હાંક તોખારજી;
 ઘટા સેનામાં હાંક્યો રથજી, ગાજ્યો કર્ણુ કુંવર સમર્થજી. ૧

ઢાળ

સમર્થ જે સંગ્રામ કામે, ગાજ્યો સુધન્વા સનમુખ;
 તિષ્ઠ તિષ્ઠ નર તાતે તુજને, સખળ દીધું દુઃખ. ૨
 તુને તેલમાં તાતે તલ્યો, ભલાં કીધાં તીલક ભાલ;
 પેણાની પ્રાપ્તિ લવી, એવો પિતા તુજ દયાળ. ૩

તે પિતાની પક્ષ કરતાં, લાજે નહીં અજ્ઞાન;
 જો શરણુ આવે અર્જુનને, તો આપું જીવતદાન. ૪
 એવાં વજ્ર વાયક સાંભળી, ને બોલ્યો વૈષ્ણવજન;
 શરણુ અર્જુનનું નથી માફું, જો જડે જુગજીવન. ૫
 શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન એક છે, એમ વદે સરવ પુરાણ;
 તુંથી ભક્તિ મારગ વેગજો, શું ગર્વ કરે છે અજ્ઞાણ. ૬
 જોણે કર્ણ મરણુ પમાડીયો, જે શત્રુ પાંકુ કુમાર;
 તે શત્રુની સેવા કરે, તારી બુદ્ધિને ધિક્કાર. ૭
 એવાં વજ્ર વાયક સાંભળીને, બોલ્યો કર્ણ કુમાર;
 અમો કશ્યપકુળના તન છું, તું શું કરે અલંકાર. ૮
 પિતામહ મારા વિશ્વ પ્રદાશી, કરતા હરતા સુરજ;
 હું યુધિષ્ઠિરનો આજ્ઞાકારી, અર્જુનનો ભતરીજ. ૯
 હે નૃપાત્મજ રખે નાસતો, મારાં બાણુ જાણીને વીજ;
 તું વૈર સુચવવા સુધન્વા, શું મુકે વિષનાં બીજ. ૧૦
 તવ સુધન્વારે બોલીયો, તું શું કરે આપ વખાણ;
 રણમાં પરાક્રમ જે કરીશ, તે જણાશે નિર્વાણ. ૧૧
 અમો સુરજવંશી શુદ્ધ ક્ષત્રી, પાળું અગ્નિ હોત;
 હું હંસધ્વજનો પુત્ર છું, મધુસૂત્ર માંડે ગોત્ર. ૧૨
 પણ શર માંડે પેખજે, જીતું તુંને પળમાત્ર;
 એવું કહી શરત્રષ્ટિ કીધી, ભેદું કર્ણ કુંવરનું ગાત્ર. ૧૩
 ત્યારે વૃષકેતુ કોપે ચડ્યો, કસું ધનુષ મંડલાકાર;
 અસ્ત્ર મૂક્યાં તેથી અભ્ર ઢાંક્યો, રવિ થયો અધકાર. ૧૪
 એક એકનાં કવચ છેદે, હય સારથી થાય નાશ;
 વીરને અંગે અસ્ત્ર ચોંટયા, દિસે પુષ્પિત જેમ પલાશ. ૧૫
 મહા ક્રોધિત થયા બન્યો, ઘણું જુદ્ધ લાગ્યું ધીર;
 ઉભય દળ સહુ ત્રાસ પામ્યું, કરથી શસ્ત્ર પડીયાં વીર. ૧૬
 કર્ણ કુંવરના અંગ માંહે, મર્મસ્થ માર્યાં બાણ;

ત્યારે મૂઝા થઇ વૃષકેતુને, પડ્યું સેનામાં ભંગાણુ.	૧૭
જ્યારે સુલટ સર્વ શિથીલ દીઠા, કરતા પાછા પ્રયાણુ;	
ત્યારે રથ હંકાવ્યો પારથે, ગ્રહ્યું ગાંજીવ પાણુ.	૧૮
સુધન્વા સન્મુખ આવિયો, સાચો તે ઉન્મત્ત;	
ધનુષ પ્રતિંચા ચાપ ચડાવી, પુર્યો શંખ તે દેવદત્ત.	૧૯
તે સ્વર્ગ લોકે શબ્દ પહોંચ્યો, ખળલખ્યાં સમ પાતાળ;	
શું પાવક પ્રગટ્યો પ્રલેનો, એમ અર્જુન ક્રોધની જ્વાળ.	૨૦
તે શંખનાદને સાંભળી, ને આવ્યા કપિ હનુમાન;	
પારથ વીરની ધ્વજાએ ખેડા, જેમ ગિરિ ઉપર ભાણુ.	૨૧

વલણુ

ભાનુવત્ છે કાંતિ જેની, સોલિયે સીતાપતિનો દાસ રે;	
અર્જુનનું આવવું દેખીને, સેના પામી ત્રાસ રે.	૨૨

રાગ માઝની દેશી

નાસે સેના કરતી વાત, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
જેનું વીર નામ વિખ્યાત, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૨૩
જેને સખા શ્રી ભગવાન, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
જેની ધ્વજાએ કપિ હનુમાન, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૨૪
જેની નૃપતિ કરે સહુ સેવ, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
જેણે યુદ્ધે સંતોષ્યા મહાદેવ, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૨૫
જેણે ઇંદ્રનો ઉતાર્યો અલભેવ, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
જેણે જીત્યા દ્રોણ ગાંજેવ, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૨૬
જેનો પ્રતાપ પાવક સમાન, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
તેજે કરીને શું ખીજે ભાણુ, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૨૭
સીતલતાએ જેવો ચંદ્ર, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
ગંભીરતાએ ખીજે સમુદ્ર, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૨૮
હરિશ્ચંદ્રના સરખું સત્ય, રે અર્જુન આવ્યો રે;	

શુભે કરી બીજો ગણપત્ય, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૨૯
જેવો રૂપે બીજો કામ, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
ધનુષધારી બીજો રામ, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૩૦
કૃપાએ શિવ સરખો દયાળ, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
ક્રોધે કરીને બીજો કાળ, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૩૧
અચળ જુદે જેવો મેર, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
ધને જીત્યો યદ્ય કુબેર, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૩૨
અક્ષય લાથાએ લગીરથ, રે અર્જુન આવ્યો રે;	
નથી જીતવા કે સમરથ, એ અર્જુન આવ્યો રે.	૩૩

વક્ષણ

સમરથ જીતવા કે નથી, એમ કહેતાં નાસે વીર રે;	
ઉભા રાખે છે સુધન્વા, આપે નિજ બળથી ધીર રે.	૩૪

રાગ કાફી

ધીરજ આપી સુધન્વાએ, સૈન્ય સઘળું વાળિયું;	
બ્રહ્મરી ધનુષાકાર કરીને, અર્જુન સામું લાળિયું.	૩૫
સમસ્યા સારથીને કીધી, ક્રોધે રથ હંકાર્યો;	
ઉત્તરમાં જિનાઈ જેમ આવે, તેમ અર્જુન સામો આવ્યો.	૩૬
જેમ ઈંદ્રજીતના સામા આવે, લક્ષ્મણજી બળવંત;	
જેમ શંકર સામા યુદ્ધ કરવા, આવે શ્રી ભગવંત.	૩૭
સુધન્વા તે રીતે આવ્યો અર્જુનને રે હકારી;	
સમર તારા સારથીને તો, ઉગરે ગાંજીવધારી.	૩૮
ધણે હામે તું જીત્યો અર્જુન, સામળિયાની સહાય;	
માટે શિલ્પે તેડ તારા સારથીને, તો અનુકુળ કંઈએક થાય.	૩૯
ત્યારે અહંકાર કરી અર્જુન બોલ્યો, સામળિયો કાં સંભાઈં;	
હું જીજ્ઞાસે જીતું શત્રુને, નથી સામળિયા સાઈં.	૪૦
રથ હાંક્યો કુરુક્ષેત્રમાં, હરિયે રણગણતી વાટે;	

સારથી શ્રીકૃષ્ણ થયા, કંઈ જુદું શીખવા માટે. ૪૧
 ભીષ્માદિક સરવને જીત્યા, મૂકાવી વૈરાટ ઘેર ગાય;
 તે દહાડે શું સારથી હતા, મારે જાદવ રાય. ૪૨
 ભીલ રૂપે થઈ વનમાં આવ્યા, જુદે પતિ કૈલાસ;
 તે દહાડે શું સામગિયાજી, હુતા માહરી પાસ. ૪૩
 નિવાદકવચ કપોત મેં માર્યો, ને રાખ્યું ઈંદ્રાસન;
 તે દહાડે શું સારથી હતા, મારે દેવકી તન. ૪૪
 એવું અર્જુનનું અભિમાન સાંભળી, બોલ્યો રાજકુમાર;
 વિશ્વંસર વિશ્વવ્યાપક છે, નથી વેગજો એ લગાર. ૪૫
 તમો ભક્ત થઈ બોલતાં ચૂકો છો, પણ અમો સત્ય ન ચૂકું;
 અર્જુન કૃષ્ણ આવ્યા વિના, તુને જીવતો નહીં મૂકું. ૪૬
 હંસધ્વજ તણો બાળકો હું, સતિ તણો સુત કહાવું;
 તો તુજ પાસે ત્રિકમજીને, ત્રાહે ત્રાહે કરી તેડાવું ૪૭
 એવું કહીને ધનુષ્ય તાણ્યું, સામી તે ક્રોધની મીટે;
 ત્યારે દ્વિગુણી ક્રોધ કંઈ તેને વ્યાખ્યો, વૈષ્ણવનું બળ દીકે. ૪૮
 ધનુષ્ય મંડલાકાર કરીને, ટંકારવ બહુ કીધો;
 રીશે ભરાયો શર પૂર ને, શર ભાથેથી લીધો. ૪૯
 શત સહસ્ર અયુત ધારી, લક્ષ કોટિ અપાર;
 પરસ્પરે શરધારા વરસે, કો નવ પામે ઓસાર. ૫૦
 એક એકનાં કવચ કાપે, ધનુષ્ય પ્રતિયા છેદે;
 એક એકના સારથી પાડે, હૃદય કમળને ભેદે. ૫૧
 ત્યારે અસ્ત્રવિદ્યા અર્જુને સાધી, મૂક્યો હુતાશન;
 સુધન્વાએ મંત્ર બળે કરીને, વરસાવ્યો પર્જન્ય. ૫૨
 ત્યારે પારથે પવનાસ્ત્રી મૂક્યું, સુધન્વાએ સર્પ;
 સમાન ઉતર્યા શસ્ત્ર વિદ્યાએ; સુભટ બન્યો નૃપ. ૫૩
 લઘુલાઘવી વિદ્યા કીધી, સુધન્વા સમર્થ;
 ઘોડા વીંધી સારથ પાડ્યો, પારથ કીધો વિરથ. ૫૪

વલણ

વિરથ કીધો અર્જુનને, એ અભિમાને શું નવ થાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, કેમ કીધી સામળિયે સહાયરે. ૫૫

રાગ મદીની દેશી

તું તો તેડ તારા ત્રીકમને, સમર સહાય કરે ભગવાન;
અલ્યા ગર્વ કરી ભૂલે કાં કૃષ્ણને, હું ઉતાઈ તાઈ અભિમાન. ૫૬
ખોલ્યો સુધન્વા સમરથ, ચેત હવે માર્યો રે પારથ;
બળ જશ તેં ખોયું અભિમાને, સ્મર સાહે કરે ભગવાન. ૫૭
એવું કહીને છેલ્લો રથ દડ, કવચ કાપી કીધું શતખંડ;
ધનુષ પ્રતિચ્છા છેદન કરી, ઓ માર્યો અર્જુન સમર રે હરિ. ૫૮
ઘોડા ચાર પાડ્યા મહારથી, મૃત્યુ તુલ્ય કીધો સારથી.
ધ્વજએથી પાડ્યો હનુમાન, ઓ માર્યો અર્જુન તેડ ભગવાન. ૫૯
સાંધી પ્રતિચ્છા કર્યો ટંકાર, બેઠો સારથી ઉઠ્યા તોખાર;
ગાળ્યો અર્જુન ક્રોધ જ કરી, સુધન્વાએ વિરથ કીધો ફરી. ૬૦
સવ્યસાચીનું લેછું રહે, રૂધીર ધારા થઈ છે ઉઠે;
અકળાવ્યો અર્જુન અતિધણું, ત્યારે સ્મર્યું કીધું કેશવજીતણું. ૬૧
સામળીયા મારી કરન્ને સહાય, પળમાત્રમાં આવ્યા શ્રીજદુરાય;
હરી બેઠા બ્રહ્મ પરાણો ને રાશ, એવા સ્વામી છે અવિનાશ. ૬૨
આવ્યા ઓચીંતા વનમાળી, પિતાંબરની પલવટ વાળી;
પાર્થને કહે સ્યામ શરીર, થા વહેલો તું વડલથ વીર. ૬૩
ત્યારે વિસ્મે પામ્યો પાંડુકુમાર, અંત્રીક્ષ હવે કરે જ્યજ્ઞકાર;
સુધન્વાએ દીડા સુંદર સ્યામ, ધનુષ મૂકી કર્યો રે પ્રણામ. ૬૪

વલણ

પ્રણામ કીધો કૃષ્ણને, ત્યારે રીઝ્યા વૈકુંઠરાય રે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, સંગ્રામ કેવો થાય રે. ૬૫

રાગ સામેશ

ત્યારે અર્જુન આશ્ચર્ય ધરતો, સ્તુતિ સામળીયાની કરતો;
પછી બોલ્યા મેઘ વર્ણ ગાત્ર, તુંથી હું અળગો નથી પળમાત્ર. ૬૬

ઢાળ

પળ માત્ર હું અળગો નથી, છે સુદમ પ્રીતનો પંથજ;
જીત સુધન્વાને સવ્યસાચી, એમ બોલ્યા કમલાકંથજ. ૬૭
ત્યારે નૃપાત્મજને કહે અરજુન, લે ધનુષ કર સંગ્રામજ;
ભય પારખો દેખી ભગવાનને, શું કરે છે પ્રણામજ. ૬૮
ત્યારે અર્જુનને કહે સુધન્વા, પધાર્યા સુંદર શ્યામજ;
પ્રતિજ્ઞા મારી પાળી હરીએ હવે યુદ્ધનું શું કામજ. ૬૯
માત તાત ને બ્રાત ભગની, રંક પુરના જનજ;
સરવે પ્રાણી સંતુષ્ટ થાશે, કરી હરિ દરશનજ. ૭૦
ત્યારે પાર્થ કહે જો કાયર હતો, ત્યારે શાને ધર્યાં આયુધજ;
અશ્વ આપીને પાયે લાગો, અથવા કરોની યુદ્ધજ. ૭૧
ત્યારે સુધન્વા કહે જીવ કરવું, થા શીઘ્રે પાંડુ કુમારજ;
હરિને જોઇને સંસાર જીએ, તેની બુદ્ધિને ધિક્કારજ. ૭૨
એવું કહીને ચાપ લીધું, કીધું મર્ણનું મનજ;
સામળિયાનું શરણ પામું, છુટું આવાગમનજ. ૭૩
ત્યારે સુધન્વાને કહે અર્જુન, ક્રોધ અંતર માંહેજ;
તાં મુસ્તક ત્રણ બાણે છેદું નહિ તો, ચંદ્રવંશી નરકે જાયજ. ૭૪
અકસ્માત એમ અણુવિચારે, પ્રતિજ્ઞા પારથે કીધજ;
રે અહંકારી કહી હસ્ત બે ઘસીયા, ધુણાવ્યું હરિએ શીશજ. ૭૫
ત્યારે સુધન્વા બોલીઓ, હરિ ચર્ણ રહે ગ્રહ હંચજ;
સૂર્યવંશી ફરી મારા નરકે જાય, જો ત્રણે બાણ છેદું નહંચજ. ૭૬
થઇ દઢ પ્રતિજ્ઞા બેઠુની, પૂર્વ જ વ્યાકુળ થાયજ;
સોમવંશી સૂરજવંશી, આવી અંતરીક્ષ ઉભા ત્યાંચજ. ૭૭

સૂરજવંશી સ્તવે હરિને, સુધન્વા જીતાવોજ;
 ચંદ્રવંશી સ્તવે હરિને, અર્જુનને દીપાવોજ. ૭૮
 ત્યારે મસ્તક ધુણાવી અર્જુન પ્રત્યે, બોલ્યા ક્રોધે શ્રીહરીજ;
 આટલે જુદે નવ પડ્યો તે કેમ, મરશે ત્રણ બાણે કરીજ. ૭૯
 ત્યારે અર્જુણ કહે મુને ક્રોધ વ્યાપ્યો માટે બોલતાં ચુક્યો મહારાજજ;
 હૃથી સુધન્વા નવ મરે. પ્રભુ રાખો મહારી લાજજ. ૮૦
 ધર્મસંકટ પડ્યું કૃષ્ણને, હવે પક્ષ કહોની કંઈજ;
 કોના નાંખું નરકમાં, કોના પિત્રીને ઉગાંડજ. ૮૧
 સુધન્વા કરે સ્મર્ણ હરિનું, અર્જુન લાગે પાયજ;
 સૂર્ય ચંદ્રને વાદ લાગ્યા, હરિ કરશે કોની સહાયજ. ૮૨
 અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ કહે, હવે શોચનાએ શું થાયજ;
 મુકની ત્રણ બાણ તાહરાં, જે થનાર હોય તે થાયજ. ૮૩
 ત્યારે કાલ ચંદ્ર કાલાગ્ની સરખો, કાધો સર સંધાણજ;
 સુધન્વાને હંકારીને, અર્જુને મૂક્યું બાણજ. ૮૪
 ચલકે પુકે ઝલકે મુખે, તેજ વ્યોમે વ્યાપીયું;
 ત્રણ બાણ મુકી સુધન્વાએ, આવતું તે કાપીયું. ૮૫
 નપુંસકની સ્ત્રી તણે જેમ, કામ મિથ્યા થાયજ;
 તેમ બાણ મિથ્યા થઈ ગયું, પારથ વ્યાકુલ થાયજ. ૮૬
 આનંદ પામ્યા સુરજવંશી, અંત્રીક્ષ આવી રહ્યાજ;
 જે ચંદ્રવંશી પારથના, તે રૂપે ઝાંખા થયાજ. ૮૭
 શ્રીકૃષ્ણ કહે હો સવ્યસાચી, બાણ બીજું લીજેજ;
 અર્જુન કહે મુને શકતી નથી તો, શર ધરી શું કીજેજ. ૮૮
 એમ કહી બીજું બાણ લીધું, શ્રીકૃષ્ણે મોટું પણ કર્યુંજ;
 ફરશુરામ અવતારનું પુણ્ય, લઈ બાણને અગ્રે ધર્યુંજ. ૮૯
 પહેલાં બાણ મૂક્યું હતું જાનું, પુન્ય કૃષ્ણા અવતારનું;
 તે બાણ મિથ્યા થઈ ગયું, તું જો જો બળ આ વારનું. ૯૦
 વચન સાંભળી સામળિયાનું, ધનંજય મન હરખીયું;

કપીધ્વજ કહે ચેત સુધન્વા, ધનુષ ગાંજીવ આકર્ષીયું. ૯૧
 પારથ પ્રત્યે કહે સુધન્વા, ધન્ય ધન્ય પાંડુ કુમારજ;
 તુજ અર્થ પુણ્ય પોતાતાણું, શરમાં મૂકે વિશ્વાધારજ. ૯૨
 ફરશુરામે નક્ષત્રી કરી, કશ્યપને આપી ધરાજ;
 આ બાણમાં તે કૃષ્ણે મૂક્યા પુણ્યના મંત્ર આકરાજ. ૯૩

વલણ

આકરા મંત્ર ફરશુરામના, આ બાણ માંહે મુક્યા સહી;
 પણ અભ્યહતાનું પાપ મુજને, જો એ બાણ હું છેદું નહિ. ૯૪

રાગ—વેરાડીની ચોપાઈ

એમ ઉગ્ર પ્રતિજ્ઞા કુંવરે કરી, ચેત અર્જુન શિક્ષા દે દરી;
 પિત્રી દેવને વિભાસણ થાય, ફરશુરામ મંત્ર કેમ મિથ્યા થાય. ૯૫
 છે ધૈર પાપ અભ્યહતાતાણું, આ સમે સુધન્વા ચૂક્યો ધણું;
 ગાળ્યો અર્જુન મહા બળવંત, તાણી પ્રતિજ્ઞા કર્ણ પર્ચીત. ૯૬
 અતુલ ભુજ એ પુરણ ભરી, મુક્યો શર મહા ક્રોધજ કરી;
 ફરશુરામ પુણ્યના ઓધ અપાર, ગાજે ચળકે અર્કાંકાર. ૯૭
 શું વિષધર છૂટ્યો ક્રોધે ભર્યો, તેમ સુધન્વા ઉપર સંચર્યો;
 ચલક ચલક ચલકારા થાય, સુભટ સર્વને હણતો જાય. ૯૮
 તે કાલવત દીડો આવતો, અભાંડ તણે દીપાવતો;
 અગ્રભાગ જોતાં હંસ હરે, નાના શબ્દ પુકે પરહરે. ૯૯
 દારણ શર જે અર્જુન તણો, સર્વે જાણ્યું સુધન્વા હણ્યો;
 નૃપનાંદન ધરે હરિનું ધ્યાન, ધનુષે શર કીધો સંધાન. ૧૦૦
 ક્રોધથી શર મૂક્યો ફરી, દિપ્તમાન દિશા સર્વ કરી;
 સુસવાટ કરી સામે સંચર્યો, અર્જુનનો શર એ કટકા કર્યો. ૧૦૧
 નિર્ધનના મનોરથ મિથ્યા થાય, તેમ બાણ મિથ્યા થયું પળમાંય;
 ત્યારે ધન્ય ધન્ય (સહુએ) સુધન્વા કહ્યો, ધનંજય ત્યાં જાંખો થયો. ૧૦૨
 હસ્ત ઉઠાળતો દીડો અર્જુન, ધીરજ દૈ બોલ્યા જગજીવન;

તું કાઢ કીરિટી ત્રીજું બાણ, એથી સુધન્વા પડશે નિર્વાણ. ૧૦૩
અર્જુન કહે મુને નથી વિશ્વાસ, તો હવે શું કરું જીત્યાની આશ;
એવું કહી કાઢ્યું એક બાણ, તે કરમાં લીધું પુરુષ પુરાણ. ૧૦૪
મંત્ર કહ્યના કરી ગોપાળ, શરમધ્યે સ્થાપ્યા અતિકાળ;
શર પૂડે સ્થાપ્યા કમલાસન, શરમૂખે સ્થાપ્યા પંચવદન. ૧૦૫
રામાવતારમાં જે પુણ્ય કર્યું, તે બાણ માંહે લેધને ધર્યું;
બીજા કહ્યના માત્ર જે કહી, અર્જુનને શર આપ્યો શ્રીહરી. ૧૦૬
મૂક બાણ આ અર્જુનરાય, એ સર્વથા નહીં નિષ્ફળ થાય;
સવ્યસાચીએ શર તે ધર્યો, ત્યારે સુધન્વા વાણી ઉચર્યો. ૧૦૭
હે અર્જુન રમે કરે અહમેવ, શ્રીકૃષ્ણે સ્થાપ્યા છે ત્રણ દેવ;
રામાવતારનું મૂક્યું પુણ્ય, માંડે મરણ વિચાર્યું મન. ૧૦૮
પણ શ્રીકૃષ્ણ અયુક્ત આચરે નહિ, (મુને) મુક્તિ આપવાની ઇચ્છા થઈ;
જો પ્રાપ્તિ થઈ પરમેશ્વર તણી, તો જીવત ઇચ્છા અળખામણી. ૧૦૯
આવો સામો નવ આવે ફરી, નિજપદ મુજને આપે શ્રીહરિ;
હરિ જોધને ફરી જોવો સંસાર, તેની બુદ્ધિ ભક્તિને ધિક્કાર. ૧૧૦
મરણ ભય મનમાં નવ ધરું, પારથવીર પ્રતિજ્ઞા કરું;
તાંડે પણ પાળે છે જોડ, પ્રતિજ્ઞા મારી પાળશે તેહ. ૧૧૧
મિત્રદ્રોહ સ્વામિદ્રોહ કરે, ગુરુ દ્રોહનું કર્મ આચરે;
જો મિથ્યા બોલે નિર્વાણ, તે પાપ મુને જો ના છેદું બાણ. ૧૧૨
છલવિદ્યા સાધુ સંગાથે રમે, ભરથાર પહેલી નારી જમે;
ઉન્નટે ગામ ભાંગે નવાણ, તે પાપ મુને જો ના છેદું બાણ. ૧૧૩
જો પરસ્ત્રીને દે આલિંગન, કે દાવાનળ લગાડે વન;
જો મારગમાં રોકી લે દાણ, તે પાપ મુને જો ના છેદું બાણ. ૧૧૪
વિશ્વાસ આપી કરે જો ધાત, તજે સ્ત્રી પિતા ગુરુ માત;
કપટે જળમાં બોળે વહાણ, તે પાપ મુને જો ના છેદું બાણ. ૧૧૫
જો વેચે કન્યા પૃથ્વી ને ગાય, સ્ત્રી વા પુરુષ નમ્ર થઈને ન્દાય;
આપી ધન કરે આપ વખાણ, તે પાપ મુને જો ના છેદું બાણ. ૧૧૬

પૂર્વજ મારા નર્કમાં જાય, લાંછન પિતામહ સૂર્યને થાય;
 કરે સ્નાન રજસ્વલા રૂઢિર પ્રમાણ, તે પાપ મુનેજે ના છેદું આણ. ૧૧૭
 એમ ઉત્ર પ્રતિજ્ઞા કુંવરે કરી, ગાળ્યો સૂર્યવંશી મહાબલ ધરી;
 સાંભળી વાણી સુધન્વા તણી, ત્યારે અર્જુન જોયું ભૂધર ભણી. ૧૧૮
 ત્યારે કૃષ્ણ કહે કાં થાય છે વ્યગ્ર, મૂકે બાણ તું થાની શીઘ્ર;
 સ્નેહ વચન શ્રીહરિનાં સાંભળી, સિંદનાદ કીધો મહાબળી. ૧૧૯
 નાગ ઉત્તમ બળે આકર્ષ્યુ ચાપ, મૂક્યું બાણ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતાપ;
 પ્રલય સમે જેમ કોપે કાળ, મૂકે ત્રિશૂળ જેમ શ્રીપશુપાળ. ૧૨૦
 જાણે બાણ વરસતો અંગાર, જેમ આકાશથી તૂટી પડે તાર;
 સુમેરૂગિરિનું શ્રંગ તોડશે, અથવા ગગન ગોલોક ફેડશે. ૧૨૧
 સમુદ્ર સાતેને શોશણે, કે દશે દિશાઓ શું એ લોપશે ?
 શું પાતાળ સમનાં પડ ફાડશે, કે ઈંદ્રાસન ઉખેડી નાખશે ? ૧૨૨
 એ પ્રલય બ્રહ્માંડને કરશે, તો સુધન્વા કેમ ઉગરશે ?
 સૂરજ ચંદ્ર વિસ્મય થાય, ઉગરે કોણ નરકે કોણ જાય ? ૧૨૩
 ધીર શબ્દ કરતું જાય બાણ, સુધન્વાએ શર કીધો સંધાણ;
 શ્રીકૃષ્ણ રૂપ રૂદ્રામાં નરખી, સામું બાણ મૂક્યું આકર્ષી. ૧૨૪
 જેમ અંધની સ્ત્રીનો મિથ્યા શણગાર, જેમ કૃતધ્ની ઉપર ઉપકાર;
 નિર્ધનના મનોરથ મિથ્યા જાય, તેમ શર મિથ્યા કીધો પળમાંય. ૧૨૫
 જ્યારે અર્જુનનું મિથ્યા ગયું બાણ, ગયાં ચંદ્રવંશીનાં એંધાણ;
 સુધન્વાનો શર સખળ ભર્યો, અર્જુનનો શર બે કટકા કર્યો. ૧૨૬
 તે જોઇને પાર્થને મુઠ્ઠી વળી, ચંદ્ર મંડળ હેઠું આજ્યું ચળી;
 જ્યારે ડગ્યા પૂર્વ જ સૌ ઇંદ્ર આદ, સૂરજવંશી ગાજે ધન નાદ ૧૨૭
 બીહ્માદિક પિત્રી ખેદ પામતા, વિદ્યુમંડલ પામ્યું શામતા;
 હાહાકાર ત્રણ લોકમાં થાય, જે ચંદ્રવંશી નરકે જાય. ૧૨૮
 રવિવંશ કેરાં વાગ્યાં નિશાન, પણ ખેડે પક્ષ રાખશે પુરુષપુરાણ;
 અર્જુનનું જે અધુરું બાણ, મુખે થાપ્યા છે પીનાકપાણ. ૧૨૯
 પશ્ચાદ્ ભાગ અવનિ પર પડ્યો, અગ્ર ભાગ આકાશે ચડ્યો;

અર્ધ બાણ અર્ધ ચંદ્રાકાર, સુધન્વાને કંઠે કીધો પ્રહાર. ૧૩૦
 મુકુટયુક્ત કુંડલ લોલ, વદે રામકૃષ્ણ વાણી કોમલ;
 એવું સુધન્વાનું છેલ્લું શીશ, બન્યો પશ્ચ રાખી જુગદીશ. ૧૩૧
 કબંધ જે સુધન્વા તાણું, મુસ્તક વિના જૂઝે અતિ ઘણું;
 ઉઠાડ્યા અર્જુનને હસ્તે કરી, શિરવિણ કબંધ દેખાડે શ્રીહરી. ૧૩૨
 ત્યારે હરખ્યો પાર્થ લાગ્યો પાય, ચંદ્રવંશમાં જયજય થાય;
 લણતું રામકૃષ્ણ જુગદીશ, આવ્યું કૃષ્ણ કને વૈષ્ણવ શીશ. ૧૩૩
 લલકે કુંડલ ઝડકે કળા, છુટા કેશ શોભે મોકળા;
 જય કંસ નિકંદન મર્દનકાળી, વિઠ્ઠલ વાસુદેવ વનમાળી. ૧૩૪
 જય સિતાપતિ અંતરયામી, ગોપીનાથ ગરુડાગામી;
 મુક્તિ સુખ હરિ આપો મુજને, એમ કહેતું આવ્યું કેશવ કને. ૧૩૫
 શ્રીહરિએ લાયમાં મુસ્તક ગ્રહ્યું, આ જે અર્જુન ભગવાને કહ્યું;
 તુજ માટે મેં કીધો ઉત્પાત, એમ કહી રોયા જુગના તાત. ૧૩૬
 જોતાં દેવ પિત્રી સેન્યા સમસ્ત, મુસ્તક ઉપર મૂક્યો હસ્ત;
 નિસર્થ તેજ મુખમાંથી બહાર, તે તેજ પીધું દેવ મોરાર. ૧૩૭
 જોઈ દેવે કર્યો જયજયકાર, સુધન્વા પામ્યો ઓહ્કાર;
 કૃષ્ણે મુસ્તક ઉઠાડ્યું આકાશ, આવ્યું હંસધ્વજની પાસ. ૧૩૮

વલણ

પિતા પાસે આવી પડ્યું, મુસ્તક જે સુધન્વા તાણું;
 રામકૃષ્ણ મુખે ભોલતું, શશિવત્ સોહામણું. ૧૩૯

સામળ

નાપિક્તની વાર્તા

ચોપાઈ

- પ્રથમ શારદાને કરું પ્રણામ, મુજ મુખ દેખ્યો સુંદર વાણિ;
ગાંઠિ હેતે વિક્રમચરિત્ર, જે સાંભળ્યેથી થાઈ પવિત્ર. ૧
- ઊજેણી નગરીનો ભૂપ, જેમાં કંદ્રપ સરિખૂં રૂપ;
તેહ તણૂં સિંદાસન સાર, લાવ્યો ભોજ ન લાગી વાર. ૨
- દેખતાં ઉપનૂં હેત જ ઘણૂં, લીધૂં મુદ્દરત બેઠા તણૂં;
ઉચ્છવ મંગલ દામો દામ, જેવા મળ્યૂં સહુ બાધૂં ગામ. ૩
- દુંદુભીના દ્રમકારા થાય, ગુણિજન તિહાં બહુ ગુણ ગાય;
ધ્યાન ઇશ્વરીનૂં મન ધરે, આસન બેઠાની ઇચ્છા કરે. ૪

દુહા

- રાજા ભોજે પગ ધર્યો, જેઠ મુમુદ્દરત લાગ;
બોલી શામકા પુતળી: રાય મ ધરસ્યો પાગ. ૫
- આગે સિંદાસન ઇન્દ્રનૂં, કલિઈ તે તો સાર.
(તે) વિક્રમ છતિ લાવિયો, પ્રાક્રમ અપરંપાર. ૬
- તે સરિખા દાતા થસ્યે, (તેહને) બેઠાનો સંગ્તેગ;
અવર બીજો કોઈ બેસશે, તેને થાસ્યે રોગ. ૭
- ભોજ કહે: સૂણ પુતળી! વિક્રમમહિમા જેહ,
જથારથ હોઈ તે કહે, સૂણ કાન હું તેહ. ૮
- કહે શામા: સૂણ રાયજી! પાંચે પાતિક જાઈ;
વિક્રમમહિમા સાંભળે, પાપી પાવન થાઈ. ૯

ચોપાઈ

ભોજ પ્રતે શામા કહે વાત, રહ્યો સાંભળવા જોડી હાથ;
 નગર ઊજોણી અહલુત ધણી, શી કહું સોહા હું તે તણી. ૧૦
 નવતેરી નગરી અનૂપ, કરે રાજ્ય તિહાં વિક્રમ ભૂપ;
 ધર્મવંત સહુ બાધા લોક, નહિ કોને વ્યાધિ ને શોક. ૧૧
 બોલ ધર્મ સહુ સત્ય આચરે, કુલ આચાર આપે સહુ કરે;
 વાળે પંચ શમ્દ નીશાણુ, નગર જાણે ઊગમતો લાણુ. ૧૨
 કરે છત્ર રાજને શીશ, જેને પ્રસન્ન ઉમિયાને ધશ;
 એટલે તિહાં આવ્યો એક સિદ્ધ, તેલને પાસે છે નવનિધ. ૧૩
 તેને માથે ગોરખનો હાથ, તેલનું નામ મણિમાણિકનાથ;
 કાનફટો મુદ્રા છે કાન, શિંગી સેલી પરમ નિધાન. ૧૪
 ભગુવાં વસ્ત્ર કંથા ધરી અંગ, શિષ્યગુરૂ નહિ કોઇ સંગ;
 કોઇક સમે તિહાં આવી ચઢ્યો, વિક્રમરાયની દ્રષ્ટે પજ્જો. ૧૫
 સલા સમેત ઉઠ્યો રાજન, ગોસાઈનું કરવા પૂજન;
 સામા આપ ગયા છે રાય, કરી દંડવત લાગા પાય. ૧૬
 સિદ્ધ આપ સિંહાસન દરે, રાજ પોતે ચમર જ કરે;
 ખાનપાન મેવા પકવાન, લવંગ સોપારી ઉજ્જવલ પાન. ૧૭
 તરતીય કરી પોતે રાજન, માણિકનાથનું માન્યું મન;
 રહ્યા પરાણા દિવસ જ સાત, અરધ જનમ ગઇ છે રાત. ૧૮
 એક નાથ ને બીજો રાય, ત્રીજો નાપિક આપે પાય;
 કરે ગુણ બેઠા બે ત્યાંહે, નાપિક બેઠો લહે મન માહે. ૧૯

હુહા

માણિકનાથ કહે રાયજી! પ્રભાતે જસ્યું પંથ;
 કાઈક માગ તું મૂઝ કને, ઇચ્છા હોઇ ચિંત. ૨૦
 (તેં) ભક્તિ ભલી કરી માલરી, તે ઉસંકલ થાઈ;
 વળી કોઇક દિન આવસ્યું, પણ કાલ્ય સવારે જાઈ. ૨૧

તાહરે વિક્રમ સ્તુતિ કરી, તમેા ઇશ્વરનું રૂપ;
 તમ પ્રતાપે નવનિધ છે, એમ કહે છે ભૂપ. ૨૨
 ઉનમ એક મારે નથી, (છે) શીશ તમારો હાથ;
 ઇમ કહેતાં પ્રસન્ન થયા, સિદ્ધ મણિમાણેકનાથ. ૨૩
 નાપિક કાઢી મૂક્યો, રહ્યા એકલા તંત્ર;
 પરકાયા—પરવેશનો, રાયનિ આપ્યો મંત્ર. ૨૪
 કલેવર સુનું દેખીઈ, જ્ઞેહમાં જીવન હોઈ;
 સંગ કરે થાય જીવતો, (તો) મર્મ ન જુએ કોય. ૨૫
 રાજરિક્ષ ધરસૂત્ર છે, હસ્તી ઘોડા ને ધન;
 એહ તમાસો શીખ્યો, માહરૂં રીએ મન. ૨૬
 વળી કોઈક દિન આવસ્યું, તુજને આણે હામ;
 (તાહરે) ઇચ્છા હશે તે આપસ્યું, તુજને આણે હામ. ૨૭
 કરતાં વાત નિશા ગઇ, ઉગ્યો દિનકર ભાણ;
 માગી શીખને પરવર્યા, પંથે સિદ્ધ સુજાણ. ૨૮

ચોપાઈ

મંત્ર આપીને સિદ્ધજ ગયા, રાજા મનોરથ સફલા થયા;
 પેલો નાપિક કાઢ્યો બારિ, તેણે મનમાં કયો વિચાર. ૨૯
 સિધ્ધે નૌતમ આપ્યું હસ્યે, તેણે રાજા સુખિયો થસ્યે;
 તે વસ્ત મેં દીડી નહી, હવે રહું ને જાગાં કહિં. ૩૦
 તેહનું દુઃખ હઠડામાં ધરે, ન ખાય અન્ન, ન નિદ્રા કરે;
 હૈયું લઈ બેઠો તે પ્રાણ, જિમ જુડાં હોય સાતે વાણ. ૩૧
 કાંઈ જાણે જે કાઢું જીવ; કાંઈ જાણે ઉપાસું શિવ;
 એકે કામ ન સૂએ પેર, તુટી બાર પડ્યાં છે ઘેર. ૩૨
 સ્ત્રીછોકરાં સંગ દુઃખજ ધરે, સ્યું થાશે સ્યું થાશે કરે;
 તેહનું દુઃખ ન જાણે કોય, હણે હીયું ને ગાઠે રોય. ૩૩
 બીજે દિન ગઇ મધ્ય રાતિ, કરે રાય રાણી સ્યું વાત;

ખાય પાન, ને કરે વિવાહ, સાંભળિયો નાપિકનો સાદ. ૩૪
 બિતરી પલંગથી ગોખે ગયો, એક ચિત્ત રાય આપે થયે;
 દિશી વાત નીહાળી જોય, માહા દુઃખભેર રૂથે (છે) કોય. ૩૫
 ધિક ધિક રાજ્યરિધ, માઈં સુખ, મારા દેશમાં કિમ હોઈં દુઃખ ?
 ઝાલ્યું ખડગ ફેંટો શિર કસી, ઉતર્યો હેઠો આપે ધસી. ૩૬
 સ્વર સાંભળી રાય ગયો તિહાં, નાપિક ઘેર રૂઢ છે જિહાં;
 દ્વાર જઈ સાંભળવા રહ્યો, સ્ત્રીઈ બોલ નાપિકને કહ્યો. ૩૭
 સ્યો પ્રકટયો છે તમને શોક, અર્ધ રાત્રે સંભળાવવો લોક;
 આવડું દુઃખ પડ્યું છે કિમ ? સત્ય ન કહો દીકરાના સભ. ૩૮
 કાલ્ય રાજને ઘેર હું ગયો, તિહાં એક તમાસો થયો;
 ગોસાંઈ એલો ગોરખ તણો, તેહને નેહ રાજનસ્યું ધણો. ૩૯
 (તેણે) માગ્ય માગ્ય રાજને કહ્યું, તે પાસે બેઠાં મેં લહ્યું;
 તે બે જણે કિધો વિચાર, મુને કાઠી મૂકવા બાહાર. ૪૦
 બાહિર કાઠીને માગ્યું હત્યે, કોણ જાણે તેથી સ્યું થયે ?
 તેનો મુઝને આવ્યો ખાર, મારા મનમાં પડિયો ભાર. ૪૧
 સિદ્ધે આપ્યું તે હું લેયું, નેકર એને હત્યા દેયું;
 મારે મરવું પડે છે આપ, તે રાજ પાપીને પાપ. ૪૨
 મારો જીવ વણખુટે જસ્યે, રાજનું સ્યું સાઈં થસ્યે ?
 એહને ધન અધિકું ધણું, વળી લીધું હત્યે કાંઈ જોગી તણું. ૪૩
 એહવો એ લોભી(યો) અપાર, તે વેલાં કાઢ્યો મુઝ બાર;
 આસના વાસના સહુએ કરી, સમજાવ્યો બહુ હેતજ ધરી. ૪૪
 અધિક પાંસળિયો ઉછી જત્ય, સ્ત્રીભરતારે કીધી વાત;
 એક એકને માંડી કહી, બાહિરથી વિક્રમે લહી. ૪૫
 સાંભલી સર્વ નાપિકની પેર, આવ્યો રાય પોતાને ઘેર;
 થયો પ્રભાત વાણું જહરે, રાઈ નાપિક તેડ્યો તાહરે. ૪૬
 ગયા સેવક વાળાંને મુંઠ, નાપિકને કહે: હવડાં ઉઠ;
 રાજજી તેડે છે તને, તે મારે મોકલિયા મુને. ૪૭

દુહા

નારી નાપિકને કહે: સૃણિ રાજર્ધ વાત;
 તે ખખર થઇ રાયને, કરસ્યે તારી ધાત. ૪૮
 નાપિક કહે: હું મરી રહ્યો, નીચ જાતિ અજાણ;
 સ્યું લુટસ્યે રાય માલ્યરં, લેસ્યે મહારા પ્રાણ. ૪૯
 એમ વિચારી આવિયો, દિધી રાયને આશ;
 માન દેઇ ખોલાવિયો, તેડયો પોતા પાસ. ૫૦
 ખિક નાણો મનમાં કસી, મુંઝાવો નલિ દેલ;
 તુંને આપવા તેડિયો, જે મનમાં છે તેલ. ૫૧
 તારે મન છે ઉરતો, વિલવલ છે તુઝ મન;
 તૂં જાણે રાયને આપિયું, સિધ્ધે અધિકું ધન. ૫૨
 નથી દામ આપ્યો મુને, ન કરીશ મનમાં આશ;
 વિદ્યા એક આપી મુને, માને દદ વિશ્વાસ. ૫૩
 તે નથી તારા કામની, તારે જોઇછી ગર્થ;
 માગે તો તુંને આપીઈ, જોઇછી તેટલો અર્થ. ૫૪
 ધન લે તૂં, આનંદ કર; મેટો મનનો શોક;
 મંદિર પરવરો સુખસ્યું; દુઃખ ધરો તે ફોક. ૫૫

ત્રોપાઇ

રાજ આગળ નાપિક કહે: કર જોડીને ઉભો રહે;
 ધન લેઇને હું સ્યું કરું, સાચવીને કો આગળ ધરું. ૫૬
 જે મારા મનનું દુઃખ કાપ્ય, મંત્ર સિદ્ધનો મુજને આપ્ય;
 ગોરખનાથનો એલો સિદ્ધ, અમુલખ લસ્યે તે તમને દીધ. ૫૭
 તેની વિદ્યા મંત્રનો જોડ, તે આપે તો પોહોચે કોડ;
 મારા મનનો મેલ ન જાય, મંત્ર આપ્યે મુજને સુખ થાય. ૫૮
 રાજ કહે: ઘેલો તાલડું નામ, તે મંત્ર નાવે તારે કામ;
 ફોકટ મંત્ર લેઇશ માલરો, અર્થ નહી સીઝે તાલરો. ૫૯

કહે નાપિકઃ નવિ આપો રાય ! તો મારે નવિ ધરવી કાય;
આ દેલમાં પ્રાણુ નહી ધરું, ઇશ્વર આણે જો નિશ્ચે મરું. ૬૦

હુહા

વિક્રમ રાય વિચારિયું, તેડ્યો નાપિક એકાંત;
મંત્ર હતો તે શીખવ્યો, ભાગી મનની બ્રાંતિ. ૬૧
રખે ખીગ્નને શીખવે, ઇમ કલ્યા ઉપદેશ,
સિદ્ધમંત્ર નાપિક થયો, પરકાયાપરવેશ. ૬૨

ચોપાઇ

ગયો નાપિક ઘરે ઉલટ ઘણો, રાખ્યો મંત્ર મહાસિદ્ધ જ તણો;
તે વાત તે ન જાણે કાય, અનેક દિવસ તે ઉપરિ હોય. ૬૩
તે વાત તો વિસારે પડી, એક દિવસ તે સેન્યા ચઢી;
રાગ્ન વીર વિક્રમ મહારાજ, ચઢ્યો આપ મૃગયાને કાજ. ૬૪
અનમી જન વાંકા વેડાગ, નહી પગ મહેલણુનો માગ;
વાજે હુંદુભી ધનધોર, વસ્યો નાદ નિશાને દોર. ૬૫
ઝલઝલતો પારો, ઉગતો ભાણુ, શોભે વિક્રમ વીર સુગ્નણુ;
પંચ કોડિનાં વસ્ત્ર છે અંગ, નવ કોડિનો મુગટ નવરંગ; ૬૬
બાણૂં કોડિનાં આભૂષણુ ઘણાં, રતન અમુલક હીરે જડચાં;
નવ કોડે નવ લાખે તુરી, પલાણુ પંચ કોડે પાખરી; ૬૭
રવિબિંબ આકારે છત્ર, જડિતમણિ ઉપર છે પત્ર;
કનક પુષ્પ વેરતો જાય, જાચિક જશ અનેરો ગાય. ૬૮
નાનાં મોટાં જન સહુ કાય, ચઢી મોલ સહુ નારી જોય;
એ રીતે તે ચઢ્યો શકાર, આવ્યા નગરથી વન મોઝારિ. ૬૯
સાત મૃગ ઘેર્યા છે રાય, રાયત સહુ તે કેડે જાય;
નાહો એકે બાંડો મૃગલો, તે પુકે રાગ્ન એકલો. ૭૦
તે પગલાં પુઠિ નાપિક જાય, તે નવિ જાણે વિક્રમ રાય;
એકે જોજન જાતાં જવ ગયો, લશ્કર તો સહુ પાછળ રહ્યો. ૭૧

મૃગ થાકીને હેઠો પડ્યો, વિક્રમ જૈ પાછળથી અડ્યો;
 રાજર્ષિ જવ સાંધૂં ખાણુ, હયાં હરણના આપે પ્રાણ. ૭૨
 અં પં રાજજી જીઈ, મનુષ્ય નામ નવિ દિહૂં કાય;
 વિચાર કર્યો આપે મનમાંહ, સિદ્ધ વચન સાંભરિયું ત્યાંહ. ૭૩
 ખરો ખોટો મંત્ર કિમ જાણિઈ, જોઈ મૃગ સાથે નાણિઈ;
 વેડંગ થકી ઊતર્યો નરેશ, મૃગની દેહમાં કર્યો પ્રવેશ. ૭૪
 તે મૃગલો તો જીવતો થયો, એટલે તે સ્થાનક નાપિક ગયો;
 પડ્યો દીઠો રાજનો દેહ, તેને દૂધે વૂઠા મેહ. ૭૫
 થયો રાજ પૃથ્વીપતિ દેશ, નાપિકે રાયમાં કર્યો પ્રવેશ;
 તેમાં કાણૂં ન લાગી વાર, થયો વેડંગે તે અસવાર. ૭૬
 રાજ મંત્ર ખરો લાવિયો, વિક્રમ રૂપ ધરવા આવિયો;
 જીઈ તો કાયા જીવતી થઈ, એકો છે અશ્વ ઉપર જઈ. ૭૭
 વિક્રમે વિચારું હાથનાં ધડ્યાં, તે તો મારે મસ્તક પડ્યાં;
 નાપિકે જાણ્યો મૃગ તે રાય, કાઢી ખડગ તે ઉપર ધાય. ૭૮
 કાઢૂં લાવદિ પ્રાણ લીજીઈ, સુખે રાજ્ય પૃથ્વી (નું) કીજીઈ;
 વિક્રમે જાણ્યું લેસ્યે પ્રાણ, નાઠો મૃગલો વીર સુખાણ. ૭૯
 સેન્યા સંઘ આવી તિહાં મલી, ગયો રાય તે સહુમાં ભલી;
 (ભાઈ!) ખાંડો મૃગલો જેનું નામ, મારે તેને આપૂં ગામ. ૮૦
 એવો ખાર હાઈકે લાવિયો, મૃગલો હાથ કેને નાવિયો;
 રાજ મનમાં આણે ગર્વ, ઘેરય આવ્યા સહુ રાવત સર્વ. ૮૧
 ક્ષુધું નાપિક કેરું કર્મ, લહી શક્યો નહિ કેણે મર્મ;
 અનમી રાવત જીહાર જ કરે, જત્ર અમુલક માથે ફરે. ૮૨
 રાય દેહ, રાયનો શૃંગાર, રાયનાં વસ્ત્ર, રાયનો તોખાર;
 ઉલટ ભરે હરખતો મન, આવે છે પોતે ભુવન. ૮૩
 નારી વધાવે વિક્રમ વીર, જાંટે ગુલાબ તણાં તો નીર;
 મુક્તાકળની થાળો ભરે, લાવે ખાળા મસ્તક ધરે. ૮૪
 રતન, કનક ને ભાત્ય અમૂલ, વેપારો આવો વધાવે ફૂલ;

ધમિ હરખતો આપે જાઈ, વડી રાણીના મોહોલા માંહિ. ૮૫
 રાવત સહુ વિદાય જ થયા, રાજા મોહોલામાં ગયા;
 આજ્ઞા માગી વળ્યો પરધાન, જાણે પધારે કિધી સાન. ૮૬
 એક દાસી દડબડચું જાય, મોલે પધાર્યા વિક્રમ રાય;
 રાણીજી સમરાવે વાટ, પથરાવ્યા કનકના પાટ. ૮૭
 વેરે પુષ્પ પાછલ ચોપાસ, કસ્તુરી બેહેકે લીલવિલાસ;
 કનક ઝારિ કરમાંહે ધરી, મુક્તા રત્નની થાલ જ ભરી. ૮૮
 વધાવવા રાણી સંચરે, તે આગળ સખિયો પરવરે;
 રાણી તો છે ચક્ર મોઝારિ, ખીજી સખિયો છે બહુ બહાર. ૮૯
 દેહ રાયની, નાપિકનો પ્રાણ, નહિ બુદ્ધિ તે છે અજાણ;
 રાણીની જે છે સત સખી, એક તેમાં અધિજ્ઞાતા મુખી. ૯૦
 તેણીઈ આવી કર્યો જુહાર, રાજાઈ જાણ્યું એ મારી નારી;
 કર જાણ્યો તે કામની તણો, તેહ ઉપરિ નેહ આણી ધણો. ૯૧
 સકલ સ્ત્રીમાં વાહાલી તૂં, હેતે મોહોલે આવ્યો દૂં;
 ખીજી નારી તો જોઈ રહી, તે નારી તો જાંખી થઈ. ૯૨
 એચું રાજા મોલે આજ, એલના મનમાં નાવે લાજ;
 પડે રાણીઈ દીઠું દષ્ટ, આપ મનમાં પામી બહુ કષ્ટ. ૯૩
 કાંઈક કપટ રાજાને થયું, ડાહ્યાપણ એલનું તે કિલ્લું ગયું;
 હેડી મેદલી મોતી થાળ, ન વધાવ્યો, ન આણ્યો વાહાલ. ૯૪
 તેહવું રૂપ ને તેહવો રંગ, ખીજી ચાતુરી, ખીજો ઢંગ;
 રાય બેઠો પલંગે જઈ, સ્ત્રી જઈ આઘી ઉભી રહી. ૯૫
 રાઈ આપવા માંડ્યાં પાન, હેત દેખાડે, દે બહુ માન;
 સ્ત્રી કહે કાલ્ય કહી છે વાત, તે મુઝને સંભળાવો નાથ. ૯૬
 કાલ્ય આપણે કીધું બોજન, તે મુઝને કહો રાજન!
 નાપિક બુદ્ધિ હીણો ર્યું કહે, મુખ સામું જોઈને લસે. ૯૭
 રાણીમાં લક્ષણ બત્રીસ, લઈડા મોહે રાખી રીસ;
 ઉરડામાં આવો એકાંત, કહું વાત લાગીને બ્રાંત. ૯૮

રાય ગયો ઉરડામાં વલી, રાણીઈ દીધી સાંકળી;
 વાહાણામાં પૂછસ્યું પરધાન, તાહાર કેડે દેસ્યું માન. ૯૯
 રાખ્યો નજરબાંધીમાં તેલ, મનમાં ઉપનો છે સદેલ;
 પ્રાતસ્કાલ થયો જાહરે, રાણી પ્રધાન તેડ્યો તાહરે. ૧૦૦
 છાની અકલ બાંધી બુધ, બેહુ જણે વિચારી સુઝ;
 એલ દુઃખ તો મેં કિમ કહેવાય? રૂપ જોતાં તો એ છે રાય ૧૦૧
 લક્ષણ જોતાં મુરખપણું. બીજૂં પારખૂં કીધું ધણું;
 સમસ્યા તિલાં પામે શુદ્ધિ, રાણી પૂછે તે બહુ બુદ્ધિ. ૧૦૨

દુહા

નીર વિના તે નીપજે, પાપી પેદા થાય;
 તેલને જવલો જિતસ્યે, તે તમે કહો ને રાય.—ભુખ. ૧૦૩
 સિંગ સહિત જે જનમિયો, જોખનમાં સિંગ જાય;
 જોખન શીરિ વ્રહ્મ થયો, સિંગ ફરીને થાય.—ચંદ્રમા. ૧૦૪
 જખ જાયો તખ ત્રીસ ગજ, જોખનમાં ઝંપાય;
 વ્રહ્મ કાલે પણ ત્રીસ ગજ, તે કહો અમને રાય.—પડછાયો. ૧૦૫
 હાથ, પગ, મુખ, નાસિકા, સાથે પંથ પળાય;
 અનઉદક ખાઈ નહિ, તે કહો અમેને રાય.—છાયા. ૧૦૬
 વણુ પાણીઈ નીપજે, સર્વ વસ્તુમાં સાર;
 જાણુ હસ્યે તે પાંડિતા, નહિ જાણુ ગુમાર.—તુણ. ૧૦૭
 જૂના ઘર ઉપરિ વસે, પનર પાણિ વલ્લ જોલ;
 રાજા કરી થાપૂં તુને, અમને જો કહો તેલ.—પાઘડી. ૧૦૮
 નારી જાતે ઉજળી, મુખ નાસિકાને નેણ;
 અનઉદક નિદ્રા નહિ, મુખ ન બોલે વેણ.—સર્પની કાંચળી. ૧૦૯
 નરથી નારી નીપજે, જોલથી શોભે નાર
 પ્રથમ શોભે તેલને, જોલને શિર ભરતાર.—કાજળ. ૧૧૦
 નવ ગ્રહમાં જે છે મુખી, તેલનો સહોદર હોય,
 તેને નામે નામ છે. તે મુજ પાસે જોય.—ચાંદલો. ૧૧૧

- મુખમંડલુ પુરુષા તણૂં, દુશ્મનગંજન જેલ;
 નારી વડે નર જાણીઈ, અમ આગળ કહો તેલ—મૂછ. ૧૧૨
 વદન શ્યામ ને ગૌરવર્ણ, અમી ઝરંતો આપ;
 તેલના સંગ થકી મટે, શોકાંતર મહાતાપ.—માનું થાન. ૧૧૩
 સુરવાલનથી નીપજે, નારી દસ કે ખાર;
 તે નરતો નારી કને, જેનું લાગ્ય અપાર.—ચૂડો. ૧૧૪
 સિંધુસુતાપત તાસ તન, તા શત્રુ કહેવાય;
 તે પ્રસન્ન અમને સદા, મન વિચારે રાય.—શિવ. ૧૧૫
 ગોરીમુતવાલન તાસ રિપુ, રિપુકો સ્વામી હોય;
 તેલ વલ્લભ મુઝ જીવને, અવર ન દુજો કોય.—શ્રીકૃષ્ણ. ૧૧૬
 હેમસુતાપતિ શિર રહે, તાકો આહું સંગ;
 તાસ પતિકી ભારજી, ઉન દોઢિ સુરંગ.—ગંગાજી. ૧૧૭
 જેની દેહે ખે રોગ છે, તે ઉપમા જેને મુખ;
 તાસ પતિસ્ત્રૂં પ્રીતડી. ભેટે ભાજે ભૂખ.—ચંદ્રમા. ૧૧૮
 પોસ માધ જેનો અમલ, તેને નામે નામ;
 તેના ચોરને મારજ્યો, તેનું માલરે કામ.—શ્રીરામ. ૧૧૯
 વાયુ ભખે, અરતિ ચઢલુ, તેની સ્ત્રી તાતજ જેલ;
 પાપાણુ ધર્યો રુદયા વિચે, મારે તેસ્ત્રૂં નેલ.—શિવ. ૧૨૦
 વેરણુ મારે જીવતાં, તે અદકી તેનો બ્રાત;
 તેનો મારણુ મુઝ મજે, (તો)કહું મનડાની વાત.—રામજી. ૧૨૧
 પગ પેટ વચમાં વસે, તેલને નામે નામ;
 તેના અધિપતિને દસ્ત્રૂં, અંતે તેસ્ત્રૂં કામ.—શ્રીરામ. ૧૨૨
 મેર શીખર ખેડી રહે, નારી નરનું નર;
 (તે) નારી નર જાણી નહિ, (તે) ગયા વહેતે પૂર.—પાઘડી. ૧૨૩

ચોપાઘ

નારીઈં સમસ્યા કહી, નાપિકે એકે નવિ લહી;
 વિક્રમ ઉત્તર આલે સર્વથી, એતો જીવ રાજનો નથી. ૧૨૪

૩૫ રંગ તો રાજ તણો, તે તો સદેહ મનમાં ધણો;
 વળી ખીજાં પૂછ્યાં ઈધાણુ, નાપિક સૂં જાણે અજાણુ. ૧૨૫
 છાંનાં ડાટયાં સાચાં જોહ, પૂછી પેર નાપિકને તેહ;
 એકે વાતે નાચ્યો પાર, તાહરે આણ્યો મનમાં ખાર. ૧૨૬
 આપણો તો એ રાજ ન હોઈ, શીદ ભૂંડું મનાવો કોઈ;
 રાણી પ્રધાનને દદ વિશ્વાસ, નોહો રાજ મૂડી આશ. ૧૨૭
 હવે વાત એટલેથી રહી, નાહો હરણુ તે શી ગતિ થઈ?
 હયડાં માંહે સઘળું તે લહે, વાચા નહિ કે આગલ કહે. ૧૨૮
 અહોરાત્રિ તે વનમાં કરે, વનતરણુ આવે તે ચરે;
 જો જો ઇલે એવે ખોલું રાજ, નાપિક ઉપર અધિક દાજ. ૧૨૯

હુહા

નાપિક રાખ્યો ઉરડે, મૃગ શરે નિત્ય વન;
 એકે દાવ કાવે નહી, ઝુરણુ લાગી મન. ૧૩૦

ચોપાઈ

ધમ કરતાં એક પક્ષ જ ગયું, તે દાદે એક કૌતક થયું;
 એક પોપટ, ખીજી પોપટી, આંખે એકાં એ લટપટી. ૧૩૧
 એટલે સીંચાણુ દીધી દોટ, કીધી પોપટ ઉપર ચોટ;
 પોપટી ઝપટી ઉડી ગયો, પોપટ તિલાં એકલો રહ્યો. ૧૩૨
 મહા ભય લાગ્યો નિરવાણુ, સઘ ગયા પોપટના પ્રાણુ;
 મૃગ શરતો તે આણુ કષ્ટ, એટલે પોપટ દિહો દષ્ટ. ૧૩૩
 રાઈ મનમાં કર્યો વિચાર; મૃગથી રૂઠો પોપટ અવતાર;
 એવો મન ધર્યો ઉપદેશ, શુક કાયા કાધો પરવેશ. ૧૩૪
 અવી પાંખ ને વાચા થઈ, રાજ કહે છે ચિંતા ગઈ;
 મૃગ દેહ તો વનમાં રહ્યો, રાજ પોપટ થઈ ઉડી ગયો. ૧૩૫
 ફરતો ફરતો આચ્યો જિલાં, (નમ્ર) બાજેણી પોતાની તિલાં;
 દિહું નમ્ર શમો છે શોક, દિહું રાજ્ય, પોતાનો લોક. ૧૩૬

પ્રધાન આપ એકલો થયો, પોપટ તેના પાસે ગયો;
 બેઠો હાથ ઉપરી તે જઈ, છાની વાત વીતી તે કહી. ૧૩૭
 એહ વાત મનમાં રાખજ્યો, એક રાણી આગળ દાખજ્યો;
 વિક્રમ રાજ તે તો અમો, સાચી શીખ સમજ્યો તમો. ૧૩૮
 મણિનાથે મંત્ર જે આપિયો, તે નાપિક દબે ધાલિયો;
 તે થકી પ્રગટ્તું મહા દુઃખ, શીખવ્યો મંત્ર કરું મેં સુખ. ૧૩૯
 તે ઉપર તો દિન વહી ગયા, આપણુ આપ શકારે ગયા;
 હું આગળ ચાલ્યો એકલો, તિહાં જઈ મેં માર્યો મૃગલો. ૧૪૦
 સાચો જૂઠો મંત્ર ઉપદેશ, મૃગકાયા કિધો પરવેશ;
 નાપિક તો આવ્યો તે ઘડી, મારી કાયા દીઠી પડી. ૧૪૧
 તે કાયામાં પેસી ગયો, રાજ થઈ, અસ્વારજ થયો;
 મુઝને મારવાને ઊઠિયો, હું નિહાંથી નાસી છૂટિયો. ૧૪૨
 એમ (હું) પામ્યો વનમાં કષ્ટ, પોપટ મૃત્યુક દીઠો દષ્ટ;
 મૃગ તણી કાયા પરહરી, પોપટમાં પરવેશજ કરી. ૧૪૩
 ઉડીને આવ્યો તમ પાસ, જે તમને આવે વિશ્વાસ;
 તેહ વાતની પ્રતિજ્ઞા લેઈ, જે કહ્યો તે નિસાની દેઈ. ૧૪૪
 પ્રધાન રાણી આગળ કહ્યું, માન્યું સાચું બિહુએ લહ્યું;
 પોપટને તો ચાંપ્યો રહે, અમૃત વચન તે રાણી વહે. ૧૪૫
 રાજ મને ઉછું આણુસ્યે, નાપિકને મેહેલે જાણુસ્યે;
 એના મનમાં રહેસ્યે દાઝ, નાપિકે કર્યું હસ્યે રાજ્ય. ૧૪૬
 પાય નમી જેડી બે હાથ, પોપટ આગળ કહે છે વાત;
 રાણી કહે: સાંભળો વચન, કહું તમને હું એહ કથન. ૧૪૭

દુહા

રાજજી મન જાણુજ્યો, આણી દઢ વિશ્વાસ;
 જાણ્યો છે અમો તારથી, જિહારે આવ્યો પાસ. ૧૪૮
 રૂપ રંગ તો તમ તણું, મૂરખ એનાં ચેન;
 તે દાઢે અમો પારખ્યો, બુધ્ધ નીચ, નીચ નેન. ૧૪૯

ધાત્રી મેલ્યો ઉરડે, બનત્ય તમારી માટિ;
 ખાઇ અન ખેસી રહે, મેટો મન ઉચાટ. ૧૫૦
 તમે કહ્યો તાલરે લલ્લો, નાપિક એલનાં નામ;
 શીખામણુ તમે જે કહ્યો, તે કરીઈ અમે કામ. ૧૫૧
 પૂછી વાત પટાંતરે, પૂચ્યાં તેલ ઇધાણુ;
 વિશ્વાસ થયો પરધાનને, ઉલખ્યો ચતુર સુખણુ. ૧૫૨
 જે કહ્યો તે અમે આચરું, (જેમ) નાપિક ઇલાંથી ગ્નઈ;
 તમે પ્રવેશ કાયા કરો, (જિમ) આપણને સુખ થાય. ૧૫૩

ચોપાઇ

પોપટ કહે: સાંભલિ પરધાન ! વાત ન કરસ્યો ત્રીજે કાન;
 નહિ નીસરે જે હસ્યું ચઢે, તો આપણને વિપતજ પડે. ૧૫૪
 હું કહું તે કરો એક રીત, એ સંઘાથે જોડો પ્રીત;
 મૂરખ છે ભોળવાયો જસ્યે, તેથી કામ આપરાણું થસ્યે. ૧૫૫
 લાવો મૃત્યક (એક) એને પાસ, કહીઈ અમને દદ વિશ્વાસ;
 પર કાયા પરવેશજ કરે, તો વિક્રમ વળી સાચો ખરે. ૧૫૬
 તારે એને ઉપજસ્યે નેહ, લોભ પોતે તજસ્યે દેહ;
 પર કાયા પેસે જાલરે, હું માંહે આવું તાલરે. ૧૫૭
 એટલો પ્રપંચ કરો જે મર્મ, (તો) ઈશ્વર રાખે આપણો ધર્મ;
 હવડાં દુઃખ મારી દેલને, કર્મ જોરાવર છે એલને. ૧૫૮
 પોપટ, પ્રધાન, ત્રીજી નારિ, તેણે મળી કર્યો વિચાર;
 રાણી પ્રધાન બે સમજ્યાં તેહ, ભાગો મન તણો સંદેહ. ૧૫૯

દુહા

ઘેટો એક ઘરમાં હતો, ડસ્યો તે સાપે તર્ત;
 સાંભે, તાંભે જીવતો, ક્ષણમાં પામ્યો મર્ત. ૧૬૦
 રાણી આવી તિલાં સરી, ઉરડે ઘાલ્યો ભૂપ;
 પ્રણામ કર્યો તેને નમી, દેખી વિક્રમ રૂપ. ૧૬૧

મહેલ ભાગો મન તણો, (તો) ટળે અમારી દાઝ;	
વિક્રમનું આપો પારખું, (તો) હું બેસાડું રાજ.	૧૬૨
જે કહેા તે હું કરું, રાજા કહે છે કામ;	
હુંબ દે છે ફેગટ મુને, વિક્રમ માડું નામ.	૧૬૩
રાણી કહે: મેં ઉલખ્યો, રાય તમારો દેશ;	
મેક દેખાડો પારખું, (કરો) પરકાયાપરવેશ.	૧૬૪
તો મન માને માહરું, પોંચે મનની આશ;	
છે છત્ર ધરાવિયે, ભોગવો લીલવિલાસ.	૧૬૫
હિ નાપિક મુજને ગમ્યું, સત્ય કહી તમો વાત;	
હ દેખાડું પારખું, હું તો વાર જ સાત.	૧૬૬

આપાઈ

તો કાઢ્યો પાર, રાણી પ્રધાન ને પોપટ ઠારિ;	
ટો નિહાં ઉભો કર્યો, નામ દેધ (રાય) આગલ ધર્યો.	૧૬૭
અન્નાણુ જે ઉછી ગ્ગલ્ય, ચતુરાધની રચું ગ્ગલે વાત;	
મંત્ર આરાધન કરે, રાય શરીરથી તે નીસરે.	૧૬૮
શરીરથી તળિયેા વેશ, ઘેટામાં કીધો પરવેશ;	
દેહ(માં)થી નાપિક ગયો, ઘેટો ઉઠી બેટો થયો.	૧૬૯

દુહા

પટમાંથી નીસર્યો, વિક્રમ વીર સુગ્ગલ;	
ચિં મહીને આવિયો, આપ દેહીમાં પ્રાણ.	૧૭૦
નેધોંધ દુંદુભી તણા, વાગાં તાલ મૃદંગ;	
ચ્છવ અધિકો આચર્યો, રાજરિત્ય મહારંગ.	૧૭૧

વલ્લભ

મહાકાળીનો ગરબો

મા તું પાવાની પટરાણી કે, કાળી કાળિકા રે લોલ.	૧
મા તારો ડુંગરડે છે વાસ કે, ચડવું દોહેલું રે લોલ.	૨
મા તારા મંડપની શોભાય કે, મુખથી શું કહું રે લોલ.	૩
મા ત્યાં તપ કરના દીસા કે, ત્રિશ્વામિત્ર ઋષિ રે લોલ.	૪
મા તારા ગળા જમણા કુંડ કે, ગંગાજમનાસરસ્વતી રે લોલ.	૫
મા તારાં કુકડીઆં દશ વીશ કે, જે રણમાં ચઢે રે લોલ.	૬
કોઇ મુગલે મારી નાખ્યાં કે, બોલાવ્યાં પેટમાં રે લોલ.	૭
કે પ્રમાને પંખીડાં બોલ્યાં કે, કીધો ટાલુકલો રે લોલ.	૮
લીલાં ખડ્ગ ને ત્રિશૂલ કે, અસુરને મારીયો રે લોલ.	૯
શાહી ઉદર નીકળ્યાં બહાર કે, અસુરને લાથે લણ્યો રે લોલ.	૧૦
આવી નોરતાંની નવરાત્ર કે, મા ગરબે રમે રે લોલ.	૧૧
માએ છૂટા મેલ્યા કેશ કે, ઝૂદડી બહુ ફરે રે લોલ.	૧૨
માજી કાઓ સળું શણગાર કે, રમું રંગમાં રે લોલ.	૧૩
ઝોઢ્યાં અંમર કેરી જોડ કે, ચરણાં ચુંદડી રે લોલ.	૧૪
માએ કરી કેશરની આડ કે, વચમાં ડીલડી રે લોલ.	૧૫
સંથે ભર્યો છે સિંદૂર કે, વેણુ કાળી નાગણી રે લોલ.	૧૬
માજી દાંતે સોનાની રેખ કે, ડીલીની શોભા ઘણી રે લોલ.	૧૭
પાયે ઝાંઝરનો ઝમકાર કે, વાગે ધુધરા રે લોલ.	૧૮
ઘોસદ બેની મળી છે ત્યાંય કે, શણગાર શોભા ઘણી રે લોલ.	૧૯

- આવું રુકું ચૌકું ચાંપાનેર કે, વચમાં ચોક છે રે લોલ. ૨૦
- રાજની ચતુરા ચંચલ નાર કે, કાળિકાને એનપણાં રે. ૨૧
- એની મારી ગરબે રમવા આવો કે, ભવાની મા કાળિકા રે લોલ. ૨૨
- એલે મંડપ કેરી માંચ કે, ફેર ફેર ધુદ્ડી રે લોલ. ૨૩
- જેવા મળ્યા તેત્રીસ કોડ દેવ કે, કુલડાં વેરીઆં રે લોલ. ૨૪
- રાજએ અંધાર પછેડો ઓઢ્યો કે, મા તારે હેરડો રે લોલ. ૨૫
- રાજએ છળ કરીને ઝાલ્યો કે, માજીનો છેડલો રે લોલ. ૨૬
- માગ માગ પાવાના રાજન કે, તુષ્ટમાન થયાં ઘણાં રે લોલ. ૨૭
- માગ માગ પુત્ર કેરી જોડ કે, અંધાવું પારણાં રે લોલ. ૨૮
- માગ ઘોડાની ઘોડાશાળ કે, લસ્તી માગ ઝુલતા રે લોલ. ૨૯
- માગ તોપો ને તોપખાન કે, જગ્ગલુ અતિ ઘણાં રે લોલ. ૩૦
- માગ ગુજરાત સરખો દેશ કે, ભદ્ર એસણાં રે લોલ. ૩૧
- માગ સુરત સરખું શહેર કે, અંદર અતિ ઘણાં રે લોલ. ૩૨
- માગ માગ ઉત્તર કેરો ખંડ કે, નવ કોટી માળવો રે લોલ. ૩૩
- માગ માગ પશ્ચિમ સરખો દેશ કે, રણછોડ રાજ કરે રે લોલ. ૩૪
- માગ માગ નવ ખંડનું રાજ કે, ચાંદો સૂરજ તપે રે લોલ. ૩૫
- કે માગું એકલકું વરદાન કે, મોહોલે પધારજો રે લોલ. ૩૬
- ફટ ફટ પાવાના રાજન કે, એ શું માગીયું રે લોલ. ૩૭
- આજથી છઠ્ઠે ને છ માસ કે, તારું મૂળ ગયું રે લોલ. ૩૮
- કાળિકા સડવડ ચાલ્યાં જાય કે, બળે નીસર્યાં રે લોલ. ૩૯
- કે બુદ્ધિઓ દર દરવાજે દીવાન કે, જાહેને પ્રાણીયું રે લોલ. ૪૦
- કેણી કોર પાવાના દરબાર કે, કેણીકોર રાજવળાં રે લોલ. ૪૧
- માતા ઉગમણા દરબાર કે, આથમણાં રાજવળાં રે લોલ. ૪૨
- ક્યાંથી નવ લખી આવી પોહ કે, જોઈ પૂછીયું રે લોલ. ૪૩
- પોહમાં શી શી વસ્તુ હોય કે, પોહમાં શું ભર્યું રે લોલ. ૪૪
- પોહમાં લવીંગ, સોપારી, એલચી કે, મીસરી ઘણી રે લોલ. ૪૫
- બુદ્ધિએ બુદ્ધી નાખી એક કે, લોહીની ધારા ચાલી રે લોલ. ૪૬

માંહીથી નિકળ્યા મુગલો હૈય કે, ડેરા રોપિયા રે લોલ. ૪૭
 આંખ્યાં તરવારે તોરણ કે, કાળિકા કોપિયાં રે લોલ. ૪૮
 ભાગ ભાગ પાવાના રાજન કે, પાવો તારો ઘેરીઓરે લોલ. ૪૯
 લીલુડે ઘોડે માંડ્યાં પલાણુ કે, પેથાઈ ભાગીઓ રે લોલ. ૫૦
 રાજ તારી રાણી કાઢ બહાર કે, કાંકરીયા પાળ ભરે રે લોલ. ૫૧
 ફરતી ફરે માજની ફેજ કે, પાવો ઘેરિયો રે લોલ. ૫૨
 લીધું લીધું ચૌદું ચાંપાનેર કે, રાજ ગઢ રોળાયો રે લોલ. ૫૩
 રોળ્યા સુખાને સરદાર કે, પુત્ર પાટવી રે લોલ. ૫૪
 જોખનવંતી નારીઓ અનેક કે, મુગલો વળગ્યા ફરી રે લોલ. ૫૫
 પાટવી પુત્રની નાર કે, તેને છે દુઃખ ઘણું રે લોલ. ૫૬
 મારીને કીધા ચકચુર કે, પાવો ઘેરીઓ રે લોલ. ૫૭
 સુલતાન ચાલ્યો સંઘે જીદીદાર કે, પાવે જઈ મળ્યો રે લોલ. ૫૮
 તેને મળ્યું અભય વરદાન કે, નીર ભર્યાં નેત્રમાં રે લોલ. ૫૯
 માજ હું જઈ તમારો દાસ કે, આપો મને આજ્ઞા રે લોલ. ૬૦
 માનાં લોચન દીઠાં વિકાળ કે, રાતી આંખડી રે લોલ. ૬૧
 સુલતાન નમાવી માને શિશ કે, પાયે પડી પ્રીતસું રે લોલ. ૬૨
 માજ વાન વિસારો મન કે, અદ્યમતિ છે થોડી રે લોલ. ૬૩
 માજ થયાં તેને પ્રસન્ન કે, માગ તુષ્ટમાન થઈ રે લોલ. ૬૪
 આપું રે તુંને વરદાન કે, પાવોગઢ ખેસણું રે લોલ. ૬૫
 માજ થાજે મને પ્રસન્ન કે, નથી જોતાં રાજ હવે રે લોલ. ૬૬
 માગું ભક્તિ પદારથ વૈરાગ કે, સેવું માનાં ચરણને રે લોલ. ૬૭
 માજએ મસ્તક મેલ્યો દાથ કે, નિર્ભય કરી થાપિયો રે લોલ. ૬૮
 સાતમી પેઢીએ આપીશ રાજ કે, પાવો આપિયો રે લોલ. ૬૯
 માનો થાજે તું સેવક કે, નિર્ણય થાપિયો રે લોલ. ૭૦
 ઉપમા કાળિકાની કાઈ ગાય કે, શીએ સાંભળે રે લોલ. ૭૧
 ગરબો ગાય તે વલ્લભ કે, સેવક માનો સહી રે લોલ. ૭૨
 માજ આપજો અવિચલ વાણુ કે, બુદ્ધિ છે થોડી રે લોલ. ૭૩

પ્રીતમ

૧

હરિનો મારગ

૫૬

હરિનો મારગ છે શરાનો, નહિ કાયરનું કામ જોને;
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને.
સુત વિત દારા શીશ સમરપે, તે પામે રસ પીવા જોને;
સિંધુ મધ્યે મોતી લેવા, માંહી પડ્યા મરજીવા જોને.
મરણ આંગમે તે ભરે મૂકી, દિલની દુઝ્યા વામે જોને;
તીરે ઉભા જીવે તમાશો, તે કાઢી નવ પામે જોને.
પ્રેમપંથ પાવકની જવાળા, ભાળી પાછા ભાગે જોને;
માંહી પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખનદારા દાઝે જોને.
માથા સાટે મોંઘી વસ્તુ, સાંપડવી નહિ સેહેલ જોને;
મહાપદ પામ્યા તે મરજીવા, મૂકી મનનો મેલ જોને.
રામ અમલમાં રાતા માતા, પૂરા પ્રેમી પરખે જોને.
પ્રીતમના સ્વામીની લીલા, તે રજનીદન નરખે જોને,

૨

૫૬

જીભલડી રે ત્હને હરિગુણ ગાતાં, આવડું આળસ કયાંથી રે !
 લવરી કરતાં નવરાધ ન મળે, બોલી ઉઠે મુખમાંથી રે.
 પરનિંદા કરવાને પૂરી, શરી ખટરસ ખાવા રે;
 ઝગડો કરવા ઝૂઝે વહેલી, કાયર હરિગુણ ગાવા રે !
 અંતકાલ કોઇ કામ ન આવે, વહાલા વેરીની ટોળા રે.
 વજન ધારીને સર્વસ્વ લેશે, રહેશે આંખો ચોળા રે;
 તલ મંગાવો ને તુલસી મંગાવો, રામનામ સંભળાવો રે.
 પરથમ તો મસ્તક નહિ નમતું, પછી શું નામ સુણાવો રે;
 ઘર લાગ્યા પછી કૂપ ખોદાવે, આગ એ કેમ હોલવાશે રે.
 ચોરો તો ધન હરી ગયા પછી, દીપકથી શું થાશે રે;
 માયાધેનમાં ઊંઘી રહે છે, જાગીને જો તું તપાસી રે.
 અંત સમે હોવાને બેઠી, પડી કાળની શંસી રે;
 હરિગુણ ગાતાં દામ ન બેસે, એકે વાળ ન ખરશે રે;
 રહેજે પંથનો પાર ન આવે, ભજન થકી ભવ તરશે રે.

ધીરો

૧

રાગ કાફી

તરણા ઓથે હુંગર રે, હુંગર કાઠ દેખે નહિ;	
અગ્નિજ્વલ માંહે રે, સમરથ ગાજે સહી.	તરણા૦
સિંહ અગ્નિમાં કરે ગરજના, કસ્તુરી મૃગ રાજન;	
તલને ઓથે જયમ તેલ રહ્યું છે, કાષ્ઠમાં હુતાશન;	
દધી ઓથે ધૃતજ રે, વસ્તુ એમ છૂપી રહી.	તરણા૦
કોને કહું ને કોણ સાંભળશે, અગમ ખેલ અપાર;	
અગમ કેરી ગમ નહિ રે, વાણી ન પહોંચે વિતાર;	
એક દેશ એવો રે, બુદ્ધિ થાકી રહું તહીં.	તરણા૦
મન પવનની ગતી ન પહોંચે, છે અવિનાશી અખંડ;	
રહ્યો સચરાચર ભર્યો બ્રહ્મપુરણ, જોણે રચ્યાં બ્રહ્માંડ;	
હામ નહિ કો હાલોરે, એક અણુ માત્ર કહીં.	તરણા૦
સદગુણએ કૃપા કરી ત્યારે, આપ થયા રે પ્રકાશ;	
શા શાં દોડી સાધન સાધે, પોતે પોતાની પાસ;	
દાસ ધીરો કહે છે રે, જ્યાં જોઈ ત્યાં તુંહી તુંહી.	તરણા૦

૨

કાયા રૂપી કાચખો રે, કેવો તારો થઈ રહ્યો;
સ્વરૂપ શોધ એનું રે, સત્ત્વ ખોલ મેં તો કહ્યો. ટેક૦ ૧

સંસાર સાગર માંહે પડ્યો છે, તારો કાયા રૂપી કાચખો જાણુ,
તૃષ્ણારૂપી બખોલ મોટી જોઈ, માંહી ભરાઈ બેઠો નિર્વાણુ,
ન નીકળે તે તો રે, વારિમાં તે જાણુ વહ્યું. કાયા૦ ૨

શોધનાર તો શોધી મરે પણ, દેખાયે નવ લગાર;
ગિંદે ગિંદું પેસવાને વિચારે, જાણુ સંતાઈ રહ્યામાં ભાર,
સાહે કોઈ સંતજ રે, લક્ષણ તેનું તો મેં લહ્યું. કાયા૦ ૩

હાથ પગ સંકેતી દે અતિશે, દીનરૂપ દેખાયે અપાર,
કંઠમાં કંઠણ અતિ દર્શો, ભીતર પોચાતણો ભંગાર,
સમજણુ નહિ સાચી રે, રીઢ્યે મન જાયે રહ્યું. કાયા૦ ૪

તારણહારો કોણુ જ તેને, મળી આવે મહાસંત;
મરજીવો કરી દેઈ સાગરમાં મૂકે, એવું તારું કોણુ કહતં,
ધીર શીખામણુ આપે રે, કહેવાનું તે તો કહ્યું. કાયા૦ ૫

૩

દેહ રૂપી કુંગરરે, કંઠણુ ઘણો સેહેવાયે;
તોડી પાડે તેને રે, તૃષ્ણા નદી તો થાયે. ટેક૦ ૧

જૂઠું ખોલાવીને જનની પાસે, કલ્લોલ તણું કરે કામ,
પાપ કરાવીને કરતી એ તો, ભારે શબ્દ કામ તમામ;
નદી થાય એમ જ રે, કુંગરને પછી સા'યે. દેહ૦ ૨

તોડી પાડવા બીજાને એવું, ધરાવતી એ મન,
તરંગનું રૂપ એમ કરી લેતી, ઝોકાવી પાડતી જન;
બમને ભરાવી રે, કહું કેવી થાયે. દેહ૦ ૩

એક જગાએથી ખીજી જગાએ, જનારી થાયે જાણુ,
જન જાણુ કે ગતિ થઇ મોટી, સમજે ન મૂરખ હાણુ;
તાણુ કરે ત્યારે રે, નદી શુદ્ધ કહેવાયે. દેહ૦ ૪
દેહ રૂપી કુંગરને પછીથી, મોકમ કરતી માર,
કહણ હતો તોય કરપતી કરપતી, પહેંચી જાતી પાર;
ધીર નદી કહેવી રે, વહેલી થઇને વહાયે. દેહ૦ ૫

૪

મસ્તાનું મન મોટું રે, તુરંગી તુરી જંગી,
ધાર્યું કરે ધ્યાનનું રે, ઊઠે થઈ ઉમંગી. ટેક૦ ૧
નાસવા ધારે તો નાસે પલકમાં, એસવા ધારે તો રહે એશી,
જમવા ધારે તો જમજમ કરતું, ગુફા ગર્જનમાં રહે પેશી;
મોટામાં અતિ મોટું રે, પાંગળું ને એ પંગી. મસ્તાનું ૨
ધ્યાને ધર્યું એનું થાયે નહિ ત્યારે, ફાવે તે કરે ઉપાય,
કેદ કરનારે કાચો હોય તો, મૂળમાંથી મરડી જાય;
મસ્તાનું ને મસ્તાનુરે, જોરાળું ને મહાજંગી. મસ્તાનું ૩
એ જતાયું તો જગ જતાયું, એ ન જતાયું તો સહુ ફેક,
જતવા જતાં જતી ગયું જો તે, તો તો હસે ઘણા લોક;
આપડો જુરાડેરે, ઢંગી કરી અણઢંગી. મસ્તાનું ૪
ધીર કેરી ધીરજ ધરી તેણે, હરી લીધી વારંવાર,
સહુગર સાચા મળી આવ્યા ત્યારે, મૂકાવ્યો મનડાનો માર;
દહ દહ ધીરજ રે, કર્યો ખાંત ધરી ખંગી. મસ્તાનું ૫

૫

દુનિયા તો દિવાની રે, બ્રહ્માંડ પાખંડ પૂજે;
કર્તા વસે પાસેરે, મૂરખને નવ સૂજે. ટેક૦

જીવ નહિ તેને શિવ કહી માને, પૂજે કાષ્ઠ પાષાણ,
 ચૈતન્ય પુરૂષને પૂઠે રે મૂકે, એવી અંધી જગ અજ્ઞાણ;
 અરકને અજવાળે રે, પારસ મણિ નવ સૂઝે. દુનિય
 પથ્થરનું નાવ નીરમાં મૂકે, સો વાર પટકો શીશ,
 કોટિ ઉપાયે તરે નહિ તે તો, બુડે વસા વીશ;
 વેળમાં તેલ ક્યાંથી રે, ધાતુની ઘેન કેમ દુઝે. દુનિય
 અંતર મેલ ભર્યો અતિ પૂરણ, નિત નિર્મળ જલમાં ન્હાય,
 સાપ ડસીને દરમાં પેદા પછે, રાફડો ડીપ્પે શું થાય;
 ધાયલ ગતિ ધાયલ રે, જાણે દોષ જ્ઞાની હ્રદે. દુનિય
 દૂર નથી નાથ છે નજીક નિરંજન, પ્રગટ પિંડમાં તું પેખ,
 દિલ સુધારી દિદાર તારો, આપે હૃદયમાં દેખ;
 ધોરિંધર ધણી ધીરાનો રે, જગતમાં જાહેર સૂઝે. દુનિય

બાપુ સાહેબ

અરા સંત

શાંતિ પમાડે તેને તો સંત કહીએ,	
તેના દાસના દાસ થઈ રહીએ રે.	શાંતિ૦
વૈદ મળ્યો મળતીઓ ને રોગ રહ્યો ઉભો;	
ત્યારે તેની તે ગોળો સીદ અધએ રે.	શાંતિ૦
રાણાની ચાકરીમાં ભૂખ રહી ઉભી;	
ત્યારે તેનો તે પાડ સીદ સહીએ રે.	શાંતિ૦
વિદ્યાનું મૂળ ભણે પૂરું ન ભણાવે;	
ત્યારે પંડ્યાનો માર સીદ અધએ રે.	શાંતિ૦
કલ્પવૃક્ષ સેવે જ્યારે દારિદ્ર ના જાય;	
ત્યારે તેના તે ગુણ સીદ ગધએ રે.	શાંતિ૦
લીધો વળાવો લુટવા રે લાગ્યો;	
ત્યારે તેની તે સોજતે સીદ જધએ રે.	શાંતિ૦
આપી બાંહેધરીને પછી માથું વઢાવે;	
એવી સંગત સીદ કરીએ રે.	શાંતિ૦
બાપુ કહે મારા ગુરૂએ બતાવ્યું;	
તે તો લખ્યું છે મારે લખએ રે.	શાંતિ૦
બાપુ ભગત સર્વે રિદ્ધિ સિદ્ધિ તેને;	
એવા પુરૂષને લહીએ રે.	શાંતિ૦

ભોળે ભગત

૧

ભક્તિને મોરચે ભડ કોક આંગમે,
રણસંગ્રામે પદ કોક રોપે;
સત્ય તાણું પારખું જીએ જ્યારે શામળો,
દુઃખ સુખ નાવે મરની ! હૈવ કોપે. ભક્તિ૦ ૧
પ્રથમ સતયુગમાં પ્રસાદને પીડિયો,
ભીડિયો થંભ તે લોહ તાતો;
(તોયે) ધીર નવ ધડકિયો (ભયથી નવ ભડકિયો)
થડકિયો ત્રૈલોક્ય જતો. ભક્તિ૦ ૨
મોહધ્વજને વે'રતાં મે'ર નાવી મા'વને,
ઝેર આણ્યું તે બધી જગત જાણે;
કહો શિર ઉપર કરવત મે'લાવિયાં,
એકા કારે દીકરોને વહુ બેય તાણે. ભક્તિ૦ ૩
શેહેર છોડી ચાલિયાં મેલ્યાં મંદિરને માળિયાં,
રાણી રોહિદાસ ને હરિશ્ચંદ્ર રાજ;

- ભક્તિને કારણે શ્વપચને ખારણે,
નરપતિ નીર ભર્યું ને મેલી માઝા. ભક્તિ૦ ૪
- બળી સાથે છળ કર્યો, વામન થઈ પરવર્યો,
આગળ આવી કરગર્યો ભૂમિ માગી;
શુક્રાચાર્યે વારિયો તોય હૈયેથી નવ હારિયો,
રાખિયો ધર્મને તંન ત્યાગી. ભક્તિ૦ ૫
- પાંડવ પણ ગ્રહી રહ્યાઅસામર્થ થઈ રહ્યા,
હતા સમર્થ પણ વચને ચાલ્યા;
સતી તણાં ચીર હર્યાં પાંચે વન પરવર્યાં,
દુષ્ટ દુર્યોધન મો'લુમાં મા'લ્યા. ભક્તિ૦ ૬
- કરણ પાસે જાચવા કૃષ્ણજી આવિયા,
વિકૃલે વિપ્રનું રૂપ લીધું;
બાણની સજ્જ કરી તેણે સમે આવ્યા હરિ,
રક્ત ઘોષ રેખુંડું દાન દીધું. ભક્તિ૦ ૭
- સમન ને મેજન એ સંતના ઓલગુ,
મેટી દશામાં જેણે મંન ગાળ્યાં;
અસત્ય આવી ધણી તે સમે આવી બણી,
શીશ અર્પણ કરી મત્ત પાળ્યાં. ભક્તિ૦ ૮
- શેઠ સગાળને બાળ વેધાવિયું,
ધણી પધાર્યાંજ એ ધર્મ જોવા;
નરને નારી મળી ખાંડવા બેઠાં વળી,
'કા' સત્યવાદી બેસે કેમ રોવા; ભક્તિ૦ ૯
- ચોરાસી જાતમાં સત્ય એમ પાળવું,
તો ચાર જુગમાં તેને કાણ લોપે;
ભોજલ ભક્તિનું રૂપ બહુ ભાતવું,
આ લોક પરલોકમાં એજ ઓપે. ભક્તિ૦ ૧૦

૨

નારીને નર પરણે રે ખીજ કદી વારકી રે,
 હાં રે કદી કેસરી ખડ ન ખાય રે;
 ખોટો ને ગોઝારો મરની! સાંભળે રે,
 હાં રે તોય શૂરવીરનાં શિર જાય રે;
 જીરે વિચારો વાતને,
 એવી વાતું ને વિચારે રે, ભગવાન ભેટશે રે. જીરે ૦ ૧

ગંગા ને જમનાં રે જીને હોય ઝીલવાં રે,
 હાં રે કદી છીલ્લર નીર ન ના'ય રે;
 ભક્તિને અવિચળ રે બિર્દ ખા'ના તણું રે,
 હાં રે એ તો જીવનનું કેમ જાય રે. જીરે ૦ ૨

અવગુણ ને ઉપજો મરની! મેર જોવડો રે,
 તોય કદી ચૂકે નહિ ચલણ રે;
 સત્ય ને વાદી રે સત્ય કેમ છોડશે રે,
 હાં રે તે દી નભમાં નહિ ઉગે ભાણુ રે. જીરે ૦ ૩

દળ ને કોપે રે, દૈત્યનાં દૂરથી રે;
 હારે મરની! જગમૂળથી જાય રે;
 તોયે શંકા ને ન ધરે સંત શરીરમાં રે,
 હાં રે મરની! થાનાઈ હોય તે થાય રે. જીરે ૦ ૪

આગળથી અવગુણ રે દાસના ન દેખીએ રે,
 હાં રે તમે દિલ કો આણો દાંત રે;
 ભક્તિ વિના ભવદુઃખ ભોગવે રે,
 ભોજલ કહે ભાગી દે મનની બ્રાંત રે. જીરે ૦ ૫

૩

૫૬

ભેખ તો ભાવર થકી ભુંડા રે, મેલા અંતરમાં ઉંડા. ટેક૦
ટકો પૈસો ટેલ ગામગામ નાખે, વળી ખેતર ખેતર ફુંડા;
જેની વાંસે ધાય તેનો કેડો ન મેલે, જેમ કટકના ભુંડા રે—ભેખ૦
ત્રાંબિયા સાડ ત્રાણું કરે ને વળી, કામ ક્રોધના ઉંડા;
ધન ધુતવા દેશ દેશમાં ધરે, જેમ મલકમાં મુંડા રે—ભેખ૦
ગામ બધાની ચાકરી કરે ને, ઘેર રાખે અગન ફુંડા;
ભોળો ભગત કહે કર્મની કાઠી, પાપતણા ઝુંડા રે—ભેખ૦

૪

મૂરખો માની રહ્યો માઈ રે, તેમાં કાંઈયે નથી તાઈ. ટેક૦
સાત સાયર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખાઈ;
ચાંદ ચોકડીનું રાજ ચાલ્યું ગયું, રાવણાદિકવાળું—મૂરખો૦
દુઃખને તો કાઠ દેખે નહિ ને, મુખ લાગે સાઈ;
વેળા વેળાની જાંચડી તારી, વળી જાશે વાડ રે—મૂરખો૦
હરિભજનમાં હેત જ રાખો, સ્મરણ કરો સાઈ;
ભોળો ભગત કહે રાખો હૃદયમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યાઈ રે—મૂરખો૦

કૃષ્ણગુરામ

કળિકાળનું વર્ણન

ગરબા છંદ

કેશવ કૃપા નિધાન, અરજી ઉરમાં આણો;	
ભક્ત પ્રિય ભગવાન, જીવ દયા મન જાણો.	૧
પુરુષોત્તમ પ્રતિપાલ, આ અવસર તો આપ્યો;	
કુટિલ કર્મથી કાલ, કેટલોક તો કાપ્યો.	૨
દજી રહ્યો અવશેષ, જીકર કરતાં જાશે;	
રીઝ કરો હપિકેશ, સકળ તમે સુખ થાશે.	૩
બાળક દેખે બાઉ, પ્રીતે ફરે તે પૂટે;	
હડે ખતાવે લાઉ, છાતીમાં જળી ઉટે.	૪
એમ હું અંતરયામી, હેત દેખાડો દરખું;	
ગોવિંદ ગરડાગામ, થોડા દુઃખથી થરકું.	૫
સેવકને સનમાન, કરીને સોંપો કામું;	
દાસ હું દરી દુકાન, નિત્ય લખું નિજ નામું.	૬
ઉધરાણી ધરધર, કરવી ન મુજથી સાધે;	
મન ધ્રુજે થરથર, બોલ લોકના બાધે.	૭

ત્રિકમ ન રહ્યો તાલ, અર્થ નથી કંઈ સરતો;	
કળિતો આવ્યો કાળ, કડકડાટ બહુ કરતો.	૮
વિમળ મતિ વિપરીત, વહેવા લાગી સહુની;	
પરમારથની પ્રીત, બહાર ખશી ગઈ બહુની.	૯
ઉત્તમ ચારે વરણ, ઉત્તમતાને મૂકી;	
કરે અધર્માચરણ, ચિંતન દરિનું ચૂકી.	૧૦
વાડવ વિદ્યાવાન થઈ, પણ ધરધર ડોલે;	
શૂદ્ર તણાં સનમાન નહિ, પણ આશિષ બોલે.	૧૧
વાંચે જે વેદાંત, કણુ લોભે કંઈ ધરમાં;	
સમજે નહિ સિદ્ધાંત, ભટકે ભવસાગરમાં.	૧૨
વિપ્ર પરસ્પર વેર, કામ કારણે કરતા;	
જરને માટે ઝેર મમતામાં નિત્ય भरતા.	૧૩
વિદ્યવત થઈને વ્યાજ, ગરીબ જનનું ગમિયું;	
કરે અઘટતાં કાજ, બ્રાંતે મનકું ભમિયું.	૧૪
શાસ્ત્ર તણી નહિ સાન, વામ મારગે ચાલે;	
કરીને મદિરાપાન, મોટા થઈને મ્દાલે.	૧૫
ઉર્ણા અડદ ઉપાન, મધુ મલિષીને મલિનું;	
દારણુ લે છે દાન, કાળ સમે કઈ કઈનું.	૧૬
એકાદશનું અન્ન, આત્માણને પણ ભાવે;	
ધણીને નોય જો ધન, ધર ધરેણું વેચાવે.	૧૭
મસ લઘુ શંકા લીંટ, દેખતાં જ્યાં દીસે;	
એ દેકાણે ઇંટ, માડી પત્રાળી પીરસે.	૧૮
રામા કરે રૂદાન, હાથ વાળતી હૃદયે;	
આરોગે ત્યાં અન્ન, કોણ કોણને કહિયે.	૧૯
રડતા રાજદાર, પાંડિત થઈને પક્ષા;	
દેવડીએ છડીદાર, સહી લે તેના ધક્કા.	૨૦
તો પણ નાવે લાજ, કિંકર મૂકે કાઠી;	

વર્ષાસનને કાજ, દરબારે જાય દહાડી.	૨૧
નાત નાતની નિત્ય, બહી કરે બડબડતા;	
વર્ષા ઉજળુ ને શીત, વેડી વાટે વદતા.	૨૨
અન્ન તણો મુખ ગ્રાસ, તો પળુ બોલે ગાળા;	
દામ તણા થઈ દાસ, પેટે મારે પાળા.	૨૩
સસરા કહીને ગાળા, પુત્ર પૌત્રને દેતા;	
એળે ચડાવી આળા, લાંચ પટેલ થઈ લેતા.	૨૪
એક નોતરે ચાર જમવા કાળે જાતા;	
ન જુએ વરણાચાર, સૌને ઘેર ઘેર ખાતા.	૨૫
ત્રીવા લગણુ ભરાઈ, પરનું આવે પ્રાશી;	
રાત બધી રગડાઈ, બહાણે નાખે વાશી.	૨૬
પલાંકુ લસણુ કલીંગ, મધુ-પુષ્પ ને ગાજર;	
અશીણુ તમાકુ ભંગ, વ્યસન કર્યામાં લાજર.	૨૭
બેઠા નિત્ય બજાર, બ્રાહ્મણ નિંદા સાધે;	
સગાં સગાંમાં ખાર, કલલ કરીને ખાધે.	૨૮
પરનાતિની રાડ, નિજ નાતોમાં ધાલે;	
દામે ડગડી ડાદ, મનને માને ચાલે.	૨૯
ઘરમાં ક્ષિપ્રા ખાય, સરખા થઈ સંબંધી;	
કુલીન જમવા જાય, ત્યાંલ ધાકની બંધી.	૩૦
તજી સ્નાન સંધ્યાય, ભાવે ભાવ્યું ભમવું;	
ચિત્તમાં નિત્યે ચલાય, પૂર્વજિયાનું જમવું.	૩૧
વાટે વાટે વ્યાસ, થઈને માણુ વળડે;	
પાંચે બેઠા પાસ, તેલ તાળીઓ પાડે.	૩૨
શ્રુતિ સ્મૃતિની વાત, કાળ જીવ ઈશ્વરની;	
જાણે નહિ કાંઈ જાત, રાગ તાળ કે સ્વરની.	૩૩
પિંગળ રીતે જાંદ, કવિતા કરી ન જાણે;	
પોતા તણા પ્રબંધ, રસી રાગડા તાણે.	૩૪

જજમાનોથી રીશ, કરીને દાપું લેતા;	
નહિતર ફાડી શિષ, રૂધિરે હાથ દેતા.	૩૫
કઈ ધન કાળે થાય, વોહોરાના વાણોતર;	
કઈ કાસદિયે જાય, કઈ ભીખતા ધર ધર.	૩૬
કઈકે નાંખતા ટેલ, કઈ વિંટણીઓ વીટે;	
કઈકે લાંકતા બેલ, શકટ ભરીને ઇટે.	૩૭
કઈકે કરંતા રાસ, નારી રૂપ થઈ નાચે;	
મશકરિયેથી હાસ, કઈકે કરાવે સાચે.	૩૮
કઈકે પાણી ભરનાર, કઈકે રસોઈ કરંતા;	
કઈ હોય નાદાર, કઈકે કરોડે ફરંતા.	૩૯
કઈ લે ભરીને દામ, શરપણ શકટ ઇજરે;	
કઈ શેફોનાં કામ, બેઠા કરે બગરે.	૪૦
એક નાતમાં નાત કળિયે બીજી કીધી;	
ગૃહસ્થ ભિક્ષુક જાત, દીકરિયો નવ દીધી.	૪૧
નમસ્કારની રીત, તજી સલામો કરતા;	
પરનાતિની પ્રીત, મનમાં કદી ન ધરતા.	૪૨
વાડવ થયા વકીલ, ઘરઘર કેરા ઠાકર;	
દિવ્ય વધારે દીલ, યવન તણા થઈ ચાકર.	૪૩
ફારશિયોના લરફ, વસ્યા વિપ્રની વાણે;	
ગજલ રેખતા તરફ, ગમતા દીઠા ગાણે.	૪૪
દીકરિયોના દામ, હુદયે લાગ્યા રશિયા;	
કરે કારમાં કામ, કેશ ધરે કાનશિયા.	૪૫
બેસે બનીને બેશ, ચકલે ડંમર લાંકે;	
અરધ ઉરાડે કેશ, તારુણિયોને તાંકે.	૪૬
કઈકે કીધાં કામ, વેળા જઈને વંડી;	
નીચ જનોને નામ, આપી બાંધે કંડી.	૪૭
કઈકે પૂજતા પીર, અવલોકે જઈ ઓરસ;	

પયમાં નાંખી નીર, કષક વેચતા ગોરસ.	૪૮
સાઠે વર્ષે સાન, કષક મૂકી ઘરેણે;	
વાર થઇ વિદાન, ફરી ફરીને પરણે	૪૯
નાથે કાઢ્યો નરક, પોતે પાછો પેસે;	
ગદ્દાઈમાં ગરક, બાધા થઈને એસે.	૫૦
વાડવ ઉપર વેર, આવડું તે કચમ આણ્યું;	
કળિએ કીધો કેર, કારણ કાંઈ નવ બાણ્યું.	૫૧
ભલા તમે ભગવાન, હરિ ઉઠાવો હાની;	
ગોવિંદ આપો જ્ઞાન, મુખ્ય બ્રાહ્મણને માની.	૫૨
આ અવસર અલોપ, થઇ જળમાં કચમ ઝીલો;	
કરીને કરડો કોપ, કળિએ લીધો કાલ્સો.	૫૩
નરપતિ થઈને ન્યાય, પૂછી બેઠ ન પ્રીછે;	
ધન લેવાને ધાય, અનર્થ કર્મનો ઇચ્છે.	૫૪
કષક વધારી કર, રાંક લોકને રગડે;	
જ્યાં જ્યાં દેખે જર, બુદ્ધિ ત્યાં ત્યાં બગડે.	૫૫
ફૂડી ધરતા કાન, ચુગલ જનોની ચાડી;	
ઘટવા લાગ્યું જ્ઞાન, દંભી સંગે દહાડી.	૫૬
વેદ શાસ્ત્રની વાત, કદિ ધરે નહિ કાને;	
રાજી રહે દિન રાત, ગુણિકાકરે ગાને.	૫૭
ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ, કદી કરે નહિ ફૂડા;	
રાખે નહિ સંભાળ, ભક્ત જનોની ભૂંડા.	૫૮
શાક ભાજીઓ ફળ, એપર અંત ઇન્નરા;	
વળા બતાવે બળ, ઝોળાવાળા ન્યારા.	૫૯
કાઠ શકટથી કાઠ, કેટલાક તો કાઠી;	
કડકા ભારે સાદ, દરવાનાદિક દહાડી.	૬૦
વર્ષે વર્ષે સવાઇ, ઇન્નરદારિ વધારે;	
રઘયત રૂવે રગડાઇ, કો આગળ પોકારે.	૬૧

ચૌટે જણાવે તોર, દોડાવીને ઘોડા;	
રાતે આવે ચોર, ધર ધર પડે દરોડા.	૬૨
ચોરોના અસવાર, બાન પકડતા લૂંટે;	
દરવાજેથી બહાર, વહાર કરે નહિ પૂટે.	૬૩
દરવાજે દરવાન, રાંક જનોને રોકે;	
કોઈ ધરે નહિ કાન, રડે બિચારા પોકે.	૬૪
અન્યાયોના દામ, લેઈ દરાવે સાચા;	
ન્યાયીના લે જો નામ, તો તો લણે તમાચા.	૬૫
રાખ્ય તણાં સંતાન, રાય આપણને માને;	
દુશ્મન થઈ દીવાન, કેદ કરે રાખને.	૬૬
થોડો જોઈ અપરાધ, મંદિરિયાને મારે;	
બળવંતોનો બાધ, કરી શકે નહિ ક્યારે.	૬૭
વરતાવે નહિ ધર્મ, રધયિત જનનો રીતે;	
પોતે પણ સત્કર્મ, કદી કરે નહિ પ્રીતે.	૬૮
કળિયે કાઘો કેર, જેમ શશિને રાહ;	
માધવ કરીયે મહેર, જોઈ પોતાના બાહ.	૬૯
વૈશ્ય કરે વિપરીત, તોલ ન સાચાં તોળે;	
પરમારથની પ્રીત, મૂકી મગદળ ચોળે.	૭૦
બાર પાણનો માલ, વીશ પાણે વેચંતા;	
દોડદોડ દલાલ, કળલળ કૈક કરંતા.	૭૧
કહે ધર્મના સમ, ધર્મ ધસરડે ધૂળે;	
તોયે ત્યમનું ત્યમ, મરહી નાંખે મૂળે.	૭૨
હેતસ્વી થઈ હાણુ, કરીને લે જો અશિયે;	
વદે પરસ્પર વાણુ, પોતાની પારશિયે.	૭૩
દમડી માટે ગાળ, મુખથી માને દેતા;	
એક એકની આળ, જઈ દરબારે કહેતા.	૭૪
લેઈ આખ્યાની આશ, મનમાં ફરી ન રાખે;	

દામ તણા થઇ દાસ, મુખથી ભુંડું ભાખે.	૭૫
જતિ ગુરુ બ્રાહ્મણ દેવ, ગોસાંઘ વિધવાનાં ધન;	
સંધરવાની ટેવ, અંતે ઓળવ્યાનું મન.	૭૬
ચાર રામની ધર, થઇને કરતા કાળું;	
જિરવી કઇનાં જર, દેખાડે દેવાળું.	૭૭
મનમાં રાખે મેલ, મૂખ જણાયે મીઠા;	
ધૃતમાં ધાલી તેલ, દેતાં કઇને દીઠા.	૭૮
કહી ખતાવે કાંય, આપે વસ્તુ ખીજ;	
મગન થયે મનમાંય, તાળી આપે રીજ.	૭૯
વૈષ્ણવ થઇને વેપ, અખળાને આરાધે;	
કરે ધર્મનો દ્રેષ, શિવની નિંદા સાધે.	૮૦
અજ મૂકાવી ધન, હિંસકને ચવરાવે;	
માણસ લાયક અત્ર, શ્વાનોને ખવરાવે.	૮૧
જીવ દયા પ્રતિપાળ, થઇને કરે ઇન્દરા;	
કઇનો આણે કાળ, શ્રાવક થઇને સારા.	૮૨
પરધનથી પરતંત્ર, સમજે નહીં શિખામણ;	
જપે મૂંઠના મંત્ર, કઇને કરતા કામણ.	૮૩
વેદ વિનાના ધર્મ, વાંચી નિત્ય વખાણે,	
કૃષ્ણચંદ્રનાં કર્મ, જીવ સરીખાં જાણે.	૮૪
કળિ એમ કચ્ચરઘાણ, કરીને પીડે પ્રાણી;	
કૃષ્ણ કરો કલ્યાણ, ઊર આપણા જાણી.	૮૫
દંભી જનનો દાસ, થઇને શીશ નમાવે;	
વિકૃલતણે વિશ્વાસ, શત્રોને મન ભાવે.	૮૬
ઉત્તમતાં આચરણ, કનિષ્ઠ થઇને કરતાં;	
સજ્જન જનનું શરણ, ઓળખિ નવ આચરતાં.	૮૭
રાજ સેવાની રીત, જાણે નહિ પણ રાખે;	
મુખમાંહેથી નિત્ય, મંત્રો ચચ્ચો ભાખે.	૮૮

- પાપી પંડ પ્રણામ, બ્રાહ્મણને નવ કરતા;
દુઃખે જોડી દામ, દરબારોમાં ભરતા. ૯૬
- જત્રા જતાં સંગ, જળરા બેલ જોડાવે;
જ્યમ વળગ્યું હોય વંગ, ત્યમ ગાડી દોડાવે. ૯૭
- મલીન મેલું મન, સંતસંગતિ નવ સૂઝે;
કલ્પિત ગાય કિર્તન, જાત જાતને પૂજે. ૯૮
- ગો બ્રાહ્મણને દાસ, કરીને ધર્મે ધાવે;
સેવા બ્રાહ્મણ પાસ, કણખી થઈ કરાવે. ૯૯
- જાઝું હોય જો જર, તો તો તાણા તણાવે;
વળી ધરેણાં ધર, ચાનક કરી ચણાવે. ૧૦૦
- શુદ્ધ ધર્મની વાત, દૃઢથી ધાલી હેડે;
જમે જમાડે જાત, જણ્યાં જમાઈ તેડે. ૧૦૧
- કૌતુક સરખું કામ, કળિએ કીધું ભારી;
રક્ષા કરજો રામ, પ્રજા પોતાની ધારી. ૧૦૨
- કડિયા સુતાર મજુર, વચન પ્રમાણે ન ચાલે;
જોખમ કરે જરૂર, ધર કરતાં ધર ધાલે. ૧૦૩
- સોની દઇ વિશ્વાસ, કાલને વાયદે ફેંડું;
આપે આડે માસ, સોનાનું કરી સૂડું. ૧૦૪
- ઘોખી સાળવિ સઘ, ફાટાં વસ્તર સાંધે;
રોક મજુરી લઇ, પણ પોતાનું રાંધે. ૧૦૫
- વેદ થયા વાળંદ, શાસ્ત્ર-વાત સંતાણી;
સમયદ કરી સણંદ, પાય મંત્રીને પાણી. ૧૦૬
- બ્રાહ્મણ વિના અનંત, ગૃહસ્થ થઇને ભાખે;
શેરીયે શેરીયે સંત, ટેલ નાંખવી સ્ત્રીખે. ૧૦૭
- વૈરાગી ગોંસાઈ, શસ્ત્ર અંગપર ધરતા;
મારે માંહોમાંઈ, મમતા માની મરતા. ૧૦૮
- અંતરમાં અભિમાન, આનું દરિનું બહિને;

દ્વિજનું મોડે માન, બ્રાહ્મણ પાસે ભણીને.	૧૦૨
ઉલટી વરણ અદાર, વેરાગીને વેષે;	
ગામ ગામને બહાર બાવા થઇને બેસે.	૧૦૩
કરીને ચારે ધામ, પૂજા કરે પૂજારી;	
દેવતાણાં લેઇ દામ, નિકળી જાય લૈ નારી.	૧૦૪
દેઈ બ્રાહ્મણને ધન, ભારે વિદ્યા ભણતા;	
વળતા વ્યાસાસન, બેસે સિદ્ધ જ બણતા.	૧૦૫
તિલક છાપને માળ, ધરીને કરથી બેંચે;	
કણીક ચોખા દાળ, કંઠના લાવી વેચે.	૧૦૬
કરમાં લે નહિ દામ, મોટમ રાખે માઝા;	
લઈ પુસ્તકનું નામ, જર લે કંઠના ઝાઝા.	૧૦૭
માંડીને ધરબાર, લોટ માગતા વહાણે;	
લાવી લાકડાં ચાર, જમી આવે જ્યાં જાણે.	૧૦૮
વિકૃલજનો વેષ, હીંડે વિકળ વગોતા;	
મુંડાવીને કેશ, જરને હીંડે જોતા.	૧૦૯
ફકીર થઇને ફળ, ભાલાનું કર પકડે;	
પૈસા લે કરી બળ, રાંક જોતાને રગડે.	૧૧૦
ગો બ્રાહ્મણને ત્રાસ, વધતો દિનથી વાધે;	
રૂડી વસ્તુની આશ, સાલે સાતે સાધે.	૧૧૧
અમ્મુ વરસે અલ્પ, તે પણ નહીં મુખ માગ્યું;	
સત્ય રહ્યું છે સ્વલ્પ, તે પણ જાવા લાગ્યું.	૧૧૨
પૃથ્વી પણ ગળી જાય, ધન દાટ્યું કર નાવે;	
રગડે નિત્યે રાય, જયમ જે જનથી ફાવે.	૧૧૩
પિતા પુત્રમાં વેર, ભાઇ ભાઇને ભાંડે;	
જાત જાતમાં ઝેર, મુખ કો કાથી ન માંડે.	૧૧૪
સગાં સહોદર સાથ, બાંધે વેર વધારે;	
નર થઇ નારી હાથ, પુત્ર પિતાને મારે.	૧૧૫

પૂરણ પાપે તન, આ અવસરમાં આવે;	
લેઈ તાતનું ધન, અંતે બહુ અથડાવે.	૧૧૬
સ્નેહી સગાં સમસ્ત, કટ કાળજી કારે;	
દાવે દેખી વસ્ત, આપ આપમાં ચોરે.	૧૧૭
મુખ તંબોળે લાલ, પહેરે જામા નીચા;	
જુઠો જકડી માલ, સત્ય કરાવે વીમા.	૧૧૮
રાખીને વેવાર, બાળી નાખે નામું;	
માગે જો દેનાર, જીવે ન તેના સામું.	૧૧૯
કરનું આપ્યું રોક, નાણું તે પણ નાપે;	
સમજે કરવું શોક, વળી ઉલટું શાપે.	૧૨૦
પીતળના શણગાર, સુવરણ સરખા કરિને;	
વેચે મધ્ય બજાર, ધન લઈ જાય હરિને.	૧૨૧
દામે ડાકે દાઢ, મનુષ્ય મનુષ્યને મારે;	
ખોદી ધાલે ખાડ, અલંકાર ઉતારે.	૧૨૨
ગમે ગરોડા જ્વેશ, પોમલીયો કર જ્વેતી;	
નિર્માળ જનનો દોષ, કળ્યો ન જાયે કાથી.	૧૨૩
દુનિયા સઘળી ડાહી, પોતપોતાના મનથી;	
સંત રહ્યા સંતાઈ, ઝેર લરેલા જનથી.	૧૨૪
પતિવ્રતાની પેર, નારી જનની નાહી;	
મરદાઈ ગઈ મહેર, માનિનિઓ થઈ માહી.	૧૨૫
થયા વામણા વેપ, આહ લાચની સાહી;	
લાજ રહી નહિ લેશ, તરુણી ઉઠે તાહી.	૧૨૬
એક એકથી એક, આગળ પડે ઉગ્ગતી;	
અબળા મળી અનેક, પ્રૌઢ પરજિયા ગાતી.	૧૨૭
કૂટે કઈ કપાળ, મૂકી ઉર ઉઘાડાં;	
જણાય નહિ જંગળ, સંઘટ પેદાં ગાડાં.	૧૨૮
સાયં પ્રાતઃકાળ, મુખ વાળીને રડતી;	

લીંટ આંસુને લાળ, દેઘ જીવોને નડતી.	૧૨૯
સેજ સ્વારથ કાજ, પતિ પુત્રોને મારે;	
દિલમાં રાખે દાઝ, હડ પોતે નવ હારે.	૧૩૦
ખાય શેર બેચેક, તોય કહે નવ ભાવે;	
લડે તજીને ટેક, પોજો આર જગાવે.	૧૩૧
તેલ સરસિયું રાધ, ખાતી એકું ટાકું;	
શિક્ષાથી રીસાઈ, અબળા બોલે આકું.	૧૩૨
છાની લઈ જાય વસ્ત, મહીયરમાં મનમાતી;	
માંડે જુદ્ધ થઈ મસ્ત, પાછી ન ધરે પાની.	૧૩૩
કાંઈને સાટે કાંઈ, વસ્તુ ખતાવે ખીજ;	
ધરનાં જન ધરમાંય, ખરું કહેતાં રહે ખીજ.	૧૩૪
પીટયા કહીને ગાળ, શિશુને દેઘ પછાડે;	
પતિતણી પ્રતિપાળ, કરે નાહ પણ ત્રાડે,	૧૩૫
હાય હાય કહી આઘ વાન કરે વિસ્તારી;	
મૂકી નિજ મર્યાદ, નિર્લજ થઈ કુળનારી.	૧૩૬
વિવાહ મંગળ દિન, ભુંડું ગાતી ભામા;	
જન જનના જન, સાંભળવા રહે સામા.	૧૩૭
શેરીયે કરતી સોર શ્યામા શરમ ન આણે;	
દિવસ ચડે જ્યાં પહોરે, ધરમાં ધંટી તાણે.	૧૩૮
ધરમાં હોય જો દુઃખ, ગમતાં ન મળે ધરેણાં;	
મરડીને કહે મૂખ, પાપે તમને પરણાં.	૧૩૯
છડે ન વીણે ધોય, તરત ન દેતી તડકા;	
રસોયમાં પણ હોય, કોયલા કેરા કડકા.	૧૪૦
સાસુ જોઈને સુખ, વહુ કેરું મન ખીજે;	
વહુનું જોઈને દુઃખ સાસુનું મન રીજે.	૧૪૧
અપરમાત કે માત, સુતના ધરમાં આવી;	
જે કાંઈ આવે હાથ, તે તે જાયે સધાવી.	૧૪૨

દીકરીયો થઈ દૂત, ફેસલાવી લે માનું;	
શળી ન પામે સૂત, કરવા કાર્ય પિતાનું.	૧૪૩
કંથ પાસ બહુ કામ, ધરનાં નિત્ય કરાવે;	
ધરનો કરી ગુલામ, અહરનિશ અથડાવે.	૧૪૪
સાચી જુડી વાત, સુણી લડાઇ લડતી;	
સમ ખાઇ સાક્ષાત, રગડે રામા રડતી.	૧૪૫
વાંધા પાડી વિશેક, સવળે અવળું સમજે;	
એક એકથી એક, ટક્કર લેવી ન તજે.	૧૪૬
જંખા જાય ત્યાં જાન, પરનું થતું ન જાણે;	
કરી એકઠું ધાન, છાંડે શરમ ન આણે.	૧૪૭
કૃષ્ણ-કથામાં વાત એક એકથી કરતી;	
કરે આપતી ઘાત, કાન કથા નવ ધરતી.	૧૪૮
મનમાં જાણે ડહાઇ, વરણન નિજનું ભાવે;	
રૂંડું કહે રિસાઇ, જાય કથામાં નાવે.	૧૪૯
કેટલાં કડે વિખાણ કળિનાં જનનાં કહે;	
ભજન પડે ભંગાણ, વાણી વળતી વટે.	૧૫૦
સર્વ જનોને સાથ, નમસ્કાર છે મારો;	
જોડીને કહું હાથ. હું છું દાસ તમારો.	૧૫૧
કરશે કાઠ નહિ રોપ સૌથી હું બહુ પાપી;	
સૌના ગાવા દોષ, વાણી જ્યારે વ્યાપી.	૧૫૨
માટે શ્રી મહારાજ, મુજ સામું કાંઇ જોઇયે;	
અન્નાદિકને કાજ, ખોટી થવું તે ખોઇએ.	૧૫૩
નાથ દાસને નીત, આ અથડામણ ન ઘટે;	
પ્રભુ કરો તો પ્રીત, સાચી મનમાં પ્રગટે.	૧૫૪
કોને કહું કિરતાર, આતુર થયો અતિશે;	
શ્રીધર કીજે સાર, દિન મારા જ્યમ દિશે.	૧૫૫
નરતનુ કેરૂં વર, રહી ન જાય વિશ્વંસર;	

હરિજી રાખો હજીર, અથડાવો મા ઇશ્વર.	૧૫૬
દેવ ન જોધયે દોષ; દાસતણા મનધારી;	
રંક ઉપર શો રોષ, મહેર કરો મુરારી.	૧૫૭
અન્ય જનોની આશ, કરવી લાગે કરડી;	
જોધયે જગત નિવાસ, પ્રભુજી પાસું મરડી.	૧૫૮
પતિત પાવન નાથ, શરણાગતના વત્સલ,	
મેં માન્યું મન સાથ, બિરદ તમારાનું બળ.	૧૫૯
સત્ય સચ્ચિદાનંદ, વચન તમારું જાણી;	
આવ્યો ધરી આનંદ, શરણે સારંગપાણી.	૧૬૦
વિટંબણાની વાત, દૂર કરો દામોદર;	
જદુપતિ જાણો જાત, સંકટ કાપો સત્વર.	૧૬૧
પ્રભુજી રૂઠી પેર, ડગતું મન સ્થિર કરીએ;	
માધવ કરીએ મહેર, અરજી ઉરે ધરીએ.	૧૬૨
ગૌ આત્મણુ પ્રતિપાળ, આશરે રાખો અમને;	
કૃષ્ણરામ કંગાળ, ચરણ શરણ છે તમને.	૧૬૩

અત્માનંદ

દાળ: સગપણ હરિવરનું સાચું

રે શિર સાટે નટવરને વરીએ,	
રે પાછું તે પગલું નવ ભરીએ.	ધ્રુવ૦
રે અન્તરદષ્ટિ કરી ખોળ્યું,	
રે ડહાપણ ઝાઝું નવ ડોળ્યું,	
એ હરિ સાડે માથું ઘોળ્યું.	૧
રે સમજ્યા વિના નવ નીસરીએ,	
રે રણ મધ્યે જઈને નવ ડરીએ,	
ત્યાં મુખ પાણી રાખી ભરીએ.	૨
રે પ્રથમ ચડે શરે થઈને,	
રે ભાગે પાછો રણમાં જઈને,	
તે શું જીવે ભૂંડું મુખ લઈને.	૩
રે પહેલું જ મનમાં ત્રેવડીએ,	
રે હોડે હોડે જીદે નવ ચડીએ,	
રે જ્ને ચડીએ તો કટકા થઈ પડીએ.	૪
રે રંગ સહિત હરિને રડીએ,	
લાક વાગ્યે પાછા નવ લડીએ,	
અત્માનંદ કહે ત્યાં ભરી મરીએ.	૫

નિષ્કુળાનંદ

રાગ સારંગ—દીપચંદ તાલ

જનની જીવો રે ગોપીચંદની, પુત્રને પ્રેર્યો વૈરાગજ;	ધ્રુવ૦
ઉપદેશ આપ્યો એણી પેરે, લાગ્યો સંસારીડા આગજ.	
ધન્ય ધન્ય માતા ધ્રુવ તણી, કહ્યાં કહણુ વચનજ;	
રાજ સાજ સુખ પરદરી, વેગે ચાલીઆ વનજ.	૧
ઉડી ન શકે રે જાંડીઓ, બહુ બોલાવ્યો બાળંદજ;	
તેને રે દેખી ત્રાસ ઉપન્યો, લીધી ફકારી છાડ્યો ફંદજ.	૨
ભલો રે ત્યાગ ભરથરી તણો તજ સોળસો નારજ;	
મંદિર ઝરુખા મેલી કરી, આસન કાઢલાં બદારજ.	૩
એ વૈરાગ્યવંતને જાઉં વારણે, ખીજી ગયા રે અનેકજ;	
ભક્ષા રે ભૂંડા અવની ઉપરે, ગણુતાં નાવે છેકજ.	૪
ક્યાં ગયું કુળ રાવણુ તાણું, સગરસુત સાદ દગ્ગરજ;	
ન રહ્યું તે નાણું રાજ નંદનું, સર્વ સુપન વેવારજ.	૫
જીવપતિ ચાલી ગયા, રાજ મૂકી રાજનજ;	
દેવ દાનવ મુનિ માનવી, સર્વે જાણો સુપનજ.	૬
સમજ મૂકે તો સાઈં ઘણું, જરૂર મૂકાવશે જંમજ;	
નિષ્કુળાનંદ કહે નહિ મટે, સાચું કહું ખામ સંમજ.	૭

દયારામ

૧

પદ

શું જાણે વ્યાકર્ણી વસ્તુને, શું જાણે વ્યાકર્ણિ;
 મુખ પર્યંત ભયું ધૃત તદ્દપી, સ્વાદ ન જાણે વર્ણિ. વસ્તુ ૦ ૧
 સુંદર રીતે શાક વધાર્યું, ભોગ ન પામે ભરણી;
 અંતર માંહે અગ્નિ વસે પણ, આનંદ પામે ન અરણી. વસ્તુ ૦ ૨
 નિજ નાભિમાં કસ્તુરી પણ, દર્પ ન પામે દરણી;
 દયો કહે ધન ડાટયું ઘણું, વ્યયમ ધનવંત કલાવે નિર્ધણી. વસ્તુ ૦ ૩

૨

પદ—કાફી

ગર્ભવાસ રાખ્યો રે, કિરપા તને બહુ કરી;
 સદા સુખ આપ્યું રે, તેને કેમ ગયો વિસરી. ટેક.
 દશ પંદર સુધી પુરણ પાળ્યો, પરણ્યાયો બહુ પેર,
 તોયે એકે ઘડી દાશ્વર ન ગાયા, મનમાં આણી કાંઈ મેર;
 વિશે વલ્લો પૂરો રે, હૈયામાં ન લાગ્યો દરી. ગર્ભ ૦ ૧
 વરણાગીમાં વાંકો લીંટ છે, પચીસ થયાં પરમાણુ,
 છેલાઈમાં તું જાકી ફરે છે, અલંકાર ને અભિમાન;
 ત્રીશે મોલ્લો સ્નાને રે, ઘણા ઘણા નેહ ભરી. ગર્ભ ૦ ૨
 નાત જાતમાં નામજ કાઢ્યું, કુણુદ્ધી જાત કહેર,
 ધનને કાજે ધુતતો ફરે છે, જેમ દરાયું ઢોર;
 ચાળીશે તું ચાલી રે, છત માંહિ રહ્યો છરી. ગર્ભ ૦ ૩

ધરધંધામાં ઘેરો ફરે છે, ગાયા નહિ જગપાળ,
 પરાક્રમ તારાનો પાર ન આવે, પુટે બહુ થઇ જંગલ;
 પચાસે જઇ પોંહોંચ્યો રે, ઠેકાણે ન બેઠો હરી. ગર્ભ ૦ ૪
 દયા દાનને પુણ્ય ન લાવ્યો, જ્ઞાન ને ગરીબાઇ,
 અલંકારમાં તું ગયો અફળાતો, લોભ લાલચમાં લેવાઇ;
 સાડે બુદ્ધી નાહી રે, તારણ કંઇ ન આવ્યું તરી. ગર્ભ ૦ ૫
 સિતેર થયાં તારે શુદ્ધ ના રહી, ભાગ્યો પોતાનો ભાર,
 કુટુંબ કળીલો કોઇ નવ માને, તોયે ન મેલે અલંકાર;
 સુમારગ ન ચાલ્યો રે, ડગલું નવ મેલ્યું ડરી. ગર્ભ ૦ ૬
 એંસી થયાં ત્યારે આંખે ન સૂઝે, થરથર ધ્રુજે તારી કાય,
 કાયામાં કંપવાયુ પ્રગટ્યો, તો એ ભજન નાહ થાય;
 મુરખ નવ ચેત્યો રે, માયાએ તને લીધો ઘેરી. ગર્ભ ૦ ૭
 ધરડો થયો ત્યારે ગત જ ભાગી, ગાયા નહીં પરબ્રહ્મ,
 દાન પુણ્યનું નામ ન જાણ્યું, સમજ્યો નહીં કાંઈ મર્મ;
 માઈ માઈ કરતો રે, વર્ષ નેવું ગયાં વરી. ગર્ભ ૦ ૮
 કુકર્મના બહુ બંધન છુટવા, આપ્યો મનુષ્ય અવતાર,
 સોએ વર્ષે તારી અવધ જ આવી, ભયો ભુંડાઈનો ભાર;
 ભૂલ્યો બાધા ભવમાં રે; ફેગટનો ફેરો ફરી. ગર્ભ ૦ ૯
 ઇશ્વરને અંતર નવ ધાર્યા, જાણ્યા ન જુગદાધાર,
 અંત્ય સમે જ્યારે બાંધીને આણ્યો, પડ્યો કરશે પોકાર;
 દારુણ દુઃખ દેખી રે, રોશે બહુ નયણાં ભરી. ગર્ભ ૦ ૧૦
 સત્ય પુરુષે સિદ્ધિમાં જોયું, તાઈ પાનું પુસ્તક નિરંધાર,
 ખાતાંમાં ઘણી ખોટ જ દીડી, નાખો નર્ક મોઝાર;
 પાપી એ છે પુરો રે, પૂછા એને ખોટી ખરી. ગર્ભ ૦ ૧૧
 કાયર થયો ત્યારે કાલાવાલા, કરવા માંડ્યા અપાર,
 હરી હવે ભજન નવ ચુંકું, તાઈ એકવાર કાઢોને બહાર;
 દાસ દયારામના રે, હરી હાથ જાલે ફરી. ગર્ભ ૦ ૧૨

૩

૫૬—રાગ કેદારી

મહારું ઢલુકતું ઢોર ઢલુકે છે સહુ નગ્રમાં,
સીમ ખેતર ખળું કાંઈ ન ચૂકે;
ના જીવું જય ત્યાંહાં ના ખાવું ખાય તે,
રખડવું નિત્ય તેહેમાં ન ચૂકે. મહારૂં ૦ ટેક૦

વાળા લાવું ઘેર ને ઘેત્રું માંડું ગળ્યું,
લીલું નીરંછ પણુ તે ન સુંધે;
પહેલાં રાડાઓ ધાસ કહ્યું કુસકા,
માર ખાઇને પણુ તે જ હુંગે. મહારૂં ૦ ૧

હેડલો હોડેરડો મહોરો માન્યો નહીં,
થયું હરાડું હાવાં હું તો હાર્યો;
વસ મહારે નથી તદપી મહારૂં કહાવ્યું,
માટે રહું છું લયભીત ચિંતાનો માર્યો. મહારૂં ૦ ૨

હે ગુરુ આ ગોપાળ મેં અરખું એ આપને,
વશ્ચ કરી રાખો નિજ પાસે એ માંગૂં;
સાધુપણૂં શીખવી વૃંદાવન ચારજે,
કલેષ મહારા ટળે પાય લાગૂં. મહારૂં ૦ ૩

હે રૂપકેશ એ કલેશ મુજ મનતનતણા,
આપ ટાળો કરો શુદ્ધ સાચું;
સ્મરણુ સેવન બને અહરનિસ આપનું,
અચળ આનંદ માણુ એહ જાયું. મહારૂં ૦ ૪

મનમતી બગડતાં સર્વ કાંઈ બગડિયું,
ડરવું બહુ નાથજી દયા આણો;
જનદયાના પ્રિતમ શ્રીગોવરધનધરણુ,
કરુણાદષ્ટે જીઓ નિજનો જાણો. મહારૂં ૦ ૫

૪

રાગ ધીરાની કાફી

ભટકતાં ભવમાં રે, ગયા કાળ કોટી વહી;
 હઘ થઈ હાવાં રે, રાખો હરિ હાથ ગ્રહી. ૧૬૦
 આવ્યો શરણ ત્રિતાપનો દાધ્યો, શીતળ કીજો સ્યામ,
 કરગરી કહું છું કૃષ્ણ કૃપાનિધિ ! રાખો ચરણે સુખધામ;
 કરુણા કટાક્ષે રે, કિલ્મિષ કોષ દહી. ૧
 જો મારા કૃત સામું તમે જોશો, દરશે બરાબરી,
 રત્ન ગુંજ કચમ હોય સમતોલ, હું તો રંક ને તમે હરિ;
 માટે મન મોટું રે, કરો મુને રંક લહી. ૨
 આશાભર્યો આવ્યો અવિનાશી, સમર્થ લહી તમ પાસ,
 ધર્મધારિંધર તમ દારેથી, હું કચમ જાઉં નિરાશ;
 નીજનો કરી લ્યોરે, ના તો મુને કહેશો નહિ. ૩
 અર્જ સાંભળો અનાથ જનની, શ્રવણે શ્રીરણછોડ,
 એકવાર સનમુખ જુઓ શામળા, પ્હેંચે મારા મનના કોડ;
 હસીને બોલાવો રે, 'દયા તું મારો' કહી. ૪

મીઠો

મોરલીની અસર

(માલવ)

સાંભળ સહીયર વાતડી, નૌતમ આસો માસ;	
શરદ પુનમની રાતડી, ચંદ્ર ચઝો આકાશ.	૧
એવામાં હરિ આવીયા, ઘંદાવનને ચોક;	
મોરલીમાં વેદ વળડીઆ, તે સુણીઆ ત્રિલોક.	૨
અષ્ટકુળ પર્વત ડોલીઆ, ડોલીઆ નવ કુળ નાગ;	
મોર અપૈયા મોલીઆ, સાંભળતાં તે રાગ.	૩
જાતાં વળતાં થંભીઆં, નદીઓ કેરાં નીર;	
વછ ને બાળ વલંભીઆં, પીતાં પીતાં ખીર.	૪
ખગ મૃગ શ્રવણ ધરી રહ્યાં, તરણ ન વઢે ગાય;	
હારે હાર ઠરી રહ્યાં, મુખચારે મુખમાંય.	૫
પવન રહ્યો મુરઝાઇને, મુનિવર મુક્યાં ધ્યાન;	
વળી રહ્યાં વલભાઇને, વહેતાં ગગન વિમાન.	૬
વા નવ લે વન વેલડી, પ્રગટ થયાં ફૂળ ફૂલ;	
વેંધાઇ નિકળી વણુ બેલડી, અબળા સૌ ફૂળ શૂળ.	૭
મોહી મોરલીની તાનમાં, વ્યાકુલ થઇ ત્રિજનાર;	
એકે એક નિશાનમાં, હીંડે હારો હાર.	૮
નાકે ઓગનીઆ આણીયા, નેપુર પહેર્યાં લાથ;	
મોર શ્રવણમાં સમાણીઆ, કાંકણીઓ પગ સાથ.	૯
સેંથે કાળજી સારીયાં, નયને સારીયાં સિંદુર;	
સગાં કુટુંબ વીસારીયાં, સાગર સરિતાપુર.	૧૦
અવળાં આભરણ પહેરીયાં, અવળાં ઓઢ્યાં ચીર;	
અવળાં ઓઢ્યાં લહેરીયાં, ભૂલી શુદ્ધ શરીર.	૧૧

લોકસાહિત્ય

૧

ગેબી કા'નો

આ ઘટડામાં એવું દીકું જે સાચા ગુરૂને સમરે હોજી.	ટેક૦
નહિ વાંસલો નહિ વીંગણો નહિ કરવત નહિ ફૂલાડો;	
ઘટડામાં બેઠો ઘાટ ધડે છે ગેબી સૂતાર કા'નો.	૧
નહિ વણો ને નહિ તણો નહિ દેદ નહિ સાળ;	
ઘટડામાં બેઠો તાણ તાણે છે ગેબી દેદો કા'નો.	૨
નહિ ગજ ને નહિ કાતર નહિ સોય ને દોરો;	
ઘટડામાં બેઠો વેળ વેતરે ગેબી દરજી કા'નો.	૩
નહિ રમણ ને નહિ ધમણ નહિ લવારને કોદ;	
ઘટડામાં બેઠો લોદાં ડીપે છે ગેબી લવાર કા'નો.	૪
નહિ જલ્દ ને નહિ થલ્દ ને નહિ સરોવર પાળ;	
આ ઘટડામાં નીર ચલાવે ગેબી સાલ્યો કા'નો.	૫

૨

સોનલ ગરાસણી

- સોનલ રમતી રે ગઢાને ગોખે ને,
ગઢાને ગોખે ને;
રમતાં ઝલાણી સોનલ ગરાસણી. ૧
આડો આવ્યો રે સોનલ દાદાનો દેશ ને,
દાદાનો દેશ ને;
સોનલે જાણ્યું ને દાદો છોડશે. ૨
દાદે દીધાં રે સોનલ ઘોળુંડાં ધણુને,
ઘોળુંડાં ધણુને;
તોય ન છુટી સોનલ ગરાસણી. ૩
આડો આવ્યો રે સોનલ કાકાનો દેશ ને,
કાકાનો દેશ ને;
સોનલે જાણ્યું ને કાકો છોડશે. ૪
કાકે દીધાં રે સોનલ કાળુંડાં ખાકુ ને,
કાળુંડાં ખાકુ ને;
તોય ન છુટી સોનલ ગરાસણી. ૫
આડો આવ્યો રે સોનલ વીરાનો દેશ ને,
વીરાનો દેશ ને;
સોનલે જાણ્યું ને વીરો છોડશે. ૬
વીરે દીધાં રે સોનલ ધમળાં વછેરાં ને,
ધમળાં વછેરાં ને;
તોય ન છુટી સોનલ ગરાસણી. ૭
આડો આવ્યો રે સોનલ મામાનો દેશ ને,
મામાનો દેશ ને;
સોનલે જાણ્યું ને મામો છોડશે. ૮

મામે દીધાં રે, સોનલ વેલ્યું ને માશ જો,	
વેલ્યું ને માશ જો;	
તોય ન છુટી સોનલ ગરાસણી.	૯
આડો આવ્યો રે સોનલ સ્વામીનો દેશ જો,	
સ્વામીનો દેશ જો;	
સોનલે જાણ્યું જો સ્વામી છોડશે.	૧૦
સ્વામીએ દીધીરે, એના માથાકેરી મોળ્યું જો,	
માથા કેરી મોળ્યું જો;	
ધબકે છુટી સોનલ ગરાસણી.	૧૧

૩

બાળુડો જોગી

સોનલા વાટકડી ને રૂપલા કાંગસડી,	
બાળુડો જોગી એહો ના'વા રે	ભરથરી. ૧
હાથ પગ ચોળે એના ધરની અસતરી,	
વાંસાના મોર ચોળે માડી રે	ભરથરી. ૨
મોર ચોળાંતા એનું હૈયું ભરાણું જો,	
નેણલે આંસુડલાંની ધાર રે	ભરથરી. ૩
નહિ રે વાદલડી ને નહિ રે વીજલડી,	
ઝોર્યાંનાં નીર કચાંથી આવ્યાં રે	ભરથરી. ૪
આવી કાયા રે તારા બાપની હતી જો,	
એ રે કાયાનાં મરતુક થીયાં રે	ભરથરી. ૫
કો' તો માતાજી અમે દુવારકાં જાયેં જો,	
દુવારકાની છાપું લઇ આવું રે	ભરથરી. ૬
કો' તો માતાજી અમે હોંગળાજી જાયેં જો,	
હોંગળાજીના હુમરા લઇ આવું રે	ભરથરી. ૭
કો' તો માતાજી અમે કાશીએ જાયેં જો,	

કાશીની કાવડયું લઈ આવું રે	ભરથરી. ૮
કો'તો માતાજી અમે જોગીડા થાયેં જો,	
કો'તો લઈએ ભગવો ભેખ રે	ભરથરી. ૯
બાર વરસ બેટા રાજવડું કરો જો,	
તેરમે વરસે લેજો ભેખ રે	ભરથરી. ૧૦
બાર વરસ માતા કેણીએ ન જોયાં જો,	
આજ લેશું રે ભગવો ભેખ રે	ભરથરી. ૧૧
દેશ જાજો ને દીકરા પરદેશ જાજો જો,	
એક મ જાજો બેનીબાને દેશ રે	ભરથરી. ૧૨
દેશ જોયો ને માતા પરદેશ જોયા જો,	
એક ન જોયો બેનીબાનો દેશ રે	ભરથરી. ૧૩
આંબાની ડાળે ને સરોવરની પાળે જો,	
ઉતરી છે જોગીની જમાત રે	ભરથરી. ૧૪
નણુંદની દીકરી ને સોનલ બાઈ નામ જો,	
સોનલબાઈ પાણીડાંની હાર્ય રે	ભરથરી. ૧૫
કો'તો મામી તમારો વીરોજ દેખાડું જો,	
કો'તો દેખાડું બાળો જોગી રે	ભરથરી. ૧૬
સાચું બોલો તો સોનબાઈ સોનલે મઢાવું જો,	
જૂઠું બોલો તો જીલડી વાડું રે	ભરથરી. ૧૭
હાલો દેરાણીને હાલો જેઠાણી જો,	
જોગીડાની જમાત જોવા જાયેં રે	ભરથરી. ૧૮
થાળ ભરીને શગ મોતીડે લીધો જો,	
વીરને વધાવવાને જાય રે	ભરથરી. ૧૯
બેની જોવે ને બેની રસ રસ રાવે જો,	
મારો વીરોજ જોગી હુવો રે	ભરથરી. ૨૦
કો'તો વીરોજ મારા પાલખી મંગાવું જો,	
કો'તો અપાવું પાછાં રાજ રે	ભરથરી. ૨૧

પાલખી ન જોઈ બેનીઆ રાજ નવ જોઈજો,
કરમે લખ્યો છે ભગવો ભેખ રે

ભરથરી. ૨૨

૪

રાહુ ખેંગાર ને રાણકદેવી

હુહા

આંગણુ આંખો મોરિયો, શાખ પડી ધર ખહાર;
દેવે ઉપાધ દેવડી, નહિ જાતે કુંભાર.
સોરઠ સિંહલદ્વિપની, જાત તણી પરમાર;
ખેટી રાજ રોરની, પરણ્યો રા'ખેંગાર.
બાવન હજાર બાંધિયા, ઘોડા ગઢ ગિરનાર;
(કેમ) સહી શકે સોરઠ ધણી, ખોહણુ દળ ખેંગાર.
નથી ઘોડાંને ગુડિયાં, નથી ભાંગ્યા ભંડાર;
નથી માણી રાણકદેવને, કાં આળાંભા દે ખેંગાર.
નિઘણીયાં ને નકોરિયાં, ભણિયલ જાતે ભાટ;
ખોળી કાઢી રાણકદેવને, ખેંગારે પાડી વાટ.

સોરઠા

જેસિંહ દેવે જાન્ય, ધાર નગર ઢંઢોળિયો;
કપરો તે કે'વાય, ખેંગાર તું ખેંધો મ કર.
રાણકદેવી: કવણુ ખટકાવે કમાડ, મદુલી રાણકદેવની;
જાણશે રા'ખેંગાર, ત્રાટક કાન તોડશે.
મયણુદેવી: આંખો ગઢ ગિરનાર, મારો મેંદો લાડકો;
મારી રા'ખેંગાર, ઉતારવી રાણકદેવને.
રાણકદેવી: આ મારા ગઢ હેડ, કેણે તાંબુ તાણીયા;
સધરો મારો શેડ, ખીજ વતીઉ વાણીયા.
મયણુદેવી: વાણિયાના વેપાર, જાતે દા'ડે જાણશે,
મારથું રા'ખેંગાર, ઉતારથું રાણકદેવને.

દુહા

રાણકદેવી: સ્વામી ઉઠો સેન લઇ, ખડગ ધરી ખેંગાર;
છત્રપતિયે છાછયો, ગઢ જૂનો ગિરનાર.
ઝાંપો ભાંગ્યો ભેળ પડી, ઘેર્યો ગઢ ગિરનાર;
દુદો હમીર મારીયા, સોરઠનો શણગાર.

સોરઠા

તરવરિયા તોખાર, હૈયું ન ફાટયું હંસલા;
મરતાં રા'ખેંગાર, ગામતરાં ગુજરાતનાં.
રે સાખર શિંગાળ, એક દિ શિંગાળાં હતાં;
મરતાં રા'ખેંગાર, ભવમાં બીલાં થઇ રહ્યાં.

દુહા

ચંપા તું કાં મોરીયો, થડ મેલું અંગાર;
મોરે કળિયું માણુતો, માર્યો રા'ખેંગાર.

સોરઠા

ગરકે ગચ્છ મોર, ગોખ ગરવાને ચઢી;
કાપી કાળજ કોર, પિંજર દાઝ્યો પાણીયે.
ઉંચો ગઢ ગિરનાર, વાદળથી વાતું કરે;
મરતાં રા'ખેંગાર, રંડાપો રાણકદેવડી.
ગોઝારા ગિરનાર, વળામણ વેરીને થિયો;
મરતાં રા'ખેંગાર, ખરેડી ખાંગો કાં ન થયો ?
મ પડ મારા આધાર, ચોસલાં કોણ ચઢાવશે ?
ગયા ચઢાવણહાર, જીવતાં જાતર આવશે.
ઉતર્યાં ગઢ ગિરનાર, તનકું આવ્યું તળાટિયે;
વળતાં બીજ વાર, દામોકુડં નથી દેખવો.
મારૂં પાટણ દેશ, પાણી વિના પૂરા મરે;
સરવો સોરઠ દેશ, સાવજડાં સેજળ પિયે.

ખાળું પાટણ દેશ, જ્યાં પટોળાં નીપજે;
સરવો સોરઠ દેશ, લાખેણી મળે લોખંડી.

દુહા

વાયે ફરકે મુંઝડી, રયણ જખૂંકે દંત;
જીવે પટોળાંવાળીયો, લોખંડીવાળીનો કંત.

સોરઠા

વાયુ વાય સવાય, વાયે વેળુ પરજળે;
ઉભો ત્યાં સિધરાજ, સત જોવા સોરઠિયાણીનું.
માણેરા મ તું રોય, મ કર રાતી આંખડી;
કુળમાં લાગે ખોય, મરતાં મા ન સંભારીયે.
પાણીને પડતે, કો'તો કુવા ભરાવિયે;
માણેરા મરતે, શરીરમાં સરણું વહે.
વાર શહેર વઢવાણ, ભાગોળે ભોગાવો વહે;
ભોગવતો રા'ખેંગાર, ભોગવ ભોગાવા ધણી.
વાઢી તો વઢવાણ, વિસારતાં ન વિસરધ;
સોના સમા પરાણ, ભોગવ તધ ભોગવધ.
પાટું પડખાં માંલ, ખેંગારની ખાધલ નલિં;
મોજડિયાળી મ માર, માણ વેરી વિસલા.

દુહા

જે સાંચે સોરઠ ધજો, ધડિયો રા'ખેંગાર;
તે સાંચે ભાંગી પજો, જતો રહ્યો લુહાર.
પ્રથમજ પોળે પેશતાં, થયો ઠવકો ને ઠેસ;
રંડાપો રાણકદેવને, (કે) સ્ત્રી સોરઠદેશ.

૫

જેસલ તોરલ

જેસલ કરી લે વિચાર, માથે જમ કેરો માર,
સ્વપ્ના જેવો છે સંસાર, તોરલ કરે છે પોકાર;
આવોને જેસલરાય પ્રેમ થકી આપણ મળીએ,
પુરા સાધુ હોય ત્યાં જઈ લળીએ જી. ટેક૦
આ લવ આવીયો અવતાર, માથે સત ગુરૂ ધાર,
જાવું ધણીને દુવાર, ખેલડી ઉતારો લવપાર. આવો૦
ચાંદો સુરજ રહે છે આકાશ, નવલખ તારા એની પાસ,
પવન પાણીનો પરકાશ, સહુ લોક કરે એની આશ. આવો૦
ગુરૂગણનો નહિ પાર, ભક્તિ ખાંડા કેરી ધાર,
નુગરા શું જાણે સંસાર, એનો એજે ગયો અવતાર. આવો૦
છીપું સમુદરમાં થાય, વાકી ધનરે કમાય,
સ્વાતીના મેહુલા વરસાય, ત્યાં તો સાચાં મોતી થાય. આવો૦
મોતી એરણમાં એરાય, માથે ધણુ કેરો ધાય,
પુટે ૪૮કીઆં કે'વાય, સાચાંની તો ખજે ખખડે થાય. આવો૦
જીવગતિ ગુરૂ પાસ, જેવી કસ્તુરીની વાસ,
તોળી તેજનો અંબાર, સેવકોની લેવા આવે લાજ. આવો૦
નવલખ કાથળાઉં અંધાય, તે તો ગાંધીડા કે'વાય,
હીરા માણેક હાટે વેચાય, તેનાં મૂલ મોઘાં થાય. આવો૦
નિત્ય ઉડી નાવા જાય, કાચલો ઉજળો ન થાય,
ગણિકાનો ખેટો કોને ખાપ કહેવા જાય.

માવડાના મેઘ કણ ન વેડાય. આવો૦
દેખાદેખી કરવા જાય, એ તો અધુરીઆં કહેવાય,
હાથમાં દીવો લઇ કુવે પડવા જાય. આવો૦

.....

.....

.....

.....

ચાર જુગની વાણી તોરલ સતી ગાય આવો૦

દલપતરામ

૧

એ બામડીના ધણી

મનહર છંદ

પણિયેલ પતિને એ પતનીઓ હતી, તેમાં,
એક વય વૃદ્ધમાં ને બીજી વય બાળમાં;
વૃદ્ધ વયવાળી તો વૃદ્ધાઇ પતિની વખાણે,
ચુંટી કાઢે કાળા વાળ નેઘ ધોળા વાળમાં;
જીવતીએ નેઘ નેઘ ધોળા વાળ ચુંટી કાઢ્યા,
કયું માયું પતિનું જેવી જગા કપાળમાં;
એજ રીતે એક બીજા તણે ધર્મ ઉચ્છેદતાં,
ઉપજે કુતર્ક થાય નાસ્તિક તે કાળમાં.

૨

ભોળો ભાભો

મનહર છંદ

એક ભોળો ભાભો મોટા ખેતરમાં માળે ચઢી,
હરણને હાંકે અને પક્ષીને ઉડાડે છે;
જંગલી જનાવરોને બહુ ખીવરાવવાને,
થીર રહી પોતે એક થાળી લે બળવે છે;
એવે સમે ઊંટ આવી ખેતરમાં ખાવા લાગ્યો,
ભોળો ભાભો થાળી ઠોકી તેને ખીવરાવે છે;
ત્યારે બોલ્યો ઊંટ મારે માથે તો ત્રંબાળુ ગાજે,
હાલો થાળી ઠોકે તે લેખામાં કાણુ લાવે છે.

નર્મદાશંકર

૧

પ્રેમ શૌર્ય

રૌળા

પ્રેમ વનાં શૂં અહીં, તહીં શૂં પ્રેમવનાંનું;
પ્રેમ પ્રેમમય જગત, પ્રેમથી મુક્તી માનું.
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તેહ, પ્રેમથી થયાં કરે છે;
પ્રેમ જગતનું તેજ, એથિ સહુ ચળકી રહે છે.
ધૃતિ આકર્ષણ, મૂળ વેદાન્ત કહે છે;
હું કહું એ એ તત્વ, પ્રેમમાં નિત્ય રહે છે.
સાધુ સંત કવિ ભક્ત, જ્ઞાનિ તપ કરતો જોગી;
પ્રેમ શૌર્યથી થાય, ચિદાનંદ કેરો ભોગી.
ધર્મ અર્થને કામ, મોક્ષ એ મળતાં પ્રેમે;
મનવચકર્મે એહ, ખરો દાખવવો નેમે.

તુજ મુજ પ્રેમે જાય, થાય મ્હારં ને મ્હારં;
 પછી સાલ ને શૌર્ય, કહ્નં શત્રુને મારં.
 પ્રેમ થકી છે શૌર્ય, શૌર્યથી પ્રેમ મચે છે;
 સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ, પ્રેમશૌર્યે દીપે છે.
 પ્રેમ શૌર્ય ના હોત, જગતના તેજી મારત;
 સ્વાભાવિકને કેમ, પુષ્ટ ના કરવાં આરત ?

૨

હિંદુઓની પડતી

રેણા

બાળપણમાં લગ્ન, થાય જીયા છોડીનાં;
 જન્મ્યાં પહેલાં કાઠ, કરે સાટાં વીવાનાં.
 અલણ્યાં નર ને નાર, ચૌદ બારે ધર માંડે;
 લણ્યો હોય નર ધૂળ, કમાઈ શું ઉકાળે ?
 થાય છોકરાં સ્હેજ, કૃતાર્થી બંને માણે;
 માંઘકાંકલાં રેગિ, વહેંતિયાં કદમાં હોયે.
 મા જાણે પડિ પાર, બાકિ જો વંધ્યા રહેતે;
 કહેણી તો રહિ જત, ચારમાં નીચું જોતે.
 એ રીતે નરનાર, બાપ મા થઇને રહે તે;
 શેનાં નરને નાર, ઢીંગલા ઢીંગલી રે તે.
 ઘણે ઘેર નહિ સંપ, દિસે કહું નરનારીમાં;
 જોર જીલમનાં લગ્ન, પ્રીત કેવી રેહ તેમાં ?
 પ્રેમ પરસ્પર લેઈ, પરણતાં હોયે બંને;
 એકદિલીથી રહે, ટેકમાં સમજૂ થઇને.
 જોડાંમાં કો હોય, રેગિ ને ખોડભરેલું;
 વિવા ન થાયે ફેક, એમ રહે લગ્ન સજેલું.

જોડાંમાંનો મરદ, છિઃ એ બોલ વગોવું;
 મરે ન પરણે નાર, ભુંડે વેશે હું જોજાં.
 બાળલગ્નને બાળ, રૂપ જાયે માણસનાં;
 જાયે રે મરદાઇ, પ્રીત રહે નહિ જનમાં.
 બાળલગ્નની પ્રીત, પ્રીત એને શી કહેવી ?
 જનાવરોની રીત, જાતને ભેગી કરવી.
 એ રીતે તુકસાન, થાય છે બાળલગ્નથી;
 ભણે ન સ્ત્રીનો સાથ, છૂટવું ક્યમ દળદરથી ?
 ભણે પુરુષ નહિ જ્યાંલ, કેમ સ્ત્રી ભણતી દીસે;
 મૂર્ખ પુરુષ ના દેય, શીખવા સ્ત્રીને રીસે.
 ભણવે બગડે નાર, એમ કહે મૂર્ખ તે;
 મૂર્ખ બગડે કેમ, તેલનો ઉત્તર ના દે.
 ભણ્યા વિના ના થાય, નારિયો સુધડ ગાહી;
 મૂર્ખાને નર ચતુર, રહેજમાં જળતા વાહી.
 ભણેલિ હોએ માત, છોકરાં ગાથાં થાયે;
 સારિ સંગાતે રેલ, આડિ વાટે ના જાયે.
 ભણેલિ હોયે નાર, ઘણા ગ્રંથો તે વાંચે;
 હોરે મચ્છિત જ્ઞાન, વ્હાણ ધર તરતૂં રાખે.
 ભણી ગણી જે નાર, વહેમનો મૂકે છર તે;
 શુભાશુભમાં રીત, હોય નરસી તે વરજે.
 આજ કાલની નાર, ભણ્યા વીનાની જે તે;
 રાખી ગાંડો ભાવ, પુજે પાખંડીઓને.
 ભણ્યા વિનાની નાર, રહેજમાં જક્કડ ખાયે;
 ખોઇ ખેસતી ધન, બધી રીતે દુષ્ણિ થાયે.
 વિદ્યા તો છે આખ, પુરુષને કે કાં સ્ત્રીને;
 સમજે સારાસાર, કરે કામો તે રીતે.

ઉત્તેજન દે નાર, તો જ રહે નરની પ્રાદી;
 સુધરે નહિ સ્ત્રીગત, દેશ ના સુધરે કો દી.
 વાંસ દોરિની રીત, રીત શય લઇ જવાની,
 બજો જંગલી રીત, રીત ટાંગાટાળીની.
 દોડદોડની રીત, રીત ઓઓની ફૂડી;
 ડાધુવેસની રીત, રીત સૂતકની ભૂંડી.
 ધિક્ક સ્ત્રીયની રીત, રીત છાતી ફૂટયાની;
 ધિક્ક રાજઆ રીત, રીત મ્હેડૂં વાળ્યાની.
 ધિક્ક કાણુની રીત, રીત ખાણાં પાળ્યાની;
 ધિક્ક ચૂડીની રીત, રીત ખૂણા પાળ્યાની.
 કેટલીક છે રીત, શુભાશુભ કારજમાં જે;
 શરમ આણતી નહેસ, ઘણી દુઃખ દેતી છે તે.
 જ્ઞાતવરાની રીત, ખરેખર જુલમી કર છે;
 મરે બચારા રંક, કાડતાં નાણું કરજે.
 જનમૃત્યુનું એક, ખીજૂં દુખ નાણા કેરું;
 તેમાં વળી કર દેધ, કરજનો જિલવો મેરુ.
 વરધોડાના દાદ, દાદ સાજન મળવાના;
 નાચ રંગના દાદ, વૃથા આતસખાજના.
 ધુમટાની મરજદ, જનાનાની પણ તોએ;
 સ્ત્રી સહુ એમરજદ, ષટાણાં ગાતી હોએ.
 નહિં સ્ત્રીઓનું માન, લિન્દુના ઘરમાં ઝાઝૂં;
 મિત્ર ગણે છે કોક, ઘણા કહે મારો પાદ.
 (તેમ સ્ત્રી) ખાઈ ખવાડી સુએ, સહેજ ધર કામ કરે તે;
 લડે રડે ને પડે, ભુંડણો જેવી રહે તે.
 જુલમગાર બહુ રીત, પરસ્પર પશ્ચિયત લકમાં;
 અંથ વધી બહુ જાય, વાત કરતાં વીગતમાં.

૩

શૂરવીરનાં લક્ષણો

૫૬

પગલાં ભરવા માંડો રે, હવે નવ વાર લગાડો રે. ટેક.
 આજ ઉઠશું, કાલ ઉઠશું, લંબાવો નહિં દલાડા;
 વિચાર કરતાં વિધનો મોટાં, વચમાં આવે આડાં. પગલાં ૦ ૧
 કુટુંબમાયા ક્યમ છોડાયે, કુટુંબનું ક્યમ થાશે;
 એમ કસ્યો તે જનાની પૂરો, રણમાં શું પછી જશે. પગલાં ૦ ૨
 કુટુંબવાળો શર કરે નહિ, વિચાર એવો ઘેલો;
 શંખનાદ સાંભળતાં તરતજ, ઉડી સજશે વહેલો. પગલાં ૦ ૩
 વિચાર કરતાં ખાળો પડતાં, શત્રૂ છાપો મારે;
 બચાવ કરવો ગભરાતાં તે, પછી પડે થઇ ભારે. પગલાં ૦ ૪
 આગ લાગતે કુવો ખોદવો, પચ્છમખુધિયા થાવું;
 પાણી આવે પાળ બાંધવી, તેમાં તે શું શાવું? પગલાં ૦ ૫
 સજ કરીને સહુ જણ સાથે, રણમાં લડવા ચાલો;
 શત્રૂની સાંમે રહિ ઉભા, ધુરકાવીને ભાળો. પગલાં ૦ ૬
 ભણ્યો ગણ્યો તે વાર ન કરતો, કામ આટપી લેતો;
 સજ કરી નર્મદ કહે જતો, હોસે રણમાં તે તો. પગલાં ૦ ૭

મલખારી

૧

સુરતી લાલા રહેલાણી

લાવણી

છેલછખીલા ! મન મોજલા ! સુરતી લાલા રહેલાણી !
વાડી, ગાડી, લાડીમાં તેં, જાંદગી કાઢી ધુળધાણી. ટેકો
પ્રથમ વસ્તી કસમે રાંદેરે દશે હિંદુ મિતાહારી,
તાપિમાતને પુણ્યપ્રતાપે, સુખમાં વસતાં નરનારી.
ક્યાંથી આવ્યાં, ક્યારે વસ્યાં, વસ્તી એક કે જૂદાની ?
દાંતકથા એ કથવા એસું, વાત રહ્યો જશે મુદ્દાની.
વાત ખરી કે ખેલાં લોકે ઉઘમમાં આનંદ મોડો;
ધન્ય હિંદુ ઉદ્યોગ તને રે, ધન્ય તારો સંતોષ મોડો !
પણ એ સુખો સંસાર રહ્યો નહિ જાજા દિન રાંદેરતણો,
લાંબે પદ્મે વહાણો ચાલ્યાં, લોભ થતો ચાલ્યો ખમણો.
દેખી પરદેશી લલચાયા, વધ્યું દ્રવ્ય વસ્તી સાથે;
ધનની ખૂબ ખુમારી લાગી, લોભ લોહો સ્હાડ્યું માથે.

જુલ

ચહડ્યું લોહી અભિલાષાનું;
વધ્યું જ્ઞાન પરલાષાનું—
પરલાષા પરરોતલાતતણું,
પ્રસયું હે ખમિર પરગત તણું.

પચરંગ વસ્તી વધવા લાગી, સિંધીથી લઈ અરમાની;
વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૧

સુરત તરફ ફરી આંખ હવે, જ્યાં પહેલાં તો જંગલ વેરાન
સામે પાર બાઈ બાંધ્યું. ધક્કા, કુરજ, મ્હોટાં બ્હાણ.
વધે ઉઘમ ચોમેર; સેંકડો બ્હાણ ફરે દશ દરિયા દૂર,
લાખ અસરશી લાવે એકક, લાખી સફર કરીને પૂર.
કાણુ હતો ગજ આ ટાણે, તવારીખ કહેતાં ચૂકે,
પણુ એકક શ્રીમાન જ એવો, બે રાજ ગજવે મૂકે.
સોદાગર સંસ્થાન તું સુરત ! થું વેનિસ, થું ઇસ્તમબોલ ?
તારા આગળ જાય વટાવે, દોલત મલ્કિમાનું નહિ તોલ.
બિગડો નજર દેખી પરદેશી, બિગડો વળી તુજ લક્ષણથી,
મોલમેદન ઉત્તરથી ઉતર્યા, ચઢ્યા મરાઠા દક્ષિણથી

જુલ

બહુ લક્ષણ તારાં ખૂરાં;
હજી પાપ શાં હશે અધુરાં ?
ફળ સર્જિત ખાશે પૂરાં;
હજી ચાખોશ કંઈ કંઈ અસુરાં.

વાર થતાં પૂરી તુજ સરજત, શાસનની હદ લંબાણી;
વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૨

એ દિનથી પડતો પાસો તુજ, દેખીતી બહુ આબાદી,
ગયા ટેક વિવેક વસ્તીના, ગઈ આગલો નિષા સાદી.

મુસલમાની અમલનું શું કહું ? —દશ પાછળી બહુ ડોળાઇ,
 દશ વિશા નહિ અમલદારમાં, ઘાનત લશ્કરની બદલાઇ.
 બાર કાશના મંડપ બાંધે, નવાબ એસી મધ્યરાતે,
 ખાડા ખડખા કંઈ નડે નહિ, દશ ચોજન માપે હાથે.
 દુનિયા જેનો યુગ જનાનો, અનુલવ ખાવાપીવાનો,
 તે શું જાણે દુઃખ પ્રજનાં, કે લ્લાવો આ દુનિયાનો ?
 શિરે પ્હોરના છુટે ધડાકા, કોણ દિયે શોખ એવાને ?
 “આખા જગના આપજ રાજ,” તત્પર લહુવા કહેવાને.

જૂલ

ખરા માનની જ્યાં છે ખૂટ,
 ખોટાંપર પડે લૂંટાલૂટ;
 બળો કાળજી માથાકૂટ,
 મોજમજાની સહુને છૂટ.

કાયરતા કર્તવ્ય જ સહનું, આજસ મોટી મઠાંની;
 વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૦

૩

હુકા ચિલમને પાન સુપારી, શરાબના પ્યાલા ફરતા,
 રાત બધી એ વલિવટ ચાલે, દિવસે સાહેબ સૂઈ જતા.
 જોઈ રાજ્યકર્તાના રંગ એ, બિગડ્યા ઘણા અમલદારો,
 સોદાગરો શ્રીમાનો બિગડ્યા, બિગડ્યા શરૂ સરદારો.
 મોજમજા સાધન ખૂટે તો, લૂંટશટ કરતા જરૂરી,
 અમલદાર ને સિપાઈ લૂટે, પ્રજા રડે અંતે હારી.
 કંપી કર જોડીને એસે, નિરાશ થઈ રૈયત આખી,
 રજો રોટલા કોને માટે ? લૂટે દુષ્ટ પિંખી નાંખી ?
 કુર કુર કરતા ખાઓ મજેથી, ભર્યું ભોંયરે કે વાડી,
 ખૂટે ત્યારની વાત તે વારે, ભરશું પેટ ખાતર પાડી.

જૂલ

અમણાં ખાતર, નહિ કંઈ ફેર;
લૂંટફાટ નિત ઘેરેઘેર.
ચોર સિપાઈ જ કરતો કહેર;
ઘરના ચોરને પણ નહિ મ્હેર.

લૂંટ અંદરની, લૂંટ બહારની, કેમ ટકે દોલત છાની ?
વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૦ ૪

પહેલી બિગડી કેમ પારસી, નકલકાર સહુથી પહેલા,
નિશાબાજી ને જીરબાજીએ બન્યા છેક એ અલખેલા.
પછી હિંદુનો આવ્યો વારો, બ્રાહ્મણ ને કાયસ્થ વણીક,
શેઠ શાહુકારો બહુ બિગડ્યા, પ્રજા નહી બિગડી થોડીક.
સળો એમ પેઠો સંસારે, થોડા નર જે સ્વચ્છ રહ્યા,
માધપૂત તે થાકી આખર દેશવટે ત્યાંથી નિકળ્યા.
તજી ગયા ધરબાર સુજન સહુ, શી શોભા હવે નગરીની ?
દેવાલયમાં દીપક જાંખા, બજાર તંગી વકરીની.
સૂની, શેરીઓ, હાટ, હવેલી, ચાકી ચાટાં પચરંગી,
રાત પડે રંગીલા લાલા, જગે દારુડિયા ભંગી.

જૂલ

નફા ગયા, નુકસાન અપાર;
જ્યાં ત્યાં જીરીનાં જ બજાર;
આળસ ઈર્ષાને અવતાર,
રૈયત હિંડતી જુઓ આ વાર.

હોણા આંધળા હજી ન દેખે: દશા કશી પસ્તાવાની ?
વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૦ ૫

મોજમજા ને ખાણીપીણી, હડખું લાગ્યું રૈયતને,
ગળું પારકું નહિ પોતાનું જુએ જન્મ કે મૈયતને.

હર ખહાને દોલત ઉડાવે, ભેગો કરેલી વડવાની,
 મોટા નાના નાય નચાવે, સર અવસર વણુ ઊગણી.
 શાલ-દુશાલા દિલે લપેટી, પાન સોપારી ભરો મુખવાસ,
 બગી પાલખી બેસી પારખ “ધજન” કરવા નિકળે ખાસ.
 ઘેર ઘેર ભમતા થઈ ભાવિક “કૃપા કરોજી આજનો રાત;
 આપ પધાર્યો દેવ પધાર્યા, માનોશ હું મનથી સાક્ષાત.”
 નાય ને મુજરા, પુલના ગજરા, ઉડે પુવારા અત્તરના,
 દેશદેશથી આવે ગવૈયા, વરસ સાહથી સત્તરના.

જલ

ડક તખલા, સારંગ સિતાર,
 પેંડા બરણી, માઝમ માર;
 શરાખ શરખત, લે પોખાર;
 નાય રંગને જર જુગાર.

ઈંદ્રપુરી સમ આ સહુ મહિમા, સસ્તો નાયતી ઇંદ્રાણી;
 વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૬

નાચે કંચની થન થન થન થન, ગાતી મનહર મધુરા રાગ,
 સૂર તાલ નહિ ચેકે એક પણ, દીન ધર્મના ભજવે ભાગ.
 નાયરંગ, વાલ વાલ, શા શોભે ! પાક પારસીનાં મુક્તાદ;
 મુસલમાનની ઇંદ મુખારક. વાલ રે કંચની હૈદરાબાદ !
 જો કિલ્લા મેદાનમહિ અહિ, માણેકદારીનો શા દાદ !
 હોળો, દિવાળી, બજેવ, દશરા-વરસતણા દિન ત્રણસેં સાદ;
 શ્રાવણ શિર્ગોસાતમનો મહિમા સ્વર્ગ અદેખું છે દેખી;
 ગાનતાને ગુલતાન બનેલા સુરત ! તારી શી શેખી !
 દિવસ દિવસના જુદા રાગરંગ, ઢાંચ સોંગ નટ નાટકના,
 જાદૂગર ને જુઓ મદારી, નમ્ર નાય વર્ગો પાતકના.

બ્રહ્મ

નથી એક આવેશ વિકાર,
પણ સુરતે ભોગવ્યો એ વાર;
હજી એને જીવે ન કરાર;
પાપ દુઃખનો ભરવો ભાર.

ભાર થશે પશુચારી શિરપર, પાપ તણાં ઉકળે પાણી:
વાડી, ગાડી, લાડીમાંં ૭

ખ્યાલ અખાડા રોજ રાતના, કલગી તોરા ને કુસ્તી;
ઘોડદોડ ને દડીમારની સમી સાંઝ ચાલે મસ્તી.
ગોરી ગરબા ગાય શેરીએ, ભાગળ આગળ થાય ભવાઇ;
રામજણીએ ગાય મરસિયા, સુલતાં આવે આંખ ભરાઇ.
હિંદુ જય ઇસલામી ઘેરે, મુસલમાન હિંદુને ત્યાં;
પારસો તક એકે નવ ચૂકે, આજે ત્યાં કાલે અહિંયાં.
પાનાં પાસા વાળુ પછી જો, શી રૂપાની રેલ છૂટે ?
શાહ ચોર સાવધ રહ્યો કેવો છાકટ મૂરખને લૂટે ?
જન્મ મરણ ને લગ્ન ટાંકણે, યોગ તીર્થ તો દૂર રહ્યાં,
ઉપવૈતદીક્ષા, શ્રાદ્ધ, અધરણી, સુનંત તે નવજોત કહ્યાં.

બ્રહ્મ

ક્યાં તહેવારનો આવે અંત,
સુખ ભોગવવાની જ્યાં ખંત ?
ભૂલા પડે સાધુ ને સંત,
મોજમજા જ્યાં રહે અનંત.

અનંત ગળ તારી છે સુરત ! મોત સળ ભોગવવાની:
વાડી, ગાડી, લાડીમાંં ૮

વગર આવકે ક્યાં તક ચાલે આ રોજિંદી દિવાળી ?
કમાઇ માટે વખત મળે નહિ, મ્હેનત કોણ કરે દાણી ?

અગ્રેસર વસ્તીના એમજ સર્વ થયા ખીસે ખાલી,
 વિષનો પ્યાલો પીધો કાઠયે, કાઠયે પાત્ર ઊંધી ઘાલી.
 લખ લાગ્યો નહિ જય નહારો, મિલકત ખોતાં આપીકી,
 ફારે પાને કરજ કઢાવે, સત્વર સહો કરતાં શીખી.
 ગુજરાતીનું નામ મળે નહિ, કરે ફારસીમાં લવરી,
 મુનશી, મોલવી, અટક લખાવે, ફિસિયારીમાં જય મરી.
 મળ્યો આવે કો ભોળો ખિચારો, બહારગામનો નાણુંવટી,
 મિયાં પડાવી નવું ખાતું ને નવી ચલાવે ચટાપટી!

જલ

વાહ રે સુરતની ચટાપટી!
 નહિ લટપટ ખટપટ એ ઘટ્ટી;
 નાણુંવટ આખી નકટ્ટી,
 પણ નહિ નાનખતાઇ લટ્ટી.

નાનખતાઇ વાળાં વગડાવે, કરે જલસા વળી મુલતાની;
 વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૦ ૯

લજ લવસનું જોર રહે તે બીખ માર્ગો પાડે પૂરે;
 લાલ હોડને પ્લોળી છાતી, સરફરાજ સુરતી શરે.
 કાઠ જાદુ કૌતુકે તણાયે, કાઠ કિમિયામાં જય ચસી,
 ગયલી દોલત પાછો લાવવા વધૂ કરજમાં પડે ફસી.
 કાઠ શોખે વર્ગો વીર મૂકતાં, માર્ગો સહુ આવ્યો મળે—
 ધન તો શું પણ ગયલું જોખન!—વૃદ્ધ વહેમ એ કેમ ટળે?
 જુદા જુદા એ સ્વાંગ સુરતમાં થતા હતા કહું વારંવાર,
 ઘરખૂણે, કાં નદીકિનારે, સ્મશાનમાં ને હાટ ખજાર.
 જૂત તથા ડાકણના વહેમ ત્યાં હત્યાની શી પૂછો વાત?
 હારેલા એકલપેટાથી નિર્દોષેની થાયજ ધાત.

જૂલ

પશુ બાળકનાં કાપે શીર;
જખમી કરે સ્ત્રી પુરુષ શરીર;
કાઢે ચામડી નખ ને રુધિર,
ક્રિયા કાંઈ કરવા ગંભીર !

ઘાતક એવી ક્રિયા થકી, શહ ! ગદ્ય દોલત શું મળવાની ?
વાડી, ગાડી, લાડીમાં. ૧૦

લાખે લેખાં જે લખતા તે મૂંઢી રાખના છે મ્હોતાજ;
ભીખ માગતાં એ લવે થાંકે, શું કરવું સૂઝે નહિ આજ.
ગામ ગિરાસો ગયાં તણાઈ, બાગ બંગલા સહુ તારાજ;
રૂપિયાના પૈસા મૂલે પણ કોણ લોયે થાતાં હરૂરાજ ?
પછી મરકાતી આવી વારી, મોજમજાનું એ પરિણામ;
બહોલાં બાવરાં, બહેમે વંદ્યાં, લોકો નાસે ગામેગામ.
ભોગ મળ્યા તારા શા સુરત ? મરકી પાછળ દુષ્ટ દુકાળ,
કાળા મ્હોંનો કયાંથી આવ્યો ?—સ્થેર સકળની કાઢે ખાલ.
બાકીસાકી રહી સરજત તે, આગ રેલ વાળે મ્હોકાણ;
શેરો શેરો શું ઘર ઘર જોને, ફના ફાતિયાના સામાન.

જૂલ

સૂતી શેરી ને સૂતાં હાટ;
સૂતાં મ્હેલ મંદિર ને ઘાટ;
નગર ખાલો ખંડિયર ને કાટ;
પાપ દુઃખનો પડે ઉકળાટ.

કળીકાળતી પાપપ્રસાદી, સુરત ! તને છે સ્હેવાની;
વાડી, ગાડી, લાડીમાં. ૧૧

મોટાં મોટાં વલખાં મારે, આંટ નહી પૈતી હાટે,
નવાખ પેટે દોલ વગાડે બે દુકડા રોટી માટે;

બક્ષી બિલા હાથ પસારી, “ખુદા વાસતે હો બક્ષીશ;”
 નિરાશ બેગમ ભૂખ દુઃખથી, સૂતાં ભડકી પાડે ચીસ.
 રાજપતિ અરજી લઈ જાયે, પરદેશી વેપારી પાસ,
 “ઈગરજ બહાદુર નામ સુનાતુમ, મગનેકું આએ હમ ખાસ.”
 એમ રડે રાગના પુત્રો, કોણ સુણે એની શ્રિયાદ ?
 ટપલી મારી નાંખે દુકડો, દયાવાન કો નર એકાદ.
 હાથ પારકે શરમ આખર, રાખ પ્રભુ ! સુરતની લાજ;
 આંખ વિંચી એ મરવા સૂતું, ઉગ્ગરાથી થઈ તારાજ.

કૂલ

સુરત જાગતું કે સતું ?
 મુવું પડ્યું કે છે જીવતું ?
 હશે, હતું તે તો તું હતું;
 બની શકે તો થા ફરો જતું.

સતું થા તું ભલે જતું થવા, પણ સ્થિતિ તારી પસ્તાવાની;
 વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૧૨

કહો પડતીના પાર હવે શા ? લખતાં લેખકકર ધૂળે;
 નફટ નફકરા સુરતી લાલા ! નહિ તુજને રસ્તો સૂઝે.
 ક્યારે સુધરે સુરતી લાલા ! હિંદુ પારસી, મહમદિયાન ?
 છોડ ખોટી મોટાઇ મૂરખ ! એ મોટાઇએ વાળ્યો ઘાણ.
 હશે બાપદાદા તુજ મોટા, તેમાં શું તુજ દિન ઉઘડે ?
 ઝેર શકવા પાઈ મળે નહિ, ન્ને મોટપ ગિરવી મૂકે.
 છોડ નકલ, બેઅકલ બાયલા ! પગ પેખી પાથરણું તાણ,
 મિયાં પશ્ચા પણ ટંગડી ઝિંચી, એ કૂહાણી કરી પિછાન.
 છોડ અદેખાઈ અંટસ ઝાઝી, કળ્યા લડવા દરબારે;
 અંટસનું છે ઝેર ખુરં રે, કળિયા કેરો કર ભારે.

જૂલ

કર કાળું મ્હેં કલેશતણું,
મોજ મઝા ને દ્વેષતણું.
તજ સ્વાર્થસુખ થોડું ઘણું,
કર મ્હેર મધ્યખિન્દુ દેશતણું!

ધર્મ ગમે તે હોય—પારસી, હિંદુ કે મૂસલમાની;
વાડી, ગાડી, લાડીમાં ૧૩

સુધર હજીએ લાગ મળે તો, સૈકો એક વલ્લો ખાસો;
દુરાચાર ને આપમતલખે, સદા પજો ગિંધો પાસો.
સુધર હવે ઝટ સુરતી લાલા! દેશ દાઝ ધર હૈડામાં;
નથી સાર જાદૂ કિમિયામાં, માલ ન વ્હેમી વૈદામાં.
સુધર, સુધર તું પડે પહેલો, પછી સુધારો કર ઝાઝો;
શોધ કમાણી સત્ય મારગે, શ્હેરી ઉઘમ કર તાળે.
જળમાર્ગે ને જમીનમાર્ગે, ફરી સજીવ ધંધો કર તું;
તાપિમાતનાં હાડ સુધારી, લોહી નવું કરો દે પ્રરતું.
નાનાં નાનાં ખંદર રસ્તા, સસ્તાં સાધન આવકનાં;
જવકના મારગ કર ખુલ્લા, લાલ લઘ લે શુભ તકના.

જૂલ

પણ સહુથી મોટી જે ગરજ,
સુરતી! સમજ તુજ પહેલી પ્રરજ;
જૂનું શ્હેર, ને માથે કરજ;
જૂનું પાપ તે મૂવો મરજ.

મૂળ મરજનાં કાપ, શોધ રોત જૂનું પાપ એ ધોવાની,—
વાડી, ગાડી, લાડીમાં. તેં જીંદગી કીધી ધુળધાણી. ૧૪

(સંસાંગિક)

કેશવરામ

૧

અવગણના કરશે માં !

ભૈરવી

દીનનાથ દયાળ નટવર, લાથ મારે મૂકશે માં.
લાથ મારે મૂકશે માં; લાથ મારે મૂકશે માં; દીનનાથ૦
આ મહાભવસાગરે, ભગવાન હું ભૂલો પડ્યો છું;
ચૈદ્ર લોકનિવાસ ચપલા-કાન્ત, આ તક ચૂકશે માં; દીનનાથ૦
આથ ઈશ્વર આપનો, સાધનવિષે સમજું નહિ હું;
પ્રાણપાલક પોત જોઈ, શંખ આખર ફૂંકશે માં; દીનનાથ૦
માત તાત સગાં સહોદર, જે કહું તે આપ મારે;
હે કૃપામૃતના સરોવર, દાસમારૂં મૂકશે માં; દીનનાથ૦
શરણ કેશવલાલનું છે, ચરણ હે હરિરામ તારું;
અખિલનાયક આ સમય, ખોટે મશે પણ ખૂટશે માં; દીનનાથ૦

૨

કરુણામૃતની યાચના

દેશ

હઠ લઇ ખેડા છો હરિરાય હવે હદ થાય છે રે;
 જગદીશ્વરજી જન્મ જડેલો નિષ્ફલ જાય છે રે. ૮૬૦

શો અપરાધ થયો છે સ્વામી, પૂછું છું પ્રભુએ શિર નામી,
 અંતરયામી, અતિ અંતર ઉભરાય છે રે. — ૮૬૦

છે ભગવાન મને ભય ભારે, આપ વિના નહિ કાઈ ઉગારે,
 આ સંસારે, અધવચ્ચ બહાણુ તણાય છે રે. — ૮૬૦

ધણા ધણાની વારે ધાયા, સેવકને ટાણે સંતાયા,
 માધવ ન કરો માયા, નયન ભરાય છે રે. — ૮૬૦

કેશવ હરિબલુ કહણુ ન થાશો, નિર્દય થઇને દૂર ન જાશો;
 પ્રિય કરુણા-મૃત પાશો, જીવન જાય છે રે. — ૮૬૦

૩

તણાતી દેહ હોડી

ધીરાના પદનો લાળ

શામળીઆ શઢ તુટી રે, હોડી હવે હાલે નહિ;
 આ ભવસાગર કેરા રે, ઝપાટા ઝાલે નહિ. શામળીઆ૦

ભવસાગરના ભર દરિઆમાં, હાલક લોલક થાય,
 નીરમ ન મળે નાથ વધારે, પવને પાછી જાય;
 ઝામણુ ક્યાંથી દષ્ટએ રે, કુવા થંભ ક્યાં છે અહીં? શામળીઆ૦

ભાર ભર્યો છે નાથ વધારે, પાણી પેસે માંદ્ય,
 હાય હલેસાં કામ ન લાગે, અન્ય ઉપાય ન કાંય;
 હોકાની હુશિયારી રે, હરિ હરિ જાતી રહી! શામળીઆ૦

નાવિક મૂર્ખ નમાલો માધવ, અધિક કરાવે કાશ
 સદાયકારક સખા હતો તે, પણ પામ્યો છે નાશ;
 મારી કર્મકલાણી રે, હરિ નહિ જન્ય કહી. શામળીઆં
 આ ઘનઘોર ઘટા ચડી આવી, તેમાં છે તોફાન
 ઉપર આલ તળે છે પાણી, ભૂલ્યો ભૂધર ભાન;
 દામોદર કુણું છું રે, સંકટ સર્વ સહી. શામળીઆં
 વીજળીઓના થાય કડાકા, અતિ અંધારી રાત,
 સુકાન કામ કરે નહિ કાંઈ, હરિ હવે જાલો લાથ;
 વાર કર્યે શું વળશે રે, અધવચ આમ અહીં. શામળીઆં
 શરણાગત—પાલક છો ત્યારે, ચિંતા શાને હોય ?
 જગજીવન જાણું છું સઘળું, ધિરજ ન રહે તોય;
 કેશવ ક્યાં સંતાણા રે, અવસર જન્ય વહી. શામળીઆં

૪

મેમાન

કાફી

અમે તો આજ તમારા, એ દિનના મેમાન.
 સફલ કરે આ સદજ સમાગમ, સુખનું એજ નિદાન. ટેક.
 આવ્યા જેમ જશું તે રીતે, સર્વે એક સમાન;
 પાછા કોઈ દિને નહિ મળીએ, ક્યાં કરશે સન્માન ? અમે
 સાચવજો સંબંધ પરસ્પર, ધર્મે રાખી ધ્યાન;
 સંપી સદ્ગુણ લેજો દેજો, દૂર કરી અભિમાન. અમે
 લેશ નથી અમને અંતરમાં, માન અને અપમાન;
 હોય કશી કડવાશ અમારી, તો પ્રિય કરજો પાન. અમે
 કેશવ હરિએ કંઈણા કીધી, ન ભમો ભૂલી ભાન;
 તત્ત્વે તાન રહે છે તેને, થાય ન જરીએ જન અમે

નરસિંહરાવ

સ્તુતિ

૫૬

સુન્દર શિવ મંગલગુણ ગાઉં ઇશ્વરા,
વિભુવર ભવભયહારક નમું મહેશ્વરા. સુન્દર૦
મધુર કુસુમ વિશે રમે ગન્ધ સુન્દરા,
કૌમુદી મુદપ્રદા, ઉપા મનોહરા,
મૃદુલકણ્ઠ કોકિલરવ શ્રવણસુખકરા;—

સહુમાં વસતી હસતી પ્રતિફલિતા—શી લલિતા—સુન્દતા
તુજ જગદ્ધરા. સુન્દર૦ ૧

વિપ્રલમ્ભો વિપયમોહની મધુરવરા
દિવ્યધામપન્થ જતાં આવી વિષધરા,
વિપથ દોરવા મથે, અહો દયાકરા!

ક્ષણ તે હૃદયે બળ દે કર ધરો આ—પરિહરવા—મધુરરવા—
મોહનીસુરા. સુન્દર૦ ૨

વિમલ સાધુ હૃદય વિશે વિપદજલધરા
 વ્યાપો દમે સત્યદષ્ટિ ધનતિમિરકરા,
 તે સમે વિશુદ્ધ પ્રેરો જ્ઞાનરવિકરા,
 કરુણા ધરોને કરોને હરો તમને—સદયમને—મનગગને
 શાન્તિ દે સ્થિરા. સુન્દર૦ ૩
 (હૃદયવીણા)

૨

ભોરધાટ

તોટક

બહુ વેળા દોહું ગિરિમંડળ આ,
 સહુ વેળા દોહાં રૂપ મહેં જીજ્ઞાસાં;
 કદો રમ્ય હસ્યા, કદો ધોર બન્યા,
 કદો શાન્ત સૂતા, કદો ક્ષુબ્ધ ઘણા. ૧
 અવલમ્બ વિના રહું છે લટકી,—
 લઈ શું લઇયે કરથી અડકી!—
 ગિરિશૃંગનો મધ્ય ખોણે ઉપરે
 કંઈ અહભુત ઈન્દ્રધનુષ્ય તરે! ૨
 અતિ ભવ્ય મહીધર એ ધનુને
 શું રમાડો રહે ઉરની ઉપરે!
 અહિં ભવ્ય વિશે રમણીય શમે;
 રચના નિરખી મન તો વિરમે. ૩
 બનધુમ્મસમાંલિં લપાઈ કદી
 ગિરિચૂથ હૂંએ ઊંડો મૌનનદી;
 ઝરણાં તણો અંગ વિભૂતિ ધરે,
 ગિરિરાજ તપસ્વોસમા શું દરે! ૪

કદો મેઘજળે ઊંડું સ્નાન કરે,
 ગિરિવૃન્દ અલૌકિક ધ્યાન ધરે,
 શિખરેા બિચ મેઘસમૂહ તરે,
 હૃદયે પછો ભાવ નદી ઊભરે. ૫
 તૃણભૂમિ અનેક લોલા વરણી—
 હસતી નિરખી હસતો તરણિ;
 પશુવૃન્દનો તે કંઈ માળ ધરે
 ભરો જે વિવિધા વરણોથો ખરે. ૬
 કદો શુશ્ક સૂનાં શિખરેા ઉપરે
 રવિરાજ સુવર્ણનો વૃષ્ટિ કરે;
 ગિરિમંડળ કાન્તિ અવર્ણ્ય ધરે,
 રમણીયપણું વિરહું ઊભરે. ૭
 કંઈ રૂપ દોહાં બહુ એહ પરે
 ન દોહાં તદપિ બહુ અન્ય અરે!
 નિરખું પણ એ કંઈ ભાવળળે,
 વિણ બિમ્બ મને પ્રતિબિમ્બ પડે. ૮
 જનસૃષ્ટિ સુવે ધનનિદ્ર બની,
 ગિરિરાજ! તહમે સધળી રજની
 રહો જાગૃત ચાંદનો માંહિં વસો,
 નભતારાકયું કરો વાત હસો. ૯
 સહુ પહેલો ઊઠે હસતી શો ઉપા!
 રવિરાજનો લાડકવાયો સ્વસા;
 મૃદુ રંગ ગુલાબો વડે ચોતરે,
 ગિરિરાજ તણાં મુખ પ્રેમભરે. ૧૦
 પછો વહ્નિ ભર્યો રવિગોળ કૂદે,
 ઊંડો જ્યોતિનદી પ્રસરે જ બધે;
 ગિરિરાજ! તહમે કંઈ ભાવભર્યો

નિરખો સહુ એ વિરલી રચના. ૧૧

કદો ગાઢ ભયંકર ગર્જનથી
ગગડે ધન, વિધુતતર્જનથી
ચમકાવો જ વાંકોચૂંકી લીટિયે,
તિમિરે નલ શ્યામળું વીંટો લિયે; ૧૨

અતિભવ્ય ભયંકર ખેલ વિશે
ગિરિરાજ! તહમે રમતા જ રસે.—
અતિઅદ્ભુત હેવો અનેક છળિ
હૃદયે મુજ ભાવવડે જ લખી. ૧૩

ગુજવાં રૂપ આમ બધાં વિલસે;
તદપિ સહુમાં કંઈ એક વસે
ઊંડું સત્ત્વ અગમ્ય સુભવ્ય ખરે,
જૂથો જે સહુ રૂપ જ એક કરે. ૧૪

(હૃદયવીણા)

જમશેદજી રૂસ્તમજી ઉમરીગર

જેસલ અને તોળલનો સંવાદ

શાર્દૂલવિદીડિત

- જે૦ જો જો, તોળલ, જો અહીં અધધ આ તોફાન કેવું ચડયું !
કાંઠો આ કયમ ઝાઝ પહેંચી શકશે, ઓ ઓ પડયું ગાળકું !
વાયું શો સુસવાટ સખત કરતો, મોજા ઉછાળી અરે !
આશા વ્યર્થ જ જીવવા, પ્રિય, હવે ડૂબ્યાં જ આંહીં ખરે ! ૧
- તો૦ જોદ્દા જેસલ, વાત એ તુજ ખરી, તોફાન છે સાગરે,
જાણે એ તુજ તોરને ભજવતો, — છો જે ગમ્યું તે કરે !
ચિંતા શી તુજને કહે ? મરણુ તો માંડે જ દીસે અહીં,
ડૂબે વહાણુ અહીં યદી સમય આ, મારી જ આશા નહીં. ૨
- જે૦ હા સાચું, પણ આજ તો મુજ મને શંકા રહે છે અતિ,
ડૂબ્યો તો મુજ મર્ણુની ક્ષણ પછી હાં રે દશા શી થતી ?
ઓરે આ કડકાટ સાથ સખજો જો ડોળ તૂટી પડ્યો !
ધૂ ધૂ ધૂધવતો અહા જલધિ આ ઉન્મત્ત છે વીર્યો ! ૩
- તો૦ લૂટારા સરદાર, રે ડર નહીં, સે નાથનું નામ તું,
વ્હાલાનું ખસ રહેજ સ્મર્ણુ કરતાં પ્રાણી અભે પામતું !
આપી ના શકતાં ક્ષમા જન કદી જે જે ગુન્હાઓ તણી
તે થે જો ખની દીન જાય શરણે, આપે દયાગ્રુ ધણી ! ૪
- જે૦ ખોલી શું પ્રભુ સ્મર્ણુ ? કયા પ્રભુ તણું ? રે ખોલ મા એ વિશે !
એથી તો ભય ઉપજે વધુ મને — ઓ ! આ વળી શું દિસે !
મોજા જો નગપ્રાય આ ઉછળતા, જાણે પ્રલે શું થશે !
હોડી નિશ્ચય આ વહે પલક જે ડૂબી જ તેમાં જશે ! ૫

તો૦ રે પેલો કર યાદ તું સમય જે ઘોડારમાંહીં બન્યો,
કેવો લોહખીલો કર્યો સહન તેં પ્હાનીમહીં જે બણ્યો;
ઊંકારો પણ ના કર્યો વખત તે, સાંખી ગયો પીડ તે,
તો શું આમ ડરે અહીં સહનમાં, બહાદૂર આવો છતે? ૬

જે૦ રે તોળાં, નવ વાતનો સમય આ, પાપે ભરાણો ધડો,
જો પેલો જમદૂત ભીપણુ કને આવી થયો છે ખડો!
બાકી ના ધડિ એક રે અરધ ના! શું એટલામાં બને!
હા! હા! તોળલ! હું મુવો બસ મુવો! સૂઝે ન કાંધ મને! ૭

તો૦ થા તું જેસલ શાંત, બ્રાંતિ તજ તું, કર્મે લખ્યું તે થશે
ચિંતાગ્રસ્ત થયા થકી ન કદિ યે આવી વિપત્તી ખસે:
વેલો ગા ગુણુગાન તે હરિતણું, જે વખત તારે રહ્યો,
નક્કી તે જ ઉગારશે કર ધરી જે શર્ણુ તેને ગયો. ૮

જે૦ તો તું થા ગુરુ આજથી મુજતણી, તારે પગે શીર્ષ આ,
તારી લે મુજ પાપપ્રોઠ જીવને, રે સાંભળી અર્જ આ:
મારો તો પ્રભુ તું જ તોળલ હવે, દાતા દિલાસાતણી,
દેવી લે ઝટ આશરે તુજતણે, છો તું જ મારો ધણી. ૯

તો૦ રે એવું નવ બોલ તું. પ્રિય સખા, છાંયો હરિનોજ લે,
આશા તે પણ પેખ તું પ્રભુ થકી, પાપો બધાં જ્યાં જાએ:
કાચો છે અધ રંગ, તે પ્રભુમયાથી જાય શીટી સદા,
પાપીના પણ સ્નેહથી પ્રભુ રોઝી સેવા કરે છે અદા. ૧૦

ખોટારો બસ રાખવા મન તણો અઘાપિ ઇચ્છા ધરે,
ને જૂની દબતાથકી હર દિને કર્મો જ જે તે કરે,
ને એ સર્વ હજીય મીઠું મધ હો—તો તો લુટારો રહે,
—ને સાચેજ અધો દોઢાં અધ રૂપે, તો તે મનેથી દહે! ૧૧

તો, વીરા, કર ગુપ્ત કર્મ સધળાં ખુલ્લાં જ અન્યો કને,
સાચું ખોલ બધું જ સૌ જન કને, ભાખ્યું અહીં જે મને:
દે તે સૌ અધ જાણવા જગતને,—પાપી તણો પાર એ !
કર્મો ગુણ જ રાખવા મન થવું,—પાપોતણો પાર એ ! ૧૨

ફેંકી કર્મ બધાં ય બાળક બની તું આવ, શિક્ષા કરૂં,
માગું છું પણ એક હું વચન, કે “કહે, ‘હું હવે ના કરૂં’” !
તે અગ્નિ તુજ વાળો નૂતન પથે તેમાં ધખાવે પૂરો,
—જે શક્તિ તુજ પાપ સિદ્ધ કરતી, તે કુ તણું સુ કરો ! ૧૩

જેઠો હા, તોળાં, તુજ શીખ સત્ય સમજું, ધારૂં વળી ધ્યાનમાં,
રે ક્યાં છે પણ વખત તેમ કરવા, તારાં ય તે માનમાં ?
જો હોડી જલથી ભરાઈ ગઈ છે, જાણું જ નીચે હવે,
થાશે શું, પ્રિય બેન, હું અધમનું રે મોત આંહી થવે ! ૧૪

તોઠો ઇચ્છા નાથ તણી હશે ત્યમ થશે, મુંઝા નહીં લેશ તું,
તારે શી જ જરૂર છે સમયની, લે સ્મર્ણ સર્વેશ તું:
પાપો પુણ્ય બને છ હેતુ લઈને, તેથી વળી તે બજે.
કાર્યોથી નવ; જાણુ, જેસલ, હવે સંદેહ તારો ટળે. ૧૫

જો કે નિત્ય જણાય કાર્ય બનતાં ઇચ્છા પ્રમાણે સદા,
તો યે તે શક્તાં બની, અગર તો ના યે બને તે કદા;
કાર્યો છે નિત દેશકાલ લઈને, ના હેતુઓ તેમ છે,
નિર્બી એ સ્થિતિ તેં અહીં, તુજ મને કહે ને હવે કેમ છે ? ૧૬

રોક્યાં સૌ કદિ હોય પાપ બસ જો, આ ઉત્ર આખી મહીં,
તો યે પુણ્ય કર્યા વિના શુભ ગતિ કેા જન્તુ પામે નહીં;
બાળી દે ઝટ તેથી માત્ર કરમો, એવો જ ઉદ્દેશ છે,
એ તો તું શકશે કરી ક્ષણ મહીં, મુશ્કેલ ના લેશ છે. ૧૭

જેઠો બહેની, હું, સમજ્યો નહીં તુજ કહ્યું, કૂહે લેશ વિસ્તારથી,
માર્યું છે બર બહેર આ મગજ તો, પાપોતણા ભારથી;
મારામાં મુજને હવે નવ રહ્યું શ્રદ્ધા સરીખું જરી,
હેતે તો સમજાવ તું સરલ છો, રે હાથ મારો ધરી. ૧૮

તોઠો ત્યારે જો ધર સાર આ શ્રવણ તું, છીએ બધાં નાથનાં,
કિંતુ જે વિણ મહેનતે કર પડ્યું તેની જતાં સાથ ના;
પાણીમાં કદિ માછલું તરસથી ક્યાં યે ગયું છે મરી ?
રે એથી પણ માણસો મુરખ છે, કૂહેવું ધણું શું કરી ! ૧૯

આ માયાની જહાનમાં ગફલતે પ્રાણી કરોડો ભુલે,
ના તારી બસ એકની ભુલ થઇ, ધ્યાને હવે તે ન લે;
તો યે વાત અશક્ય રે નથી નથી નિર્દોષ થાવા તને,
ધમ્મજા જે તુજ હોય તો થઇ શકે, માનું ખરું એ મને. ૨૦

છે બે સૃષ્ટિ વિચાર કાર્ય લગતી, જ્યાં માણસો સૌ વસે,
તેમાં કાર્યતણી અહીંજ લગતી, તે અત્ર પૂરી થશે;
ખીજ, ભાઇ, વિચારસૃષ્ટિ રહી જે, છે સૂક્ષ્મ તે તો અતિ,
છે વિસ્તાર વળી સદા અતિધણી. ને ગુણ તેની ગતિ. ૨૧

જેઠો સાચું, હા, પ્રભુ તો કૃપાલુ બહુ છે, જે બહાણ કેવું તરે !
સૌ તોફાન વહ્યું દોંસે દૂર હવે, આકાશ ચોકખું ખરે,
પહેલાં સાગર જે અહીં ધુધવતો તે શાંત કેવો દોંસે,
કેવો, બહેન, પ્રકાશ આ સુખદ, જે, છાયો જ ચારે દિશે ! ૨૨

તોઠો હા, જો, જેસલ, એ પ્રકાશ દિસતો પ્યારા હરિનો જ છે;
જે તેને નિત સેવતો મન થકી, તેને સદા મોજ છે;
પાપીને પણ તારવી શરણમાં લે છે સદા પ્રીતથી,
ગાજે તું જમશેદ આ જગતમાં તે નાથને યત્તથી. ૨૩

કાન્ત

૧

ઈશ્વરસ્તુતિ

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વિશ્વ આ સકલની છે સર્વ જે તાતથી,
ઉદ્ધારાર્થ મનુષ્યના અવતરે જે માનવી માતથી,
જે ધાતા જગનો, પવિત્ર, પ્રભુ, જે ત્રાતા સ્વયં નન્દન,
તે શ્રી સાંખ દયાલુ શંકર પિતા ! સ્વીકારજો વંદન !

૨

મહેમાનોને

મહેમાનો ! ઓ વહાલાં ! પુનઃ પધારજો !
તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય જો !
કરજો માફ હજારો પામર પાપ જે—
દિનચર્યામાં, પ્રભુ પાસે પણ થાય, જો !
મહેમાનો ! ઓ વહાલાં ! પુનઃ પધારજો !
ઉન્નત ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તલમેઃ
ઉતર્યાં રંક ધરેઃ શો પુણ્ય પ્રભાવ જો !
શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડીઃ
લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો લ્હાવ જો !
મહેમાનો ! ઓ વહાલાં ! પુનઃ પધારજો !

બળવંતરાય ઠાકોર

શેર-દોરો

[સીધા ચઢણવાળા કાળમાંઢ નાગા પર્વત ઉપર નાનો ગઢ હતો. તેના ઉપર સામાવાળીઆઓએ હલ્લો કર્યો હતો.

સાંજ પડ્યે શત્રુઓ હઠયા ત્યારે ગઢીનો માલીક દીવાલ ઠેકા બહાર નીકળે છે, તો પોતાના બાવીસ અને દુશ્મનના સાત માણસોને મરેલા જુવે છે અને તેમને જુદા પાડે છે.

નાગા પર્વતનો અસલી રીવાજ એવો હતો કે જે કોઈ લડાઈમાં વીરનું મૃત્યુ પામે તેને ‘શેરે જંગ’નું માન મળે અને તેને હાથે દોરો બંધાય. સરદારે જોયું કે પોતાના બાવીસ લડવૈયાઓના કરતાં કાફિર દુશ્મનના સાત શુરવીરોની બહાદુરી કાંઈ ઓછી નહોતી; તેથી સૌએ મળી તેમને પણ ‘શેર-દોરો’ બાંધવાનો ઠરાવ કર્યો.

ગઢીના સરદારે વધુ વિચાર કર્યો કે વીરનું મરણ પામવા જે જે કારણો બીજાઓને તાન ચઢાવે છે તેમાંનું એક આ સૈનિકોને ન હતું. છતાં પણ તેઓએ ‘શેરે જંગનું’ મૃત્યુ મેળવ્યું છે. સો વરસ ઉપર શુરા મેદાબખાંએ પણ એકવાર પોતાના અચાવ ખાતર ખોટા સમ બાઈને જીભને નાપાક કરી

હતી. મટે આ સાત શુરાઓના શુદ્ધ બલિદાનને એક શેર-દોરો બસ નથી. તે ઉપરથી બધાએ લેખને બેઠ હાથે બળ્યે દોરા બાંધી દીધા.

પછી તો, બેત્રણ દિવસ બાદ, બીજા ધસાવડામાં એ ગઢ અને પર્વત સામાવાળીઆઓને હાથ પડ્યાં. ત્યારે બળ્યે શેર-દોરા બાંધેલ, સાત શુરાઓનાં શબ સાથે મળ્યાં.]

ઉપભતિ

૧

હતી ગઢી ધારતણીજ ટાચે
ચોપાસ નાગા નગ ઊપરે ચણી;
ગયા હડી શત્રુ, પડીજ સાંજ,
દિવાલ ઠેકી નિકળ્યો ગઢીધણી.

૨

ચોપાસ સૂતા મરતા મરેલા
પોતાતણા શત્રુતણા બુદ્ધા કરે;
પોતાતણા બાવીંશ, શત્રુ સાત,
કોદી ન પાછા રણબેલ આદરે.

૩

જોધ રહ્યો નાયક શત્રુ સાત
ચઢ્યા જ નાગો નગ જે લગોલગ;
હણ્યા વળી રક્ષક વીર વીણી,
લીધાદોંધા ધાવ ધસી ડગોડગ.

૪

એ સાહસોત્સાહ ધણી નિહાળી
રહ્યો, પડ્યો ને ક્ષણુ તો વિચારમાં;
કદાપિ વીરે પણ વીરતાને
વિમાનો જાણી ક્યાંહિ તુચ્છકારમાં!

૫

વઘો ધણી ધીર ગભીર વાણી,
 “આ કાફિરો કાફિર—હાલ પામશે;
 એ ક્યામતે થાવ જ જે થનારૂં,
 અલ્લાહ સૌને નિજ હક્ક બાંટશે.

૬

અહીં પરંતુ નગ નાગનો જે
 છે ચાલ તે અરલ જ પાળવો ધટે;
 જો નીવડે મર્દ જ શેર જંગે
 તો શેર—દોરો કર બાંધવો ધટે.

૭

તો બિચરો શેર દલેર મહારા,
 આ શત્રુ આ કાફિર શેર કે નહીં?
 જે ચાલ ઇસ્કન્દરથી ય જૂનો
 આજે જ શૂં આપણુ તોડવો સહી?”

૮

ગઢીતણા રક્ષક બોલો બિઠ્યા,
 “આ આપણા બાવોંશ શેરને ધટે
 તે હક્ક આ કાફિરનો ય ચોડખો,
 જંગે દલેરી નવ એમની હઠે.”

૯

એ સાત એ બાવોંશ શેર—દોરા
 બાંધી દોંધા ત્યાં કર એકએકને;
 ગઢીધણી કેરૂં લલાટ તો યે
 વિચારરેખાઓ વિમુક્ત ના બને.

૧૦

વદે ફરી એ, “સુણજો તહમે સૌ,
હજી મહને ગૂંચ, તહમે ઉકેલજો;
આ કાફિરો બેશક, તોય એમાં
ન ખાન, ના નાયક મીરઝાદ કો.

૧૧

ન એ ચઢયા દીનજહાદજંગે,
આ નાગ ખહાડે ઝરનૂં ય નામ ના;
જે જે વડે મદદ મહડે જ પાતો
આ સાતને તે કશા ઝાંઝ ધૂત ના.

૧૨

તો યે જીઓ છો ભડ શા હઠીલા
ચઢી ગયા પર્વત આ લગોલગ!
‘ધસો!’ થયો એ સરદાર હુકમ,
ધસ્યા ધસ્યા આ ધુજવ્યો બધો નગ!

૧૩

ન ત્રાડ ના શોરખકોર લેશ,
ધા આપણા યે નવ લેખવ્યા જરા;
સામા કર્યા બેવડત્રેવડા ધા,
સાતે પડયા બાવીશને કરી પૂરા.

૧૪

‘બહાદૂર કહો કોણ ચડે બધાથી?’
‘એકાબ ખાં!’ સૌ વદશો જવાબમાં;
સૌ વર્ષથી એ નિજ કબ્ર સૂતો,
લડે બધા જંગ ફરી ખવાબમાં.

૧૫

એણાખ ખાંને જિવતો જ માનો
—એ શું ધસી આમ શક્યો હતો લડી ?”
“રે એહણે તો સર માટ જૂઠા
સોગંદથી પાક કરી'તો જીલડી !”

૧૬

“તો શેર મહારા, શક કું રહે ના;
ના એક દોરો ખસ હોય આમને:
ખીજે કરે એ લડ શેર—દોરો
ખાંધી દિયો ધજજત ખાસ એમને !”

.

૧૭

વહા પછી એ ત્રણ રોજ જેવા,
એ ધાર, એ ટોચ, અતુલ્ય ગદી અધોરે,
ખીજે ધસારે સર થૈ ગયાં, ને
સાતે મળ્યાં ત્યાં શબ મંડિત જોડ દોરે.

(‘કુમાર’)

૩

ગાંડી ગુજરાતને બોધસપ્તક

[એક ગુજરાતી દાતાએ એક જણને એક સંસ્થા માટે પંદર વીશ
લાખ આપેલા તે ઉપરથી]

સોરઠા

ગાંડી ઓ ગુજરાત, ઉદાર પાડોશી લણી:
પય તુજ ચૂસી માત, પાડોશી ગરવા બને.
પય ચૂસી તુજ માત, પાડોશી ફૂલ્યા ફરે:
હણે પાડુ, ગુજરાત, જે વળિ એ તુજ બાળને.

“ માગણ ખાલી હાથ, મુજ ઓટિથિ શું ઉતરે ? ”

ના, ના, વહાલી માત, ટકો ટેક તુજ સર્વદા.

પણ માગણ તુજ બાળ, એ જ કારણે પામતો:

એ મૂઠી કંગાલ : — એ મા તારું શાણપણ !

૨

બાળ અમો કંગાલ, શું તેથી શરમાય તું ?

તો વિચાર અમ હાલ, કેરાં કારણ, માવડી.

ત્હારાં થાન વિશાળ, તેનો તું, ઓ ઘેલડી,

ધવરાવી દે માલ, રાખી અમને સાંસતા.

૩

નથી અમો કંગાલ, અમો ય ગરવા ભારખમ,

જો તું અમને આલ, હક જોગું પય માવડી.

વળી એક સુણ વાત, માગણ જીભ મિડી ધણી,

માગણ જાહ, માત, લલલલાને ભૂલવે.

૪

અમો ભલે કંગાલ, જાહ અમને છે હરામ !

અમો ભલે બેહાલ, મધુ અમ જીભે છે નહીં.

વળી નહીં આ હાથ, ધરિયે પર આગળ કદી:

ટેકીલી ઓ માત, અમો ય ટેહા તાહરા.

૫

ગાંડી ઓ ગુજરાત, વરત સમય, જણ પરખ તું,

હક જોગું પય, માત, દે અમને, તુજ બાળ છોં.

સુણજે સાચી વાત, અમ ધાવ્યે વધશે સદા:

ખૂટે, તે તો, માત, પાડોશી ધવરાવતાં.

૬

ખૂટે, તે તો, માત, માગણ જ્યાંથી ચૂરમાં,

બાળક ઘંટી ચાટ, પામે તે ધર, ઘેલડી.

બાળ તણી લે લાળ, એ જ એક કથવું ત્હને,

ભલે પછી કર ન્યાલ, પરને, ઉદાર માવડી.

૭

હરિલાલ ધ્રુવ

ડિડેલસ લાઇટ

ઇદ્રવજા

મોજાં વિકાસી મુખ શાં તડે છે !
ચોપાસ શી પંક્તિ તમિસની છે !
તોયે ન કમ્પે ખડકે પનોતી,
ના અંખવાયે શુચિ સ્નેહ જ્યોતિ ! ૧

છો ફૂંકવે શીણુ ડુદોટવાળાં—
છો ધૂધવે ગર્જન ધોરવાળાં—
રે'શે પખાળા ચરણો પડી એ;
પાયે ઊંડે છે ફૂંકે જડી ને!!! ૨

આકાશ પાતાળ કરંતું એક,
તોફાન વટોળ નડે ન લેશ,
અંધારી ના વાદળી, વીજળી ના—
બાધે! ઝગે છે કળી ઊજળી આ! ૩

મન્દાકિનીનાં કુમુદો વિલાયે—
આકાશના તારલિયા મિચાયે—
ને ચન્દ્રિકાની ઝરણી લલે ના!
તો યે ખીલે જાગૃત શી ઝલે આ! ૪

આશા લલે શૂન્ય અગમ્ય થઓ!
ના પાર આ સિન્ધુ તણો જણાઓ—
વાઓ લલે! વહેણ પ્રલંબનોનાં,
સોહામણી એ રમણી હસે ત્હાં!!! ૫

રમાણુભાઈ

પ્રભુમય જીવન

મુજ જીવન આ પ્રભુ ! તુંથો ભરું,
બલ દે, અભિલાષ હું એહ પુરું.
મુજ દેહ વિશે, વળી આત્મ વિશે,
જડ ચેતનમાં પ્રભુ વાસ વસે. ૧
મુજ રક્ત વિશે, મુજ નાડો વિશે,
મુજ દષ્ટિ વિશે, મુજ વાણી વિશે;
મુજ તર્ક વિશે, મુજ કર્મ વિશે,
પ્રભુ ! વાસ વસો મુજ મર્મ વિશે. ૨
શિરમાં, ઉરમાં, મુખમાં, કરમાં,
પ્રભુ વ્યાપો રહો મુજ અંતરમાં;
મુજ જીવન કેરું રહસ્ય ઉઠું,
બન પ્રેરક ચાલક શાસક તું. ૩
ધરોને ઉરમાં રસની પ્રતિમા--
જહોં ઉન્નતિને સ્થિર છે મહિમા--
સ્મરી આકૃતિ એ નિજ પીછો ધરે,
અનુસાર જ ચિત્ર પછી ચોતરે; ૪
જયમ ચિત્રક એ મન-મૂર્તિ વડે,
બહુ સુંદર ઉત્તમ સૃષ્ટિ રચે;
ત્યમ જીવનના પટની ઉપર,
મુજ લેખન તે તુજ સાક્ષો પુરે. ૫
પ્રભુ ! મુદ્રિત અંકિત તું હૃદમાં,
કૃતિઓ બધો તન્મય હો જગમાં;
મુજ વર્તનથી છબો જે બની રે',
તુજ ઉજ્જવલ રૂપનો અંખો દિયે. ૬

કલાપી

૧

કુદરત અને મનુષ્ય

પહોંચે ના કર્ણે કલકલ ધ્વનિ આ જગતના,
વહે ધીમાં ધીમાં ખળખળ અહીં શાન્ત ઝરણાં;
પડે ઘોઘો ગાજી મધુર જ્યમ માતંગ ગરજે,
શ્દાં ખચ્યાં ન્હાનાં ચપલ હરિણોનાં કૂદી રહે! ૧

સૂતો છું આ કુંજે, શરીર મનમાં શાન્તિ પિગળે,
હજારો મીઠા મિશ્રિત સ્વર ભરે છે મગજને;
વિચારો આનન્દી મુજ દિલ કરે છે દુઃખભર્યું!
અહો! માફે હૈયું સુખમય દુઃખોથી ઉભરતું! ૨

અને આ આત્માને કુદરત ગ્રહી લે નિજ કરે,
ઉડાડી દે ઝંચો, પકડી વળી ચાંપે નિજ દિલે;
મૂકે તેને પાછો હસી મૃદુલ શેવાલ પર ને,
પછી પંપાળે છે ફરી ફરી દહ ચુમ્બન મુખે! ૩

અરે! એ માતા છે ભગિની મુજ કે શાન્તિ સુખ છે,
નવા કાર્યો પ્રેરી મુજ હૃદયમાં અગ્નિ છુપવે!
નિહાળી વિચારી મુજ દિલ ખતી કાષ્ટ સળગે,
અહીં આ જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન, અરે! ૪

નીલી કુંજોમાં છે સુમન મકરન્દે ભલકતાં,
નીચે જાંચે ઉડે પુદ્દી નવરંગી રમતમાં;
અને હું ધારું છું પ્રતિ ફૂલ રૂપાળું હસમુખું—
બને છે ભોગી આ અનિલલહરીસ્પર્શસુખનું! ૫

અહો! પક્ષી-એ તો ફૂદી ફૂદી રમે છે મુજ કને,
વિચારે તેઓના સમજી શકતો હું ન જરીએ;
અહા! કિન્તુ તેની અતિ ચપલ સૌ અદ્ય ગતિએ—
મને તો ભાસે છે પુલકિત થયો હર્ષ ચમકે! ૬

પ્રશાખા શુદ્ધોત્તી વ્યજન નિજ વિસ્તીર્ણ કરતી,
ભરી લેવા હૈયું દિનકર તણાં આ કિરણથી;
નકી હું માનું છું, તરુ ફૂલ બધાં હર્ષમય છે,
ઝૂમેલાં સર્વે છે પ્રણયમધુના મિષ્ટ ઝરણે! ૭

અરે! આ શ્રદ્ધા જો કુદરત-પ્રભુ-પાથરી રહે,
અને યોજી દે છે વિભુપતિજ આ ધર્મ સહુને;
નહીં કાં રોજાં તો રુધિર દિલનું હું નિરખીને—
અહીં આ જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન, અરે! ૮

નદી જો રોશે તો રૂદન કરશે પ્હાડપથરા,
અને ઝીણું ઝીણું રૂદન કરશે પક્ષી સઘળાં;
વનોના આગારો-તરૂ સહુ બિચારાં ટપકશે,
ઝરાનાં હૈયાં તો છણુ છણુ તપીને ઉકળશે! ૯

અને આંસુ લ્હોતો પવન નદિનો મિત્ર બનશે,
નભે ઝૂમેલાં તે ધનદલ તણાં અશ્રુ ખરશે!
કૃતિ આવી મીઠી કુદરત તણો જે ક્રમ કહે,
જનોમાં એ ના ના! જડ સમ નહીં શું જન અરે? ૧૦

કહું શાને હાવાં ઉદ્ધિ જડ ને આ જડ નદી ?
ગણું તિયંચીને હૃદયહીણું હું તો કયમ કદી ?
ખરે ! હું જાણું છું જગત સહુ ચૈતન્યમય છે,
નહીં તો કયાંથી આ પ્રણય, કરુણા ને રતિ, અરે ! ૧૧

ભલે કાલિદાસે નિજ દિલ કહ્યું વાદળી કને,
પ્રિયાનો સન્દેશો ધન સહ દીધો તે પણ ભલે;
નકી માન્યું છે આ મુજ દિલ અને એ કવિદિલે,
પહોંચ્યાડ્યું મેધે કવિરૂદન તેની રમણીને ! ૧૨

કવિ આ ભોળો તો કુદરત તણો આન્ધવ હતો,
જનો તે શું જાણે ? જન પર રણો સ્વાર્થ લપટયે;
વિના અશ્રુ જોશે જનદુઃખ જનો જ્યાં સુધી, અરે !
કવિતાના ભોક્તા મુખમય રસીલા નહિ અને ! ૧૩

નવા રંગો ધારી સુરધનુ અહીં આજ વિરમે,
જનોથી મારે શું ? કુદરત મહીં આ દિલ રમે;
રૂઢી સંધ્યા રેલી સરિત સર ને ખ્હાડ પર છે,
ધનુ સંકેલાયું, હિમકર તણું શુંગ ચળકે ! ૧૪

ગ્રહો તારા સાથે ધવલ નભગંગા ખળભળે,
રૂઢાં પીળાં પીછાં શશી પર ધરે વાદળી હવે;
ધકેલી તેને આ અનિલ લઈ ચાલ્યો રમતમાં,
અને પેલી ચન્દા થરથર રહી ધ્રૂણ જલમાં ! ૧૫

અહા ! કેવા પન્થે કુદરત કરે છે ગતિ, અને—
અરે ! કેવા પન્થે કુદરત તણાં બાળક ભમે !
વિચારી વિચારી મમ દિલ અને ભરમ સળગી,
અરેરે ! જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન અહીં ! ૧૬

(કેકારવ)

૨

ત્યાગ

- હું જાઉં છું ! હું જાઉં છું ! ત્યાં આવશે કોઈ નહીં !
 સો સો દિવાલો બાંધતાં ત્યાં શવશે કોઈ નહીં ! ૧
- ના આંસુથી, ના ઝુલ્મથી, ના વસલ્થી, ના બન્ધથી,
 દિલ જે ઉઠ્યું રોકાય ના ! એ વાત છોડો કેદની ! ૨
- સૌ ખુશ રહો જેમાં ખુશી ! હું જ્યાં ખુશી તેવું કરું !
 ‘ શું એ હતું ? શું આ થયું ? ’ એ પૂછશે કોઈ નહીં ! ૩
- કૈં છે ખુશી ! કૈં છે નહીં ! દિલ જાણતું જે છે તે છે !
 જ્યાં જ્યાં ફરી દિલની ખુશી ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નકી ! ૪
- પેદા કર્યોં તો ઇસ્ક ત્યાં ના કોઈને પૂછ્યું હતું !
 એ બૂંસવા જો છે ખુશી તો પૂછવું એ કૈં નથી ! ૫
- છે ઇસ્ક જોયો ખૂબ તો જોવું હવે જે ના દીકું,
 કિસ્મત બતાવે ખેલ તે આનન્દથી જોવા સહી ! ૬
- આ ચક્ષુ ખુરજે છે ચડ્યું આલમ બધી નિહાળવા,
 તે ચક્ષુ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશે નહીં ! ૭
- મારી કબર બાંધી અહીં ત્યાં કોઈને સ્વાગતે !
 હું જ્યાં દટાઉં ત્યાં પુલોને વેરશે કોઈ નહીં ! ૮
- છે શું પુલો, શું ઇસ્કને શું સૌ તમે જાનારને ?
 આ માછલું દરિયા તણું તે ઉર્મિઓ ગણતું નહીં ! ૯
- મુજ ઉર્મિ એ તમ વારિધિ ! તમ વારિધિ મુજ ઉર્મિ છે !
 જે લિંકમતે આ છે બન્યું તે જાણશે કોઈ નહીં ! ૧૦
- શું પૂછવું ! શું બોલવું ! ખુશ છો અને રૂહેજો ખુશ !
 વ્યર્થ આંસુ ખેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં ! ૧૧

૩

મહાત્મા મૂળદાસ

તારાનાં ઝુમખાં વતી રજનીનો અન્ધાર દેખાય છે,
શાન્તિ છે સહુ સ્થાનમાં પણ અહીં કુવા કને કોણ છે ?
ઓહો ! કોણ હશે અહીં વન મહીં નિશ્વાસ આ મૂકતું,
જેના શબ્દથી વૃક્ષથી ધ્રુવડ આ ધૂધૂ કરી ઉડતું ? ૧

સ્ત્રી છે તે દુઃખિયારી કેા જીવવું ગમતું નથી !
આવી છે આ કુવા માંહીં પડીને દેહ પાડવા ! ૨

બોલી ન કાંઈ પણ ઉભી નવાણ પાસે,
કુવા મહીં નજર એ સુખથી કરે છે;
સૌન્દર્ય કેં મરણના મુખમાં હશે શું ?
હા ? કાંઈ એ તડકશે મરતાં નહીં શું ? ૩

દ્રઢ સંકલ્પથી ના શું હૈયું હામ ધરી શકે ?
અંધારામાં ખહીનાઈ તે કુવામાં સુખથી પડે ! ૪

“ હાં હાં ! ” થયો પણ ધ્વનિ કાંઈ પાસ તેની,
ને હસ્ત કેા પુરુષના કરથી જલાયો;
એ બાધ બોલી, “ નવ કેં તુજને નહું હું,
“ માલેક છું મુજ શરીરની ! ભાધ ! જા તું ! ” ૫

કૂવાથી દૂર ખેંચીને બાઈને પુરુષે કહ્યું,
“ સાંભળી લે જરા ! બાઈ ! શાવે તે કર તું પછી ! ૬

“ માલેકી તુજ જિન્દગી તણી અરે ! તું એકની હોય ના,
“ ભાગી કેક હશે, અને નહિ હશે તોયે થયું શું ભલા ?
“ જેનું કોઈ નહીં અરે ! જગત આ આખુંય તેનું નકી,
“ ને જેનું જગ તે જશ્ન જગનું, પોતાનું કોઈ નહીં. ” ૭

નમી તે બાધ પિછાની બાવા એ મૂળદાસને,
આંખમાં અશ્રુ આવ્યાં, ને બોલી ધીમે ઉભી થઇ. ૮

“ જીવિત આ થયું છે મને કટુ !
“ મરણની ન કાં ઔપધિ લઉં ?
“ ન મુજ વિશ્વ ને વિશ્વની ન હું,
“ દિલ ન મૃત્યુથી આ નિવારવું ! ” ૯

કહે બાવો, “ અરે ! કાંઈ વાત તો દુઃખની હશે !
જરે ન માર્ગ કાંઈ તો કાઢને પૂછવું ઘટે. ” ૧૦

“ શું બોલું હું ? નથી કંઈ રહ્યો સાર એ વાત માંલી,
“ હું જીવું તો મુજ પ્રિય મરે એજ છે વાત મારી !
“ શાને રોકો ? વખત વલતો ! ઠેરશે ના જનાઈ !
“ શું બોલું રે ? કહીશ કદિ ના પાપ બદલા તાણું હું. ” ૧૧

“ પાપીને પાપ કીધાથી પાપમાં વધુ નાખ તું,
“ કહે સાચું અરે બાધ ! મરવા તો નહીં દઉં. ” ૧૨

“ હું તો છું વિધવા અને કુલ વળી છે નીચ મ્હાઈ, પિતા !
“ રે રે ! એક વણિક જોઈ મુજને કેં મોહ માંડી પડ્યો !
“ સાથે કેંક દિનો ગયા, જગત કેં તે જાણતું ના હતું,
“ કિન્તુ પાપ તણો ભરાઈ ફૂટતો, બાપુ ! ઘડો આખરે. ” ૧૩

“ ગલિતી થતાં હું તે પાડોશી સમજ ગયાં,
“ ન્યાયને બારણે તેથી મારે તો ચઢવું પડ્યું. ” ૧૪

“ કાલે થશે જરૂર રે ! ધનસાધ તેનો,
“ ને નામ એ વણિકનું કયમ દેઉં હું તો ?
“ એ બોલતાં જરૂર એ નવ જીવ રાખે,
“ એનું થતું મરણ હું કયમ જોઉં આંખે ? ” ૧૫

“ ગર્ભનું બાલ આ ને હું તેથી, બાપુ ! મરી જશું;
“ જીવવાને કહેશે ના ! શું છે ના મરવું લલું ? ” ૧૬

વિચારી મુળદાસ આમ વદતો ધીમે દયાથી ગળા,
“ નાનાબાઈમરીશ ના, જીવિતનો છે માર્ગ ખુલ્લો અહીં;
“ જે દીવો નવ ઓલવાય કદિ તે કૂંકે ન ખૂઝાવવો,
“ લેજે તું મુજ નામ ને થઇશ હું સુખે પિતા બાલનો.” ૧૮

“ અરેરે ! કેમ એ થાશે ? તમારું નામ શે લઉં ?
“ કેમ હું કૂડનો ડાઘો તમારી કીર્તિને દઉં ? ” ૧૯

“ કીર્તિને સુખ માનનાર સુખથી કીર્તિ લલે મેળવો,
“ કીર્તિમાં મુજને ન કાંઈ સુખ છે, ના લોલ કીર્તિ તણો;
“ પોલું છે જગને નકી જગતની પોલી જ કીર્તિ દીસે,
“ પોલું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે. ૨૦

“ એ પોલાણ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે,
“ લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે;
“ એવી કીર્તિ તણું મહત્વ કદિ એ લોકો ન જોઈ શકે,
“ દેખે નેત્ર લલે પરન્તુ મહણે ના સૂર્ય ઝાંખો પડે. ૨૧
“ તુચ્છ એ કીર્તિને માટે ના ના ખૂન થવા દઉં,
“ સહેશે સુખથી ડાઘો નામ આ મૂળદાસનું.” ૨૨

તે બાઈના હૃદયનાં પડ ઉધડ્યાં સૌ,
આભારની છલકમાં દિલ લાન ભૂલ્યું;
જોઈ શકી ઝળક સૂર્યની ડાઘ માંહી.
કેં પામતાં મહત એ દિલની પ્રસાદી. ૨૩

થયાં એ ખેય જૂદાં ને ઇનસાફે થઇ ગયો,
મહાત્મા જૂદો બોલ્યો, ને સ્ત્રી સાથે વનમાં રહ્યો. ૨૪

હાહાકાર થઈ રહ્યો દિવસ તે આખો બધે ગામમાં,
 ઘેરેઘેર થતી હતી મશકરી ને વાત બાવા તણી;
 તેને જે પૂજતાં હતાં જન સહુ ધિછાર તે આપતાં,
 લિક્ષાએ નવ માગતાં મળતી ને બપો દિનો કેં જતા. ૨૫

લાઇ અને ખેન જેવાં એ બાવો ને બાઇ એક દી,
 મહમાં એજ બીનાની વાત કંઈ કરતાં હતાં. ૨૬

કાઈ તે સુણતું 'તું, ને હર્ષાશ્ચર્ય વિષે પડ્યું;
 ને એ બોલી ગયું, ધીમે, "સત્યનો બેલી છે પ્રભુ." ૨૭

ચણુબણુ પછી ચાલી વાત કેં ગામ માંહી;
 જનહૃદય પડ્યાં સૌ કાંઈ શંકા મહીં, ને
 જનપદ ફરી લાગ્યા આવવા તે જગાએ,
 ભજન પણ ગવાતાં રાત્રિએ ત્યાં ફરીને. ૨૮

અન્ધારે સત્ય ડૂબ્યું તે આવતું તરી આખરે,
 પરન્તુ કાંઈએ તેની ચિન્તા ના મૂળદાસને. ૨૯

(કેકારવ)

૪

વૃદ્ધ ટેલિયો

પડી'તી ડાંગ લાંબી ત્યાં ડોસાના પગ આગળે;
 બેઠો તો માર્ગની પાસે શિલા એક પરે નમી. ૧

કનેના એક ખંડેરે દષ્ટિ સિંગધ હતી ઢળી;
 શ્વેત એ પાંપણો નીચે છૂપાં અશ્રુ ભર્યાં હતાં. ૨

જરા ધ્રુજે જે નમી શીર્ષ નીચે,
 કપાસના પોલ સમું દિસે તે;
 દુઃખે દિસે છે જરી ઓછ દાખ્યા,
 દુઃખોની રેખામય ગાલ લાસે. ૩

ચિતાની અગ્નિજ્વલામાં દીધો છે પગ એક, ને
ખીન્ને તે જો ઉપાડે તો અન્ત ત્યાં સહુ કષ્ટનો. ૪

હું ત્યાં ગયો હૃદય ખેદિત કાંઈ થાતાં,
અશ્રુ દુઃખી નિરખતાં હૃદયે ભરાયાં;
તે જોઈને દુઃખી ન રાક્ષસ કાણુ થાય ?
અશ્રુ વહે જનઉરે જન જોઈ દર્દી. ૫

પૂછ્યું, “ભાઈ! કહાંનો તું? કહીં ને કેમ જાય છે?
“ઘટેના આપવો આવો શ્રમ આ પદને હવે.” ૬

વિચારથી જાગી મુજ તરફ જોયું જરી હસી,
અહો! કેવું મીઠું હૃદય દુખિયાં એ હસી શકે!
પરંતુ એ હાસ્યે મમ હૃદયને તો દુઃખ દીધું!
મને તો રે! લાગ્યું સ્મિત નહિ પરંતુ રુદન એ! ૭

અને એવું એવું રુદન સરખું હાસ્ય કરતી,
બધાં વૃક્ષોમાં એ રુદન સરખું હાસ્ય ભરતી,
અર્ધ વહેતી ધીમે અનિલલહરી કેા સુસવતી:
અને ડોસો તેને શ્રવણ દષ જાણે નિરખતો! ૮

ખોલ્યો ધીમે, “અરે બાપુ! દુઃખીનાં દુઃખ કાં પૂછો?
“ન જાણે તે ન જાણે છે વાતોથી દુઃખીનાં દુઃખો.” ૯

તહીં હું તો ખેટો દુઃખી દિલ તણી વાત સુણવા,
કહ્યું, “ખોલો! ખોલો તમ હૃદયની વાત સઘળી;
“દયા જો કે છેદી દુઃખી દીલ તણાં ના દુઃખ શકે,
“નકી પંપાળીને જિગર હલકાં તો કરી શકે.” ૧૦

ગાલે કરચલી કમ્પી ને જોઈ મુજ મ્હોં રહ્યો;
હું તેના વૃદ્ધ હૈયાના રક્તને સુણતો હતો. ૧૧

ટદાર એ થઈ પછી ક્ષણ એક વીત્યે,

તે ડાંગને પગથી રેડવી આમ બોલ્યો:—

“રે બાપુ! તું જરૂર સાંભળશે દુઃખો શું?

“શું વૃદ્ધ આ હૃદયને નિરખી શકીશ? ૧૨

“થોડાં વર્ષો પર બહુ હશે કાળચક્રો ફર્યાં ના,

“તાજી આશા તુજ હૃદયની, રક્ત તાબું હજી આ;

“હું તો ભાઈ! મરણ પર છું આંખ રાખી રહેલો,

“મારા મ્હોંની કરચલી બધી જીર્ણ વાતો ગણે કે. ૧૩

“જૂની વાતો, મગજ ધરકું, હોય શું સ્વાદ તેમાં?

“મૃત્યુ જેવું નીરસ સઘળું લાગશે, ભાઈ! એ તો!

“તારી દષ્ટિ ઝળહળ થતા ભાવિમાં બાપુ! ચોંટી,

“મારી દષ્ટિ ગત સમયના ગાઢ કિલ્લા ઉખેળે. ૧૪

“બહુ વેળા દુઃખો રહેતાં ફાટી આ દિલ છે ગયું;

“ભલે ત્હોંયે પડે ગાઢાં ઉખેળું તુજ પાસ હું.” ૧૫

છૂટા ન શબ્દો પણ એ થતા 'તા,

ખંડેરમાં એ નયનો ફરે હજી;

મારીય ત્યાં દષ્ટિ જરાક સ્તંભી,

એ સ્થાન કે ગંભીર ભાસતું હતું. ૧૬

તૂટેલ જૂના ગૃહની નિશાની,

ગાઢાં ભર, નાજીક એક બહેળું;

ભાસ્યું મને સ્થાનક ભૂતનું એ,

કે છૂપવા ઠોઠ નિશાળિયાનું. ૧૭

ટદાર કિન્તુ થઈ એ ક્ષણમાં ફરીથી

નિઃશ્વાસ એક લઈ દીર્ઘ મને કહ્યું આ:—

“રે મ્હેરબાન ! નકી મૃત્યુ લેલાનું વહેલું;
“ને શુબ્કને સળગવા બહુ કાળ લાખો ! ૧૮

“આ નેત્ર કેં નિરખતાં અહીં આસપાસ,
“જેનું કશું નયન જોઈ શકે ન તારાં;
“આ સ્થાનમાં સમયના પલટા કંઈ છે,
“રે ! સ્થૂલ ભૂમિ પણ કેં પલટા સહેતી ! ૧૯

“રે ભાઈ ! આખર બધાંય મરી જવાનાં,
“લેતું ન મૃત્યુ વળી આપણ એકલાને !
“જે જે પદાર્થ પર પ્રેમ જનો કરે છે,
“તે તે પદાર્થ પણ તે જન સાથે જતા ! ૨૦

“તે વહાલની અગર ચીજ ફરી જતી સૌ,
“વીતેલની પ્રીતિ તણું ફરતું બધું એ;
“હા ! તુર્ત સુંદર સહુય કુરૂપ થાતું !
“વીતેલની રહી શકે ન નિશાની એ કો ! ૨૧

“ ‘બાલાં’ કરી મુજ હતી ભગિની સમી કો,
“તેનું જ આ ગૃહ, અહો ! મુજ આશરો કો;
“મારોજ ના : પણ ગરીબ સહુયનો આ
“તૂટી પડ્યો કંઈકે વર્ષથી આશરો છે. ૨૨

“એ ખ્હેન ! ખ્હેન હતી ના મુજને જહાંમાં,
“એ ખ્હેન કિન્તુ મુજને પ્રભુએ ધરી’તી;
“મારા પડોશ મહીં પુષ્પ હતું ખીલ્યું એ,
“પંપાળવા હૃદયને જ હતું ઉગેલું. ૨૩

“એનું હશે મુખ નહીં બહુ બોલ બોલ્યું,
“થોડા જ શબ્દ, પણ બિન્દુ બધાં સુધાનાં;

- “એ શાન્ત આર્થ લગિની સરખી નીગાહે
“કોને ક્યું નવ હશે ઉપકાર ગાતું! ૨૪
- “મારા પછી જગતમાં જનમી હતી એ,
“પાછી જતાં મગર ખેલ કરી જ ચાલી;
“મારે ગૃહે બચપણે રમનાર બહેની
“આંહી હતી, તહીંય બાલક એ હજી છે. ૨૫
- “મારે ગૃહે! સમય એ પણ યાદ આવે!
“બાલાં તણું પ્રિય હતું મુજ ઝૂંપડું એ;
“એનું અને મુજ હતું ગૃહ સાંકળેલું
“કો પ્રેમથી વળી સમાન અનુભવોથી. ૨૬
- “માતા મને ત્યજી ગઈ મુજ જન્મ થાતાં,
“એ દૂધ વત્સલ ન પામી શકેલ હું છું;
“બોબો પડ્યો મુજ પિતાશિર એ વહીને
“થાકી ગયેલ ઊર મૃત્યુ મહીં વિરામ્યું. ૨૭
- “બાલાં તણા વડીલ બન્ધુ સહે રહ્યો હું,
“એનાંય માત વળી તાત રહ્યાં હતાં ના;
“કેવાં હતાં હૃદય એ કુમળાં બનેલાં!
“કેવાં સદા મધુર સ્વપ્ન મહીં રહેલાં! ૨૮
- “‘જે સર્વને જગતમાં નવ તે મને છે!
“‘જે ના મને વળી તનેય રહ્યું નહીં એ!’
“એવી જ નિત્ય કંઈ વાત અમે કરીને
“ના જાણતાં હૃદયમાં ગળતું હતું શું! ૨૯
- “‘જે અન્યને જગતમાં, નવ તે મને છે,’
“એ લાગણી ઉપર વિશ્વ બધું ફરે આ;

- “ એ લાગણી નરકસ્વર્ગ તણી જનેતા;
 “ ને એ વતી જ અમ ઉર ઢળ્યાં પ્રભુમાં. ૩૦
- “ પછી તો ભાઇની સાથે કાપવા કાષ્ટ હું જતો,
 “ ઉપયોગી થયો માની ઉપાધિ કરતો હતો. ૩૧
- “ વસન્તના એક દિને રૂપાળે
 “ પ્રભાતકાળે વનમાં હતો હું;
 “ લલો અમારો નૃપ અશ્વ માથે
 “ કને જ દોડો ધરતો તહીં મેં. ૩૨
- “ મને જોઇ ઉભો રાજા, દયાથી મુજને કહ્યું:—
 “ ‘ સુખી છે કે? ગુનરો તું કરે છે તુજ શી રીતે ’? ૩૩
- “ કહી સહુ મેં મુજ વાત તેને,
 “ જરા વિચારી નૃપ આમ બોલ્યો:—
 “ ‘ મહેલમાં આજ જ આવજો તું,
 “ દર્શન હું નોકરી બાગમાં ત્યાં ’ ૩૪
- “ ગયો બહેન કને દોડી, કહી વાત ફૂદી ફૂદી;
 “ ભાઇની લઇને આજા જોડાયો મુજ બાગથી. ૩૫
- “ તહીં જગીચે નૃપ આવતો સદા,
 “ મને લસીને કંઈ પૂછતો સદા;
 “ લણાવતો ગમ્મતમાં મને કંઈ,
 “ અને પછી પુસ્તક કાંઈ આપતો. ૩૬
- “ સોંપેલ તે મુજ તર જલ પાઇ પોષી,
 “ ચિત્રો નિહાળી મમ પુસ્તક વાંચતો હું;
 “ ને ખેલતો બ્રમરથી ઝુલડાં ઉછાળી,
 “ રે! એમ કૈંક દિવસો સુખના ગયા ત્યાં. ૩૭

મરે! જે છાયામાં કમનશીબ પક્ષી જઈ વસે,
તરે એ તે સૂકે, ગદન ગતિ એવી દરિ તણી!
કેડી જાતાં છાયા ગરીબ કંઈ પાંખી રડવડે,
બહીં સંસારે એ બહુ વખત કૈં માલુમ પડે! ૩૮

૧૪ સ્વર્ગે ભલી રાણી અમ્બાનો અવતાર એ;
પ્રિયાની પાછળે ઓહો! ઝૂરી ઝૂરી ગયો નૃપે. ૩૯

માવા ધાતાં તરે સહુ મને, એન ના ક્યાંય થાતું,
તો ન્હાસી સમય મળતાં બહેનની પાસ જાતો;
રે! મહારા નવીન નૃપની ફૂર છાતી હતી કૈં,
પીઝાનાં સુખ દુઃખ તણું ભાન તેને હતું કૈં. ૪૦

રેને કાજ હું તો ત્યાં ગુજરો કરતો હતો,
મરેરે! બન્ધુ એ ત્યાં તો ઓચિન્તો ગુજરી ગયો. ૪૧

મે આત્માને પ્રભુ સુખ સદા આપજો સ્વર્ગ માંહી
મે માટે કૈં રૂદન કરવું યોગ્ય ના ભાઈ! હાવાં;
કેન્ટુ પેલું વદન કુમળું આંખની પાસ આવે,
મા ડોસાનાં બહુય વખતે આંસુડાં ખેરવે છે. ૪૨

તું ફૂલું રમત કરતાં જોઈ રહેતું નભે તે!
પોહો! પેલું ગગન જહીંથી ભાવી સર્વે ઘડાતાં!
તણે પૂછે નયન મુજને, 'ભાઈ! તે ત્યાં દશે શું!'
પ્રીતિ દષ્ટિ જલભર સદા વિસરે કેમ એ તો? ૪૩

કોયે તેનું વદન હસતું કોઈ દહાડે હવે તો!
તણે કોઈ ચમન રચતું હાસ્ય એ હોય ના શું!
તણે આંહીં પ્રણય સહ કો શાન્તિ ફેલાવવાને
૧ હૈયામાં પ્રભુકર વતી પૂતળી કો ઘડાતી! ૪૪

“એ હૈયું તો કુદરત તણા નાદનો દિવ્ય તાર!
 “કેવું મીઠું રસમય અને આર્દ્ર કેવું સુરીલું!
 “હું તો રેરે! બહુ વખતે માનતો ને કહેતો,
 “તું નિર્માઇ જરૂર સુખડાં અર્પવા પામવાને’! ૪૫

“પછી તો એક વર્ષોમાં લગ્ન જ્ઞેન તણાં થયાં;
 “સુખી છે એ. સદા એવું સાંભળી સુખી હું હતો. ૪૬

“તોયે જ્ઞેન સિધાવી તે દિવસથી ના અન્ન લાવ્યું મને,
 “આ સંસાર તણી દિશાય સઘળા જાણે મને ધૂરકે;
 “માતા તાત તણાં ખરાં મરણુ એ તે દી કરીથી થયાં,
 “મોજાં અશ્રુ તણા કટુ ઉદધિનાં તે વખતથી છે દબ્યાં. ૪૭

“અરેરે! હર્ષની હેરી સંકોચાતી વહે નકી!
 “અરેરે! કષ્ટની રેલો વધે છે કાલ આજથી! ૪૮

“હતો પશ્વો હું દિન એક દર્દમાં,
 “તહીં અમારો નૃપ આવીને ઉભો;
 “પ્રણામ દેવા નવ લાન કેં હતું,
 “ઉભો રહ્યો એ, સૂઝ તો રલ્યો જ હું. ૪૯

“મારી લાતો મને ઓલ્યો, ચાલ્યો જ શઠ ખદાર તું;
 “આજીજી મેં કરી, કિન્તુ જ્ઞેરી સત્તા જ એ હતી! ૫૦

“હવે તો એ નૃપે આજે બિચારો પદબ્રજ છે;
 “લલો એ છે હવે તો એ કાલના ક્રમમાં પડી. ૫૧

“ગમે તે અલ્પની સામે ગમે તે દુષ્ટની લણી,
 “કૃતધ્ની ને મહા પાપી તિરસ્કારની દષ્ટિ છે. ૫૨

“ગયો ગૃહે હું બની જૂત જેવો,
 “મને પડોશી સૌ પોષતાં’તાં;

“ગરીબ કિન્તુ સહુ બાપડાં એ,
“ગરીબને પોષી શકે કહીંથી ?

૫૩

“હતી ન સત્તા હૃદયે શરીરે,
“ન કાર્ય હું કે કરતો હતો વા;
“અન્તે રહી એક દિને બહુએ,
“વેચી દીધું એ ગૃહ તાતનું મેં.

૫૪

“પુત્રીને ગૃહને નાણે જેવારો ન થયો કદી;
“પિતૃની ને પ્રભુની કે દષ્ટિ તીખી તહીં નકી.

૫૫

“અન્તે રહું ન મુજ પાસ કશુંય લાઈ,
“એ જન્મભૂમિ ત્યજવા દન પાસ આવ્યો;
“ખડોળું હતું જગત ત્યાં હક કે ન મારો,
“શ્રીમાન એ તમ સમા સમજી શકે ના.

૫૬

“રે! સાઠ વર્ષ દિન તે ઉપરે ફર્યા છે,
“હું ટેલ તે દિવસથી દધને લમું છે;
“ખેડો જ આદર મળ્યો મુજ ખેડેનધેરે,
રે લાઈ! ખેડેન મુજ એજ બિચારી બાલાં.

૫૭

“સહેવાનું સહી નાખ્યું, બાકી આજ નહીં કશું;
“કપાતું આયુ કષ્ટોથી, માંડે તો દીર્ઘ છે થયું.

૫૮

“હશે લાઈ! હશે લાઈ! દુઃખી હું નવ લેશ છું;
“જીવતાં હું નથી થાક્યો, મોતથીય નહીં ડરે.”

૫૯

તહીં સુધી વાત કરી વિરામ્યો,
કિન્તુ હતું એ ઉર કાંઈ ભારે;
કહ્યું ફરી મેં, “હજી કાંઈ પૂછું,
“એ ખેડેનનું આ ધર કેમ આવું?”

૬૦

ડોસો જરા વહાલભર્યું હસીને
મારા ભણી શાન્ત નિહાળી રહેતાં;
ખોલ્યો જરા એ ટપકા સામું કે,
કેવું પરન્તુ મધુર હતું એ! ૬૧

“જાણા કાજ દર્દીની વાતો ના સુણવી ઘટે;
“ધમ્મો એવી મરેલાંમાં રાખતાં ટપકા ઘટે. ૬૨

“કોઈના એ દુખોમાં છે યોગ્ય ના સુખ પામવું;
“મરેલાં તો પ્રભુનાં છે તેનું માન જ રાખવું. ૬૩

“પરન્તુ આપણે સર્વે જાણતાંય નકી જ કે,
“દર્દીના દર્દની વાતે આપણું મિત્ર કો વસે. ૬૪

“દર્દી જે મળે તે કે દર્દની વાતથી મળે,
“દર્દીની કો કથામાં તો દર્શનો પ્રભુનાં જડે. ૬૫

“દુનિયામાં સદા વીતે તેની આ મુજ વાત છે,
“કલા છે ના, નવું છે ના, રસીલુંય નહીં કશું. ૬૬

“સુણો, કહું ભાઈ હવે ન થોભું,
“અહીં હતું એ જ સુખી કુટુંબ;
“ખાલાં તણા એ પતિ સાથ હું તો,
“થોડું રહ્યા કિન્તુ બનેલ મિત્ર. ૬૭

“ઉદ્યાગની એ પ્રતિમા હતો, ને
“રહેતો બધો દિવસ ખેતરોમાં;
“સંધ્યા થતાં ટેકરીએ ચઢી આ,
“ગમ્ભીર સૂર્યાસ્ત સદાય જોતો. ૬૮

“હતું સદા એ મુખ હાસ્ય માંહી,
“પ્રભાતકાલે નિરખ્યા સમું એ;

“હતું ભરેલું ગૃહ અનથી આ

“ને વૃક્ષ આ દાડિમથી ઝૂકેલાં.

૬૯

“રહી થોડા દિનો ત્યાં હું યાત્રાએ કરવા ગયોઃ

“બહુ ઘૂમી બહુ વર્ષો પાછો ત્યાં ન ફર્યો હતો.

૭૦

“દુકાળ મ્હોટો મરકી સહે ત્યાં,

“હતો પડેલો ત્રણ વર્ષ પૂરાં;

“છત્રીશ તેને વરસો થયાં છે,

“હશે તમોને સ્મરણે નહીં એ.

૭૧

“બધાં હતાં ખેતર છેક સૂકાં,

“કુવા મહીં એ જલ ના રહ્યું”તું;

“શ્હેરો બધાં તો શબના ઢગોથાં,

“રોતાં હતાં દર્દ સ્મશાન જેવાં.

૭૨

“વળી ઉઠી કાબુલમાં લડાઇ,

“ગમ્યું પ્રભુને સઘળું હતું એ;

“શ્રીમાન કે યાચક થઈ ગયા, ને

“ભૂખે મરી કેક ગયાં ગરીબો.

૭૩

હું ઝૂંપડાં કેંક ભમી ભમીને,

“પુરું કદી અન્ન ન પામતો તોઃ

“તૂટેલ વસ્ત્રોય હતાં ન લારે,

“એ સખ્ત કાળે મરતાં બચ્યો છું.

૭૪

“હમેશના શોખ તણા પદાર્થો

“બાલાં બધા દૂર કરી કરીને,

“આશા મહીં એ દિવસો ગણુંતી;

“હર્ષે હતી આ ગૃહમાં રહેલી.

૭૫

“ પરંતુ તોફાન બીજે ઉન્હાળે,
 “ આવી પડ્યું જ્હેન પરે નવું કૈં;
 “ એનો પતિ સખત જવરે ઝલાઇ,
 “ પડ્યો રહ્યો માસ કંઇ બિછાને. ૭૬

“ ઉડ્યો ધરી: માલુમ ત્યાં પડ્યું, કે
 “ હતું રહ્યું કૈં જ ગૃહે ન બાકી:
 “ તોફાન માટે ધરડાં થતાં વા
 “ રાખ્યું હતું કેસિર કૈં કરી જે. ૭૭

“ વળી વધ્યું બાળક એક ત્યારે
 “ કાંઈ વધારે તકલીફ દેવા;
 “ શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો
 “ ગરીબને દર્દી સમાં બને છે. ૭૮

“ પંખી ચુગે ટેકરીઓ ભમીને
 “ ફાણા પડ્યા જે વિખરાઇ આંહીં;
 “ તેવાં જ ટોળાં કણબી તણાં કૈં
 “ અહીં તહીં પેટ ભરી રહ્યાં'તાં. ૭૯

“ પરંતુ જેનું ગૃહ પૂર્ણતામાં
 “ ભર્યું હતું આજ સુધી સદાએ,
 “ ના જ્યાં હતી ભાવિ તણીય ચિન્તા,
 “ અસહ્ય તેને પલટો થયો આ. ૮૦

“ પટેલ દ્વારે ઉભી સુસ્ત આ તો
 “ આનન્દ દેનાર દુવાય ગાતો;
 “ જૂનો હવે હર્ષ ન કિન્તુ પામી
 “ ચાહ્યો જતો ખેતરમાં ભમન્તો. ૮૧

“ જીંડા કુવામાં નવ કોસ ખેડી
“ ન્હાસી જતો ગામ મહીં કદી તો:
“ દૂંકા હતા જે દિવસો ઉન્હાજે
“ અન્યા હતા દીર્ઘ હવે શિયાળે. ૮૨

“ તેના હવે હર્ષ બધાય ડૂબી
“ હૈયા મહીં ના રસ પૂરના'તા;
“ ટેવાયલું હર્ષ મહીં રહેવા
“ તે હર્ષ જાતાં અરધું મરે છે. ૮૩

“ રીસાળ ધીમે ઉર એ થતું'તું,
કઠોરતા બાળક સાથ આવી;
“ રમાડતો બાળકને કદી તો
“ તેમાંય કે ફૂર જ ભાસતું'તું. ૮૪

“ એ બાપડાં બાળકનાં મુખોને,
“ બાણાં બિચારી શક્તી ન જોઈ;
“ તેણે મને આમ રડી કહ્યું'તું—
“ ‘એ દશ્ય જોઈ મરતી જળા હું.’ ૮૫

અહીં સુધી કહી પાછો ડોસો એ અટક્યો જરા,
બાગનાં વૃક્ષની સામે જોઈ શાન્ત વધો ફરી:— ૮૬

“ અહીં મધ્યાહ્ને આ જગત સધળું ગાઢ સુખમાં
“ દિસે લેતું ઝાકાં, સહુ ગમ બધું શાન્ત સરખું
“ દિસે છે અત્યારે જગત પર આરામની ઘડી,
“ અને ના સૂતું તે રમણીય બધું હર્ષમય છે. ૮૭

“ અહીં જન્તુટોળાં ગણુ ગણુ ઉડે વૃક્ષવિટપે,
“ બધાં એ શાન્તિથી મધુર સુરીલો મેળ રચતાં;

- “અરે! ત્યારે કાં આ ગમગીન રહે વૃદ્ધ નયનો?”
 “ઘટે ના આ દેવાં રુદ્ધ કરવા આપણુ ઉરો. ૮૮
- “ઘટે વ્હોરી લેવી નહિ જ નળજાઇ જન તણી
 “ગયાં સ્વર્ગે તેનાં દરદ બહુ જૂનાં સ્મરી સ્મરી;
 “મરેલાંનાં સત્યો મરણુ સુધી ના ના મળી શકે,
 “અને રાહા જોવી વધુ પણ કશું ના થઈ શકે. ૮૯
- “પ્રભુના આરામો ઉપર નયનો બન્ધ કરતાં
 “ઘટે ન્હાની વાતો ઉપર નવ આંસુ ટપકવાં;
 “અહીં ઘોળી કાંઇ દુઃખમય વિચારો હૃદયમાં
 “અરેરે! શાને કે દખલ કરવી આ કુદરતે? ૯૦
- “અંજલી ગમગીનીની સદાએ અરપ્યા થકી
 “પ્રભુની પામવા પ્રીતિ બિન્દુ હર્ષ તાણું વધુ.” ૯૧

એ બોલ એ વૃદ્ધ મુખે ગભીરી
 કે શાન્તિ, કે હર્ષ સ્ફુરાવતા’તા;
 એવું હતું કે નરમાશવાળું
 ગ્હેરા મહીં એ વિલાસી રહેલું. ૯૨

ભૂલી ઘડી વાત ગયો જ હું એ,
 કે વાત બીજી જ કરી ઘડીક;
 એ વૃદ્ધ મ્હોંને નિરખી રહેતાં
 તૃપ્તિ નવી કે ઉર પામતું આ. ૯૩

એ બાઈની વાત પરંતુ તુર્ત
 જાગી ઉઠી આ ઉરમાં ફરીથી;
 સ્નેહી તણી વાત ન હોય જાણે
 તેવો થયો હું સુણવા અધીરો. ૯૪

વિનંતી મેં કરી તેથી ડાસાએ સ્મિત મિષ્ટથી
રામનું નામ લેધને વાત તૂટી શરૂ કરી:—

૯૫

“એવી રીતે આ દિવસો સુધી એ
“ખાલાં હતી શાન્તિ મહીં રહી જ્યાં,
“તે આ ગૃહે તે સમયે ફરીથી
“હું દૂર દેશે થકી આવતો’તો

૯૬

“આ વૃક્ષને દૂર થકી નિહાળી
“આનન્દ ના આ ઉરમાં સમાતો;
“ઉતાવળે મેં પગલાં ભરીને
“ધીમે લઈ આ ખડકી ઉધારી.

૯૭

“પરન્તુ એ જાહેન કને ઉભો ’ તો
“એ તો રહી ચૂપજ નેઈ હુંને!
“મ્હોં ફેરવી દેધ પછી નિમાણું
“રાધ પડી બાપડી એ અરેરે!

૯૮

“બેસી ગઇ એ મુજ પાદ પાસે,
“શું આ થતું’તું, સમજ્યો નહીં હું;
“ઉડી પછી આખર નામ માફે
“કેવું કંઈ બોલી હતી અધૂરું.

૯૯

‘ જાણે હતાં એ ઉરમાં હજારો
“દર્દો ભરેલાં ન સદાય એવાં;
‘ જાણે હતું કોઈ ન પાસ એને
“એવાં દુઃખોમાં કંઈ વાત કહેવા.

૧૦૦

“એ નેત્રનો સ્નેહ દુઃખે જળેલો,
“ખડો સમી આક્રમી જળેલો,

“ એ દષ્ટિ સાથે મુજ કાળજામાં
“ ચોંટી જતો’તો તણખા સમો કે. ૧૦૧

“ હૈયા મહીં કેં કુસકાં ભર્યા’તાં,
“ ધડીક તો બોલી શકી ન એ કેં;
“ દેધ શક્યો હું પણ ના દિલાસો,
“ મનેય ના ભાન રહ્યું કશું એ. ૧૦૨

“ એનો પતિ ક્યાંહીં હતો દીઠો મેં ?
“ એવું મને આખર સ્પષ્ટ પૂછ્યું !
“ આશ્ચર્ય ને ખીક મહીં ગળ્યો હું,
“ શક્તિ હતી ઉત્તર આપવા ના. ૧૦૩

“ કિન્તુ પછી સ્પષ્ટ વિશેષ બોલી,
“ કે એ હતો ન્હાસી ગયેલ ક્યાં એ;
“ તેને ન એ માસ હતા થયેલા,
“ સૂનું થયું આ ગૃહ ત્યારથી છે. ૧૦૪

“ રેતાં દિનો એ દુઃખમાં ગયા, ને
“ ત્રીજે પ્રભાતે હજી ઉઠતી’તી;
“ ત્યાં કાથળા એક કને જ દીડી,
“ જાણે ધરી એ જ ગયેલ હોય ! ૧૦૫

“ એ ઉઠતાં વેંત જ હાથ આવી,
“ જેમાં હતું કાંઈ સુવર્ણ રાખ્યું;
“ એ કાથળા લેધ મને ખતાવી,
“ બાલાં ફરી રાઈ અને કહ્યું આ:— ૧૦૬

“ ‘ એ જોધને ધ્રૂજ મને વધૂરી,
“ ‘ સાચું જ મારા ઉરમાં વસ્યું કેં;

- “સન્ધ્યા સુધી તૌપણ હું અધીરી
“રહી અને એજ સુણ્યું પછી મેં. ૧૦૭
- “કહી ગયા’તા મુજને કહેવા
“તે કોઇએ આવી મને કહ્યું, કે
“જ્યાં થાય છે કાણુલમાં લડાઈ,
“ત્યાં એ નવા લશ્કર સાથ ચાલ્યા. ૧૦૮
- “છેલ્લીય મારી પણ ભેટ લેવા
“કઠિન હૈયું ન કરી શક્યા એ;
“મને ગયા એમ જ એ ત્યજીને,
“કાંઈ પછી ના ખબરે મળ્યા છે. ૧૦૯
- “એને હશે ખીક ઉરે અરેરે!
“કે હુંય લેઈ મુજ આળકોને,
“એની સહે ઉજ કરી જઈને,
“પહોડો મહીં ક્યાંહીં મરી જઈશ.’ ૧૧૦
- “કહ્યું મને અશ્રુ ભરી ભરી સૌ
“ને અશ્રુ માંહીં જ રહી વિરામી;
“ચીરા બધા એ ઉરના નિહાળી
“ત્રોફાઈ માંડે ઉર આ જતું’તું. ૧૧૧
- “હું તો ન નેત્રે ઉચકી શક્યો આ,
“દાખ્યાં હતાં અશ્રુ કઠોર યત્ને;
“કિન્તુ પછી શાન્ત થયો સુણીને
“આશાની વાતો કંઈ એ જ મ્હોંથી. ૧૧૨
- “થોડી જ વેળા મહીં ત્યાં વધારે
“વિચાર આશામય કે ઉઠ્યા’તા;

“શ્રદ્ધાલુ બાધ ચડી એ વિચારે
“હર્ષાશ્રુમાં ડૂબતી દિસતી’તી. ૧૧૩

“જીદાં પડ્યાં તુર્ત અમે પછી તો,
“એ તો રહી ત્યાં ગૃહકાર્યમાં કે;
“મને હજી પૂર્ણ જ સાંભરે છે,
“આવી હતી વાડ સુધી અહીં એ. ૧૧૪

“ને હું જતાં દૂર ફરી પુકારી
“આનન્દથી આશિષ આપતી’તી;
“કેવી થઈ’તી સુખણી ફરી એ
“જ્યારે બની એ જલપૂર્ણ નેત્રે ! ૧૧૫

“વસન્તના એ દિવસો હતા, ને
“હું તો ગયો દૂર ફરી ભમંતો;
“છાયા મહીં ને તડકા મહીં એ
“કે એકલા આ પગ ચાલતા’તા. ૧૧૬

“ક્યારે થતાં’તાં ઝરણાં સખાઓ,
“ક્યાં ઝાંઝવાંઓ પણ અર્પતાં’તાં;
“મારા વિચારો સુખ કે દુઃખોમાં
“પ્રસંગ સાથે ફરતા હતા કે. ૧૧૭

“જ્યારે થયાં પૂર્ણ દુકાળચુદ્ધો,
“જ્યારે નવા મેઘ ચઢ્યા અકાશે,
“ત્યારે ફરી આ ગૃહની ભણી હું
“કે માસે વિત્યા પછી આવતો’તો. ૧૧૮

“નીલાં હતાં ધાસ નવાં જ ફૂટ્યાં,
“તાબાં બની કે ઝરણાં ફૂદંતાં;

“ ગાતી હતી વાંસળીઓ ફરીથી,
“ આશ્ચર્ય જેવી દુનિયા બની’તી. ૧૧૯

“ દારે ઉભી અંદર મેં નિહાળ્યું,
“ બાલાં હતી ના ગૃહમાં જાણ્યું;
“ ત્યારે હતો પથર આગનો આ,
“ બેઠો તહીં રાહ નિહાળતો હું. ૧૨૦

“ ગુચ્છા પુલોના લટકી રહ્યા’તા,
“ લતા હતી વૃક્ષ પરે ચડેલી;
“ કિન્તુ બધા ચોક પરે અહીં ત્યાં
“ કુતેલી ને દર્ભ હતાં ઉગેલાં. ૧૨૧

“ એ સ્વચ્છતા ખોઈ હતી બગીચે,
“ સૂકેલ પછોં વિખરી પડ્યાં’તાં;
“ ત્યાં ડોકિયાં કાંકિડીઓ કરીને
“ આનન્દથી યોગમ દોડતી’તી. ૧૨૨

“ હોલો સુખે ઘૂઘવતો હતો ત્યાં
“ માળો કરી એ નળિયાં મહીંથી;
“ જે પુષ્પ સંભાળથી ઉગતાં, તે
“ ઢળ્યાં હતાં સૌ કરમાઈ નીચે. ૧૨૩

“ ઘેટાં તણી બિન કમાડ પાસે
“ ચોંટી રહી’તી વળી બડતી’તી;
“ ત્યાં છેક એ બિમર પાસ બેસી
“ લેતાં વિસામો નકી રાત્રીએ તે. ૧૨૪

“ બાલાંનું એ બાળક ઓરડીમાં
“ રોતું હતું થીસ કરી કરીને;

“વાયુ સમું જૂમ કરી બિચાઈ
“પોતાની મેળે થઈ શાન્ત સૂતું. ૧૨

“બેઠો ધડી ને ફરતો ધડી હું,
“ઉદાસ કિન્તુ સહુ ભાસતું’તું;
“ગમી તણી છાય હજાર હૈયે
“છાઈ અને યત્નથી ના જતી’તી. ૧૨

“મારો તહીં કોઈ પિછાનવાળો
“મારી કને આવી ધડીક ઉભો;
“બાલાં તણી વાત કરી કહ્યું, કે
“એ તો હવે કે રઝળ્યા કરે છે. ૧૨

“ઉદાસ ચિન્તામય કાળજથી
“કલાક બે ચાર તહીં જ બેઠો;
“સન્ધ્યાં ઢળી, રાત્રિ પડી છતાં એ
“બાલાં તણાં ના પગલાં સુણ્યાં મેં. ૧૨

“અંધાર જ્યારે સહુ પાસ વ્યાપ્યો,
“અન્તે દીડી આવતી બાધને મેં;
“રે રે! ક્યું એ મુખડું હતું કે
“ને એ હતું ગાત્ર સૂકેલ સર્વે. ૧૨

“જોઈ મને પુર્ત જ પાસ આવી,
“‘લાગી મને દાર ઉઘાડી કહેવા:—
“‘રોકાઈ રહેવું પુજને પડ્યું, કે
“‘રે ભાઈ! તે તું કરજે ક્ષમા હો! ૧૨

“‘પરન્તુ હું તો બહુએ દિનોથી
“‘અહીં તહીં કે ભટક્યા કરું છું,

“‘ને એટલું તો સમજીયું છું, કે
“‘શોધું સદા તે નહિ લાધવાનું.’” ૧૩૧

“‘મારી કને વાળુ પછી બિછાવી
“‘અશ્રુ બળે સર્વ ગળી કહ્યું, કે—
“‘હું દૂરનાં ખેતરમાં ભસું છું,
“‘પાછી કંઈ તે પ્રભુની કૃપા છે. ૧૩૨

“‘આ મ્હોં પરે જોઈ રહ્યો દુઃખે તું;
“‘ખરે જ છે કારણ દષ્ટિને એ;
“‘મારું ગયું છે બદલાઈ હૈયું
“‘ભભી બધો કાળ ગુમાવતાં આ. ૧૩૩

“‘આ બાપડા બાળકને અરેરે!
“‘રોષ હશે મેં તુકશાન કીધું;
“‘બેલાનને માફ પ્રભુ કરે છે,
“‘મારોય છે દોષ નહીં બહુ તો. ૧૩૪

“‘રોતાં સૂઈ ને રડતાં ઉઠું છું,
“‘તે આ પશુકું નિરખી રહે છે;
“‘આ તો વહે અશ્રુ સદાય જાણે
“‘હું ના બની અન્ય શરીર જેવી. ૧૩૫

“‘લાગે મને હું ન મરીશ કે દી,
“‘જીવીશ તો હું પ્રભુ પાસ માગી
જે જોઈ તે જોઈ બધુંય રહેવા
“‘છાતી હવે વજની પામવાને. ૧૩૬

x

x

x

“સાહેબ. એને નિરખો તમે તો
“જાણું નકી ભૂલી કદી ન જાશો;

- “એ વાત આજેય તરી નિગાહે
 “લાલા સમી ખૂંચી રહે મને તો. ૧૩
- “મહારી દિસે વાત બહુ જ લાંબી,
 “થાક્યા હશે એ સુણતાં કદાચ;
 “એ બાધ કિન્તુ બહુ વાર મારા
 “હૈયા મહીં ભૂત સમી ઉઠે છે. ૧૩
- “એની ભલાઇ વિસરી શકું ના,
 “રોતાંય કેા દી અટકી શકું ના;
 “ઓચિન્તી એ જાહેન સદાય હૈયે
 “સ્વપ્ના સમી આવી રડયા કરે છે. ૧૩
- “હા! જોઈ જો એ મુખને શકો, તો
 “પછી તમે ના હસશેા કદીએ;
 “એ નેત્ર તો નિત્ય ઢળેલ રહેતાં
 “સૂકેલ કે અશ્રુ થકી ભરેલાં. ૧૪
- “અને મને પીરસતી હતી એ,
 “ત્યારેય જોતી મુજ મ્હેં ભણી ના;
 “કે પૂછતાં ઉત્તર આપતી, તો
 “કેવો દુઃખી દાહભર્યો અવાજ! ૧૪
- “રૂંધાયલું ચિત્ત બધું હતું એ
 “કેા એક અશ્રુમય તાન માંહી
 “આ વિશ્વના બાહ્ય પદાર્થ સર્વ
 “જેને દિસે સુસ્ત સ્મશાન જેવા. ૧૪
- “નિઃશ્વાસ એ નાંખતીતી બિચારી
 “કિન્તુ દિસે ના ઉરની ગતિ એ;

“નિઃશ્વાસ કેા સાંભળતો હતો, તો
“ના જાણતો કેમ કહીથી આવ્યો! ૧૪૩

x x x
“પ્રભાત કાળે મુજ ડાંગ લેઈ
“બાલાં તણી માગી રજા, અને મેં
“એ બાપડા બાળકને ઉપાડી
“ચુંબી લીધી એક કપાલ માથે. ૧૪૪

“બાલાં બિચારી નિરખી રહી એ
“ને નેત્રમાં નીર ભરાઈ આવ્યાં;
“ખેલ્યા સમું બાલકને કંઈક
“મેં આપતાં બિન્દુ ખરી પડ્યાં એ. ૧૪૫

“આશિષ એને દહને જતો’તો,
“આભારમાં એ શિર કૈં નમ્યું’તું;
“આશાય દેવા હજુ હું ઉભો’તો,
“તેને હતી જે ઉપયોગની ના. ૧૪૬

x x x
“પાછો ફર્યો હું ગૃહની ભણી આ
“થોડા દિનો આંહી તહીં ભમીને;
“ના જાણતી કૈં જ વધુ હતી એ,
“હતી છતાં શોધ મહીં ભમન્તી. ૧૪૭

“ક્યાંએ હશે એ જીવતો હજી તો,
“ના જાણતી કે જીવતો હજી એ;
“એ જો હશે ક્યાંય મરી ગયેલો;
“ના જાણતી કે ગુજરી ગયો છે. ૧૪૮

- “એ પૂરે અશ્રુ તણું ખાળતાં તો
 “જેવી હતી તેવી જ લાસતી એ;
 “જોઇ છતાં એ ગૃહને ન હું કાં
 “જાણી શકું પૂર્ણ જ ફેરફાર? ૧૫૦
- “વાડી તણું જંગલ એ અન્યું’તું
 “હાડેય મેઢાં ચરતાં હતાં ત્યાં;
 “ત્યાં દિવસે ધૂવડ શાન્ત બેસી
 “એ અન્ધ નેત્રો ચમકાવતું’તું. ૧૫૧
- “દૌર્બલ્યની એ ગૃહમાં નિશાની
 “ગઇ હતી સૌ પથરાઈ જ્યાં ત્યાં;
 “વ્યવસ્થ કાંઈ જ રહ્યું હતું ના,
 “ને છો બધી ઊંદર ખોદતા’તા. ૧૫૨
- “એનો પતિ ડાંગ ખૂણા મહીં જે
 “જ્યાં રાખતો ત્યાં જ હતી પડેલી;
 “જે ખીંટીએ પાઘડી ટાંગતો તે
 “ટીંગાયલી ત્યાં જ હતી રહેલી. ૧૫૩
- “શીખ્યું હતું બાલક મા કનેથી
 “નિશ્વાસ લેવા રમતાં સૂતાં વા;
 “એનાં હતાં અંગ ગળેલ સર્વે
 “ને દી બધો એ કરતું રડવા કે. ૧૫૪
- “એને શિરે હસ્ત ધરી વદી એ—
 “આશા મને બાલકની નથી આ;
 “એના પિતાને નિરખી શકે એ—
 “એવું પ્રભુએ નિરમ્યું દિસે ના. ૧૫૫

“એ કાજ હુંએ જીવવા ન ઇચ્છું,
 “‘નસીબ સૌનું સહુ સાથ બાપુ!
 “હું તો હવે ભાઈ મરી જમશ
 “‘થોડા દિનોમાં: સુખી એ વિચારે. ૧૫૬

“આનો વડો ભાઈ પટેલ પાસે
 “‘વાડી મહીં નોકરીએ રહ્યો છે;
 “દાદા દયા એ પર પૂર્ણ રાખે,
 “આનુંય કેં એમ થઈ રહેશે. ૧૫૭

“માતા વિના ઉછરતું બિચાં
 “રોવાજ જે જીવ ધરી રહે છે;
 “એવુંય આ કાજ હશે લખેલું
 “વાતો વધુ તો પ્રભુ બાણનારો.’ ૧૫૮

x

x

x

“વર્ષાઋતુમાં ફરી આ ગૃહે હું
 “આવ્યો હતો: છેલ્લી જ વાર એ તો;
 “ભીની હતી છો, નળિયાં હતાં ના,
 “તૂટી પડી થાંભલીઓ હતી કેં. ૧૫૯

“સ્વર્ગે ગયું બાલક એ હતું, ને
 “બાલાં મને આમ કહી રહી ’ તી,—
 “એ તો ગયું, હું સુખાણી થઈ છું,
 “હવે મને ના પરવા કશાની. ૧૬૦

“એનીય શોધે ન હવે જતી હું
 “કો દી છતાં આ મન ના રહે છે,
 “કોશો ધણા કો દી ભમી વળું છું,
 “ને મોતની રાહ સદાય જોતી.’ ૧૬૧

“કહી કહી કેં અટકી જતી એ,
 “ઘેલાં દગો સજ્જડ ચોરી રૂંહેતાં;
 “એ જોઈને હું ડરતો હતો કેં
 “ને અશ્રુ ખાળ્યાં ય રહી શક્યાં ના. ૧૬૨

“તેણે કહ્યું આમ હસી લૂપું કેં,
 “છેલ્લા જ એ શબ્દ સુણ્યા હતા મેં:—
 “‘તું ભાઈ ! જે કેં સમજી ડરે છે,
 “‘તેમાં જ મારી સહુ આશ હાવાં ૧૬૩

“‘ઘેલાં થઈને દુખિયાં મરે છે,
 “‘ઘેલાઈને મોત દવા પ્રભુની;
 “‘હવે ફરી આપણુ ભેટશું ના,
 “‘હાવાં સુણું મૃત્યુ તણા અવાજ.’ ૧૬૪

X X X
 “એ તો બિચારી દશ વર્ષ આમ
 “ઝૂરી અહો ! એ દશ વર્ષ પૂરાં;
 “કેવા હશે એ ભડકા દુઃખોના !
 “તોખા પ્રભુ ! એની કળાજ ન્યારી ! ૧૬૫

“રડી રડી ઘેલી સમી ભમન્તી
 “ઝલાઈ અન્તે શરદી વતી એ;
 “છેલ્લી હતી આ ગૃહની નિશાની
 “તે એ ઋતુમાં પ્રભુ પાસ ચાલી. ૧૬૬

“એનો પતિ જ્યારથી ન્હાસી ચાલ્યો
 “સમારવું આ ગૃહ જાણતું ના;
 “અને અહીં ધૂલ મહીં લળી તે
 “આજે જુઓ તેમ પડી રહ્યું છે.” ૧૬૭

X X X

મારાં થયાં ગળગળાં નયનો, કહ્યું મેં,
 “ચાલો ગૃહે મુજ અને તહીં શાન્તિમાં રૂહો.”
 તેણે કહ્યું, “શ્રમ હવે ઉતરી ગયો છે,
 “આ ડાંગ લેધ ફરી ચાલીશ હું અગાડી. ૧૬૮

“બહુ વર્ષો લમી કાઢ્યાં, હવે ટેવ ફરે નહીં;
 “સુખી રૂહેજો,” કહી એ તો અગાડી ચાલતો થયો ! ૧૬૯

અત્યારે એ મુખ નયનની આગળે એ તરે છે,
 ઓહો ! કેવું દુઃખમય છતાં શાન્તિમાં વાસ એનો !
 રે ! અત્યારે પગ ડગ ડગ ચાલતા એ દશે શું !
 કે કૈલાસે પ્રભુપદ કને શાન્તિમાં મ્હાલતા શું ! ૧૭૦

જ્યાં હો ત્યાં હો પણ સુખી દશે શાન્ત આત્મા નહીં એ,
 જ્યાં હો ત્યાં હો પણ હૃદય કૈં બોધ દેતું દશે એ;
 શ્રીમાનોને ગરીબ દિલની વારતા શીખવીને,
 જ્યાં હો ત્યાં હો પણ પ્રભુ કને દોરતું કૈં દશે એ. ૧૭૧

(કકારવ)

ખોટાદકર

શર-મેધ

શિખરિણી

ધણે વર્ષી વર્ષી સર સરિત સંપૂરિત કરી,
કુવા નાના ખોટા વિભળ જળથી સત્વર ભરી;
બળેલા ભાનુથી દુભ સકળને પલ્લવ દઇ,
ક્ષિતિને સંતોષી વિવિધ વધતો વૈભવ દઇ.

ખરે ! આજે ખાલી શરદધન ! તું હા ! થઇ ગયો !
રજ્યું સૌ આપીને ધવલતર કાંતિ ધરી રહ્યો !
ભરેલું ના પેલું સજળ તન તારું કંઈ દીસે,
કલાપી કેકાથી તુજ ભણી નિહાળી નવ હસે.

નહિ ચંચૂ સામે તૃપિત બનીને ચાતક ધરે,
મલ્હારો મીઠાથી સુયશ જન એકે ન ઉચરે;
ભલે તું આકાશે ઉદિત રવિ ઢાંકી નવ શકે,
ભલે વારિધારા અનવરત નાંખી નવ શકે.

તડિતેજે સે'જે જગત ચમકાવી નવ શકે,
ભલે ગાજી ગાજી હરિશિર બ્રમાવી નવ શકે;
તથાપિ જે કીધું સમય પર તે સ્વલ્પ ન દીસે,
કયું તાં વા'લા ! અવર જગમાં કોણુ કરશે ?

ધરિત્રીને ઢાંકી તૃણ, સલિલને ધાન્યદગલે,
કરે યત્નો કોટિ પણ મનુજને તે નવ મળે;
કૃતિ એ સૌ તારી કદી ન તનુધારી વીસરશે,
નવોત્સાહે ગાશે પ્રમદદિન દીપોત્સવભિષે.

ભલે છોડી શોભા પરહૃદય પીડા પરહરી,
મહા મોંઘું વા'લું જીવન જગને અર્પણ કરી;
ભલે પીવા માટે પળા ન પણ પાસે જળ રહ્યું,
ભલે ગાળ્યા કેઈ જરદ તનમાં ના બળ રહ્યું.

અહો ! આપી આપી પળવિપળ આપી અવનવું,
વિના માગ્યું હોંશે દૃઢ જગતને રિક્ત બનવું;
સુકર્મો સંભારી પછી હૃદયમાં રંજિત થવું,
નહિ નિર્ભાંગીની નિયતિ મહીં એવું નિરખવું.

વસી ખૂણે ખાતા મનુજ નજરે પુષ્કળ પડે,
અને વે'ચી ખાતા પણ બહુ વિવેકી જન જડે;
પરંતુ કેં રાખ્યા વગર નિજ સંચું જગને,
સમર્પી સંતોષે વસવું વિરલાથી પ્રિય બને.

કદી દેતાં જેને નિજ પર તણો ભેદ ન હતો,
ભલા ને ભુંડામાં સમ હૃદય રાખી વરસતો;
સુખી તે બીજને નિરખી સુખ પામે કયમ નહિ ?
ધરે ધોળા કાંતિ કયમ ન જગને મસ્તક રહી ?

(કલ્હોલિની)

ખપ્પરદાર

૧

પુરોહિતની રાજભક્તિ

અનુષ્ટુપ

“રાજપુત્ર હું છું ત્યાં શો યુદ્ધનો ભય રાખવો;
બ્રાતા ! અસ્ત્ર ચલાવીને રણપાંડિત્ય દાખવો !”

૧

વસંતોષ્ઠેદ્ર

પ્રતાપને શુક્ત સુસંપ ધારે,
રાણા ઉદ્દેસિંહ તણા સુત એક શૂરાઃ
દુર્યોગ એક દિન તે પ્રિય વીર પૂરા
ચઢ્યા વિવાદે મૃગયા વિહારે.

૨

મંદાકાંતા

તાપે ગિંડું વન બહુ તપે, અમિ જવાલા છવાતી,
અંશો સર્વે ફિણફિણ થતા ત્યાં સહે ભૂમિ તાતી;
આંધે પક્ષી સભય ઉડતાં ગિંડો છાંયે ભરાય,
ને સહેજે ત્યાં ઉભય કુંવરો વાદમાં કંઈ તણાય.

૩

અનુષ્ટુપ

પ્રસ્તાવ ત્યાં પ્રતાપે તો દંડયુદ્ધ તણો કોંધોઃ
શુકંતે તે શર શબ્દોથી ઉત્તર બ્રાતને દોંધો. ૪

દંડયુદ્ધે પડે બન્ને, શસ્ત્ર સૌ ચમકી રહે;
નીર હાકે ધરા ધૂળે, સાથીઓ નિરખી રહે. ૫

શાલિની મંદા

દેહે દેહે ઝેર વ્યાપી ગયું છે,
રોમે રોમે શૌર્ય ધૂમી રહ્યું છે,
બ્રાતા બ્રાતા સ્નેહ સંબંધ ભૂલેઃ
શસ્ત્રે શસ્ત્રો, નલ ચમકતાં, આથડી હસ્ત ઝૂલે ! ૬

મંદાધરા

કૂદી કૂદી, ઉછળી ઉછળી, સિંહશું રંગ રાખે,
રાતા તાતા ઉભય કુંવરો યુદ્ધ નૈપુણ્ય દાખે;
ઉભા ઉભા અવર જન સૌ ધૂજતા મીટ માંડે;
। ધૂળે ઊભેલાં, અનિલ ધુધવતો ધોર ત્યાં ધોષ પાડે. ૭

ઉંચા વ્યોમે નહિ નહિ કદી યુદ્ધ કેા જોયું એવું,
ધેરું ધેરું નહિ જ અનિલે ગીત કેા ગાયું તેવું;
પાષાણોમાં, વન વન વિશે, ધોષ એવા ન ધૂમ્યા,
જે મેવાડના શા ઉભય વૌર લડે, અંધ ક્રોધે ઝૂમ્યા ! ૮

અનુષ્ટુપ

મેવાડ રત્ન શું ખોશે, સ્નેહ મંત્રોજ શેં સર્થાં ?
સૂર્ય ને ચંદ્રના જેવા રાજપુત્રો પ્રભા ભર્યાં ! ૯

ક્રોધ છે સ્નેહનો વૈરી, અગ્નિમાં બધું બાળતોઃ
નરકસાથી એ ક્રોધ પ્રજળે ને પ્રજળતો. ૧૦

દ્રુતવિલંબિત

નથી નથી હઠતા કુંવરો જરા,
ઉભય યુદ્ધકલા મહિં છે પૂરા;
કુલપુરોહિત આવી જુએ તહિં,
સકલ નાશ થતું દિસતું જહિં. ૧૧

સ્થિતિ વિચિત્ર જણાય વિલોકતાં,
યુગલ તે અટકે નહિં રોકતાં;
ઉભયને અતિ તીવ્રજ આર્જવે
શમન કાજ પુરોહિત વિનવે. ૧૨

સફળ યત્ન જરાય જણાય ના,
વિકૃત ભુદ્ધિર્થો કાંઈ સુણાય ના:
કુલપુરોહિત દીન વિમાસતો,
હૃદયના સમજે વિધિપાશ તો. ૧૩

ઉભય બંધુવિશેષકો આ સમે
જીવન નિશ્ચય એકનું આશમે;
ઉભય વા કદિ નાશજ પામશે:
અરર! આ ભૂમિનું પછી શું થશે! ૧૪

અનુબંધ

તપતું ત્યાં મહાતાપે દિસેછે વન આ વલું!
લાગે છે ધૂમતું હૈયું, વન ન વિશ્વતો બધું! ૧૫

મંદાધરા

રાતા તાતા ઉભય કુંવરો યુદ્ધથી ના જ ખાંચે,
ઊભા ઊભા અવર જન સૌ ધૂજતા શાંતિ જાચે:
એવે આવી યુગલ વચમાં તે પુરોહિત ઊભે,
ભોંકાને તે કટારી ઝટ વિજ ઉરમાં ત્યાં પડી રક્ત ડૂબે! ૧૬

અનુષ્ટુપ

ઘડતા કુંવરો મધ્યે વિપ્રનો દેહ તર્કિતઃ
 બૂલીને યુદ્ધ પોતાનું શુશ્રૂષા કરવા પડે ! ૧૭

પ્રાણશૂન્ય પડ્યો દેહ વિપ્રનો પળમાં તર્હિઃ
 શુશ્રૂષા ત્યાં કરે કાની ? અરેરે ! સમજ્યા નહીં ! ૧૮

મંદાકાંતા

રે કેવી આ ઉર જગવતી ભૈરવી રાજભક્તિ !
 આહા કેવી પ્રેમળ રકુરતી એ મહા પ્રાણશક્તિ !
 કેવો ઊંડો, અડગ, વિરલો, ભવ્ય આ દેશપ્રેમ !
 એ આત્મા, એ ગહન પ્રતિમા, લેશ બૂલાય કેમ ? ૧૯

છે મેવાડે રુધિર ।વરહું ભૂમિમાં વીર કેરું,
 પાપાણોમાં, કુહર કુહરે, ઊછળે તે અનેરું,
 રાજરનેહે રાધર નિજ દૈ, હા પુરોહિત સૂએ !
 ઊંડા તેના હૃદય પડ્યા ત્યાં ધૂમે છે હજૂયે ! ૨૦

અનુષ્ટુપ

શોકાશ્ચર્યે જોલા બન્ને વીર શુક્ત પ્રતાપ ત્યાં,
 ઢળતા ભાનુના રશ્મિ બૂલાવે ઉરતાપ ત્યાં. ૨૧

થતાં પ્રતાપની સંજ્ઞા, શુક્ત તે ભૂમિ ત્યાગતોઃ
 પ્રતાપ પ્રાણ નિદ્રાથી પ્રતિજ્ઞામય જગતો. ૨૨

દ્રુતવિલંબિત

ગહન શાંતિ વને પ્રસરી રહે,
 ગગન રક્ત પ્રભા ક્ષિતિજે ગ્રહે;
 કવચિત કોઈક અશ્વ ખુંખારતો,
 વન અગાધ પ્રતિધ્વનિ ધારતો. ૨૩

૨

અર્પણ

હરિગીત

જે હૃદય પ્રતિ નસનસ બધી ધસતી દિસે આ દેહની,
જે સિન્ધુ પ્રતિ સરિતા બધી રહે દોડતી અમ રનેહની,
તે નસ અને સરિતા અહિં એકજ પ્રવાહે સહુ મળો,
ઓ માત ભારત ! તુજ વિષે તે પુણ્ય ભાવે જઈ બળો ! ૧

મુજ ગાન ગાયાં સર્વ તે આં એક ગાને જો શમે,
જ્યમ લક્ષ તારકતેજ તો રવિતેમજમાં જઈ આથમે.
ગાયાં ન ગાયાં ગાન તે પણ સર્વ તહારાં છે તદા,
ઓ માત ભારત ! તુજ ચરણને સ્પર્શ તે ખીલો સદા ! ૨

મુજ મિષ્ટ મોંઘાં સ્વપ્ન તે ક્યમ અબળ વાણીમાં ભરું,
તુજ લાખઝરણી કીર્તિ તે ક્યમ એક જીભે ઉચ્ચરું ?
મુજ ગાનજીવન તેમ જીવનગાન તુજ ચરણે ધરું:
અર્પણ બધું તુજનેજ તો અર્પણ અવરને શું કરું ? ૩

‘ મજનુ ’

સ્વ. ગોખલેજીને સંબોધન

સૂક્ષ્મ છંદ

આજ આકાશના ધુમટમાં સ્વર્ગથી
કો મહાત્માની મહા જ્યોત લાસે;
આજ અમ મન્દિરે કો ફિરસ્તા તણી
વીજવર્ણી પ્રભા કંઈ પ્રકાશે. આજ૦

આજ ઓ હિન્દના દેવસમ તનુજ ! તુજ
જીવન સંદેશ સંજીવન કરવા
હિન્દમાતા તણાં બાળ ભેળાં મળ્યાં,
નિજ હૃદય માંહિ એ જ્યોત ભરવા. આજ૦

કર્મના યોગનો મંત્ર કુરુક્ષેત્રમાં
પુનિત ગોપાલ મુખથી ગવાયો,
સતત નિષ્કામ સેવા પ્રતિજ્ઞા તણો
આત્મ આકાશ પટમાં છવાયો. આજ૦

તે ય ગોપાલ એ નાદ જાગ્રત કરી
 હિન્દ-સેવક તણા ભેખ લીધો.
 જીવનના જીવનને, પ્રાણને, આત્મને,
 હિન્દના ચરણમાં અર્પી દીધો. આજઁ
 એ મહામંત્ર અમ જીવનમાં જીરવવા,
 એ પ્રતિજ્ઞા કરી યાદ કરવા,
 હિન્દના હૃદય-સ્વાતન્ત્ર્યના મંદિરે
 પુનઃ વળવા તહને સાદ કરવા. આજઁ
 નવલ યુગની મહા જ્યોતિનાં કિરણમાં,
 અમ હૃદયમાં નવા રાગ જાગે;
 અશ્રુ—અંજલિ ભરી, વીરપૂજન કરી,
 હિન્દના બાલ જુજ પાય લાગે. આજઁ

૧૬. શેઠ

લવાયવિ

પન્થ ભમું દિનરાત રે,

કોઇ સન્ત ખતાવો જી વાટઃ

રજ વળી આથમે એવી નહોતી મ્હારી મૂળ ભોમ;

અખંડ ઝગે જહીં જેનાં તેજ ઢળે વિંધી વ્યોમઃ

કોઇ સન્ત ખતાવો એ વાટઃ બૂલી૦

ને ઉન્હે વાયરે થાય ધર ધરના દીપ ગૂલ;

એવાં અહીંના વહેંતિયાં, મારે મુલક અમરોનાં કુળઃ

કોઇ સન્ત ખતાવો એ વાટઃ બૂલી૦

અધરે ખીલતો ને સન્ધ્યાને કાંઠે વિલાય;

રે સ્નેહને સોણલે માંહે જીવતર ઝાલાં ખાયઃ

કોઈ સન્ત ખતાવો દિવ્ય વાટઃ બૂલી૦

પગલે પાવક પ્રજળે આંખે ઠર્યો અન્ધકાર;

દેહની પીઠ પડી, વહી ભવરણુ કેરો ભારઃ

હવે સન્ત! દોરો સુરવાટઃ બૂલી૦

ચંદ્રવદન મહેતા

‘અર્પણ’

બહાલી માતા ! શિશુ સમયમાં બોલતો કાલું કાલું—
ચાંદ પોળી-વિવિધ રમતે દીધ લલાણી અનેરી—
અંકે પોઢી ખલલ કરતો નીંદ હું અધધેરી.
એવાં મીઠાં સ્મરણ મલિયે ન્યાળતો એક બહાલું
રૂડું આંકચું મુજ જીવનમાં પોત ત્હાં નિરાળું:
ને જાગતિ સ્મૃતિ મલિં સ્પૃશે કૈંક ત્હારા સુનેરી
સંસ્કારોનાં, મૃદુલ સવિતા ! બીજ ત્હેં નિત્ય વેરી
પાખ્યાં પોખ્યાં ! અરર નગણો, એ ઝણો કેમ વાળું !

મોંઘી માડી ! જીવન ભરતી ઓટમાં તું જ ધન્દુ;
ત્હારી આંણે મુજ ઉર ચડે ઊતરે ઊર્મિ સિન્ધુ.
મ્હારે માટે સદય જનની ! આંસુડાં કૈંક સાર્યા,
મ્હારે માટે સુખ દુઃખ વળી ત્હેં કયાં ના વિસાર્યાં ?
માડી ત્હાં સુભગ હસવું કયાંય બીજે ન લાળું—
મૂકું છું આ ચરણ રજમાં, લે સહી કૃત્ય મ્હાં.

(‘યમલ’)

હરિહર ભટ્ટ

એક આશા

તું મહા કાવ્ય ખર્નો વિશ્વ વ્યાપી રહ્યો
ત્યાં વળી કવિતકું શું કરું હું?
અખિલ બ્રહ્માંડ રસરાજ રેલી રહ્યો,
રસતણી વાડકી શું ધરું હું?

સૃષ્ટિ શણગારો અહભુત અલંકારથી
વાગલંકાર ત્યાં વ્યર્થ લાસે;
મેલ નથી કાવ્યનો, માત્ર જીવી રહ્યો
તુજ મહા કાવ્યની એક આશો.

પરિપૂર્તિ અને નોંધ

